

REPUBLIKA

MJESEČNIK ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST
I DRUŠTVO

KAZALO

Luko Paljetak: *Deset razloga za nepovjerenje
u sustav obrane od tuče* / 3

Željka Lovrenčić: *Fantastika i stvarnost u djelima Stjepana Čuića* / 10

Siniša Vuković: *Sicilija od silicija* / 28

Tema broja:
MATE UJEVIĆ / 43

Božidar Petrač: *Kršćanski idealizam i društveni angažman* / 43

Mate Ujević: *Istrgnuti listovi iz dnevnika* / 62

Mate Ujević: *Hrvatska enciklopedija* / 67

Mate Ujević : *Analiza sebe samoga* / 72

Marina Kljajo-Radić : *Nikada nemoj jesti sam* / 89

Božica Jelušić : *Sredinom mojih dana* / 99

Cvjetko Milanja : *Kritičko-teorijska pozicija Jasne Melvinger* / 107

UMJETNOST • KULTURA • DRUŠTVO

Miroslav S. Mađer: *Časopis u ogledalu vremena* / 112

Ivo Mažuran: *Gdje je doista rođen pjesnik Ivan (Jan, Ioannes) Pannonius* / 116

KRITIKA

Vlado Vladić: *Filozofija i pjesništvo* / 124

Lado Žigo: *Alarm i povratak eseja!* / 127

Cvjetko Milanja: *Regionalne kulturalne rasprave i studije* / 130

Branimir Bošnjak: *Preplet legende i kronike, smrt kao nada žrtve* / 132

Kronika DHK (*Anica Vojvodić*) / 134

Luko Paljetak

Deset razloga za nepovjerenje u sustav obrane od tuče

LJUDI

Sve više mi se ljudi gnušaju, draže su mi
životinje, sve redom, bez obzira na vrstu
i narav, mogao bih sve svoje tajne pumi
povjeriti, i hoću, namjeru imam čvrstu

sve ono što me tišti reći na uho zecu,
premda i zvečarka se nalazi na mom spisku,
mrkoj bih medvjedici svu našu nježnu djecu
mogao ostaviti na brigu (crnu nisku

od zrelih kupina bih dao joj kao plaću),
jer ruka koja njiše kolijevku, naša ruka,
u neki novi rat bi bacila ih, u saću
pronaći želim sebi ćeliju, da od zvuka

zaglušujućih riječi u taj se žamor sklonim,
štakoru mogao bih čitati Lelek sebra

i vidio bih lijepo u sitnim, sjajnim onim
očima mu da shvaća, mogao bih na rebra

tigru naslonit glavu i čuti kako snažno
i iskreno mu kuca srce, jer kad na grudi,
čije god, glavu svoju naslonim sve je lažno:
hijeno, čuj, sve više gnušaju mi se ljudi!

PITANJA

Koga to gledam kada gledam se, tko me voli,
čija je ruka ruka kad naiđe na neko
ugodno mjesto, koga boli kad mene boli,
tko mi je tako blizu, a tako je dalèko

onda kad treba biti što bliži, kada gubim
tko je taj koji gubi, tko je taj koji mrzi,
kada se svlačim čije to tijelo je što sljubim
s njime se, kada trčim čiji su svi ti brzi

koraci, koga hranim kad jedem, kada pijem
tko je to žedan, tko me to pije, tko me jede,
probavlja, tko se kome to smije kad se smijem,
tko se to s kime zbraja, tko se na koga svede,

koga to pitam kada pitam se, tko to šuti
kad govorim, kad srce uzlupa mi se čije
to srce uzlupa se, čiji se ud to skruti
kada mi naga priđeš, tko tu jest, a tko nije?

SRNA

Hoću li, ako srnu napišem, ikad više
vidjeti je u šumi, na proplanku, u granju
mislim da neću, nešto postoji što je briše,
šumu također, netko, u opasnom neznanju,

precрта je i zatim izbriše kao grešku,
pobjeći moram negdje da sâm, na pustom nekom
i zabačenom mjestu, negdje gdje kaznu tešku
izbjeći mogu, opet napišem šumu s rijekom,

i srnu i srndaća, i možda im i sebe
tu pridružim u bijegu od nekoga što za mnom
ide i neprestano prectava sve, grebe
noktima, struže, ništi, olovkom zato tamnom,

grafitnom, koja krije tisuće šuma, srnu
ispisujem i stabla, svaki put iz početka,
držim je tako čvrsto da mi svi prsti trnu,
katkad i tebe dodam, ali to ipak rijetka

odluka je i vrlo nepromišljena; smijem
sebe izložiti, tebe ne smijem, onu šumu
(i srnu, da se nađe uz tebe kad te skrivam)
samo zbog toga pišem, znaj, imaj to na umu.

DAN MRTVIH

Danas, o mili mrtvi, najviše zbog vas travu
volim i slušam, rječnik ne treba mi tog časa,
a imam ih za mnoge jezike, malo glavu
prignuti treba, malo, zvuk će mi vašeg glasa

postati jasan, posve razumljiv, kao priče
za djecu, vaša djeca i jesmo, premda često
baš to zaboravljamo, a trava koja niče
i cvijeće baš nas na to podsjeća, vaše mjesto

zauzeli smo vrlo oholo, osvajači
drski smo, svoju povijest pišemo, vaša klija
neprestano pod našim nogama, znam što znači
mak i maslačak, jaglac i jorgovan što svija

na ulicu se preko ograde svakog ranog
proljeća, i u travnju, okrutnijem od drugih
mjeseca u godini, i zato suze slanog
okusa su, i one radosne, puno dugih

koraka još me čeka, a sve je kraća staza,
sjena sve duža, podne slatko je, na stol žlice,
tanjuri postave se, vaši, i novi, vaza
s cvijećem, i kruh, i licem gledamo se u lice.

2. XI. 2011.

ODLUKA

Poći ću ja u šume, u šume ja ću poći,
jagodama ću divljim hranit se, kišu piti
s pokislog lišća, nitko više mi neće moći
postaviti bilo kakvo pitanje, gluh ću biti

za mnoge vrste riječi, posebice za one
koje se izvan šume govore, i na rubu,
vježbao sam u parku dugo, kruh i bonbone
davao sam, kruh zlatnim ribicama što grubu

igraju igru, djeci bonbone, ali rastu
prebrzo djeca, stabla slušao sam na klupi
sjedeci, gledao sam i vrapce što kanastu
igraju oko mene, shvaćali su moj glupi

pokušaj da mi šumu zamijeni park, da maglu
jutarnju šumsku smog mi zamijeni, i da yogi-
madrac mi mahovinu zamijeni, ovu naglu
odluku donio sam polako, ali mnogi

na nju su utjecali, muškarci, čak i žene
i djeca, potpuno sam spreman i nema gume
koja izbrisati može tu nakanu iz mene:
u šume ja ću poći, poći ću ja u šume!

ŽELJA

Htio bih danas biti nježan, a prsti ruke
otvrdli su mi, nokti iskrzani su, koža
suha je, ispucala, koljena s puno muke
savijaju se, kao da netko vrhom noža

ispisuje mi nešto na čelo, imam čvrstu
namjeru biti nježan danas i blag u srcu,
samilostan, a nisam, pandže na svakom prstu
izrastaju mi, hrpu kamenja netko krca

u rebra mi, u ovu lađu u kojoj plovim
iz dana u dan, nemoj prići mi kad poželim
da prideš mi i da te zagrlim, ja te lovim
zapravo kao pauk, spržit te mogu vrelim

dlanovima, ne mogu drukčiji danas biti,
pa čak ni sutra, ne znam zašto to tako biva,
možda je to zbog toga što, evo, ni ja ni ti
nećemo više moći potrčat preko njiva

onako kao nekad, onako kao prije,
zašto bismo i mogli kad ne treba, oprōsti
što su mi prsti ruke otvrdli, i što nije
ruka mi više nježna, nježne su u njoj kosti.

POGLED

Svaki je pogled s nećim oproštaj, moj se svega
odrekne još i prije nego na nešto skrene;
ni tada ništa nisam vidio osim snijega,
zasljepljujućeg, koji pada u hladne zjene,

nikoga nigdje nisam vidio, samo tebe
gledao sam, a rat je prošao jedan, kažu,
pa čak i drugi, drugdje; i dalje negdje trijebe
vojnici jedni druge, i dalje jedni lažu

manje a drugi više, ja samo tebe gledam,
u tebi imam svoje novine, svoje vijesti
i knjige, one meni najdraže, koje ne dam
nikome, one što ih tek pišem; mogu sjesti

negdje i tebe gledat neprestano, još rata,
govore, bit će, ako i bude ga ja neću,
a i ne želim, ništa vidjeti, sva ću vrata
zatvoriti i tebe gledati, jer na sreću

ne moram ništa drugo gledati, tebe imam,
pobjeći imam kamo, a neću jer ti stojiš
i tu i izvan svega, sve preko tebe primam,
ničega strah me nije, čega se onda bojiš?

OLOVKA

U ruci držim ovu olovku: dobra budi,
sjeti se, govorim joj, još nedavno si bila
stablo i valjda ptice još pamtiš, samo ljudi
zaboravljaju, drugi sve pamte, sova krila

u tebi se i vuga i drozd što grožđe voli,
mudra sad budi i ti, propjevaj, budi pjana,
poleti kamo želiš, do mjeseca, izvòli,
povedi me, izvedi van me iz ovog stana,

izvedi me iz mene, dajem ti svu slobodu,
i ne obaziri se na moju slabost, zbilja,
za tobom ja ću ići, posrtat ću u hodu,
umjesto mene dođi ti sama do svog cilja,

daleko ili blizu, svejedno mi je, slijedim
poslušno, kako vidiš, tvoj tanki crni korak,
ne ostavljaj me, premda znam i sam da ne vrijedim
baš puno, kao vrabac, recimo, ili čvorak;

za uzvrat ipak i ja mogu ti nešto dati:
ptice što nisi nikad vidjela ih, ni čula,
i voće, ako voćka bila si, koje cvati,
vjeruj mi, cvati onda kad svuda vlada nula.

JESEN

Jesen čerupa stabla, otpada lišće-perje,
a kažu da je jesen blaga, ja znam da nije:
jabuka sazri, ali okrutna ona kćer je
svog cvijeta koji nam se u proljeće nasmije

dobročudno i odmah uozbilji se, oči
ugledaju mu nešto užasno, blisko, ljudi
urezuju u maglu imèna, jelen skoči
u samostan pod noge djevice koja nudi

krilo mu kao nekad jednorogu o kojem
Misia pjeva, onom azurnom, ili onom
ćudljivom iz Clunyja, studen će, treba lojem
namazat usne, treba oprezno gazit đonom,

ponizno, opasna je jesen, iz njenog vina
žamore davni mrtvi naraštaji, i novi,
ne dajmo da nas ičim zavara ta tišina,
ta zrelost, nikad tako opasni nisu snovi

i teški, zato lišće šamàra nas po licu
da otrijezni nas, jesen pomamno ga čerupa,
nebo na svaki način izbjeći želi pticu,
za sretne ipak negdje postoji mokra klupa.

BIJEG

Odlazi sve polàko: dani i mîsli, rijeka
(ona je odlaziti navikla), dani samo
naizgled vraćaju se, i mîsli, iz dalèka,
da bi još brže mogle otići, malo znamo

o onome što s nama ostaje, što je trajno
u nama ili uz nas, sramotno nisku cijenu
pridajemo na primjer zrcalu što nas tajno
uvjerava da ništa ne mijenja se, ni sjenu

dovoljno ne cijenimo, premda nas ona slijedi
neprestano i bez nje ne bismo mogli biti
svjetlosti izloženi, odlazi ljeto, blijédi
na fotografijama mladost i treba skriti

u debeo ih album, odlaze čak i riječi
obične, čak i šutnja, premda je ona krasna
zamjena za njih, brzo odlazi sve što zveči
u valovima nalik na morske, vrlo kasna

i rijétka misao je da ima negdje nešto
neprolazno, što nigdje ne bježi, mi od svega
bježimo, odlazimo pripremajući vješto
i izvedbu i nacrt tog neprestanog bijega.

Željka Lovrenčić

Fantastika i stvarnost u djelima Stjepana Čuića

Svojom osebujnom književnom pojavom Stjepan Čuić je obilježio hrvatsku književnost druge polovice dvadesetoga stoljeća. Javlja se 1965. godine poetičnim pripovijestima okupljenim u zbirci *Iza bregova* koje me neodoljivo podsjećaju na one Juana Rulfa.

Sedamdesetih godina postat će dio skupine hrvatskih pisaca fantastičara koji su u hrvatsku prozu unijeli nove elemente, odnosno senzibilitet nadahnut stranim književnim poticajima (prije svega stvaralaštvom Jorgea Luisa Borge-
sa) i na taj se način uključili u svjetske trendove. U nju uz Čuića pripadaju i Pavao Pavličić, Dubravko Jelačić Bužimski, Veljko Barbieri te Goran Tribuson. Iako je iz te skupine rano istupio i tvrdi da je „ozbiljan pisac”, neki ga elementi njegove književnosti neprestano približavaju ne samo Borgesu nego i drugim sjajnim latinsko-američkim književnicima koji su svojim djelima obilježili 20. stoljeće i ispreplitanjem elemenata zbilje i fantastike stvorili vrhunska djela koja su ih proslavila po čitavome svijetu. Alejo Carpentier, Juan Rulfo, Gabriel García Márquez, José Donoso, Manuel Puig, Carlos Fuentes i mnogi drugi s tih prostora, svojim su kozmopolitizmom uspjeli prevladati okvire nacionalnih književnosti i vinuti se u sfere svjetskih uspješnica. Da je djelo Stjepana Čuića više prevedeno na strane jezike i bolje promovirano, možda bi i on krenuo njihovim stopama...

Čuić se relativno rano odrekao skupine fantastičara i počeo pisati djela realističkoga sadržaja u kojima uglavnom opisuje razdoblje nakon Drugoga svjetskoga rata, te postao ozbiljan kritičar suvremenoga hrvatskoga društva i britki polemičar. Međutim, fantastična je književnost ostavila duboki trag u njegovome opusu. Da postoji čvrsta poveznica između njegove književnosti i književnosti latinsko-američkih pisaca, još sam jednom utvrdila kad sam ne-

davno prevela tri njegove pripovijesti iz zbirke *Staljinova slika i druge priče* na španjolski jezik (*Sat, Grob za Ivana, Leova kuća*) i svjedočila njihovu recepciju na španjolskome govornome području. Ta recepcija dokazuje da naši književnici, iako na neki način hendikepirani zbog jezika, mogu biti značajan dio književnoga univerzuma.

No, vratimo se fantastici zbog koje su se proslavili mnogi vrhunski književnici primjerice, E.A. Poe, Hoffman, L. Carroll, Maupassant. Fantastični se motivi javljaju već u u najranijim vremenima, ima ih u ikonografiji od Asirije do Egipta, u antici, gotici i europskome srednjem vijeku, ona se proteže kroz vjekove u baladama, epskoj i lirskoj poeziji te postoji kod svih naroda i u svim razdobljima. Fantastika je obilježila slikarstvo Boscha i Breughela, Dalíja i Chagala, a već sam spomenula znamenite književnike koji su takvima postali upravo stoga što su pisali fantastična djela.

Jedno od osnovnih obilježja djela pisaca fantastičara je bježanje od (ponekad dosadne i naporene) svakodnevnice i stvarnosti u kojoj žive te uranjanje u neki drugi, usporedni svijet pun tajnovitosti, okultnoga, iracionalnoga i bizarnoga. Oni u svojim djelima rabe simboliku, grotesku, čudesno i jezovite pojave kao i ono što se definira pojmovima fantastično, neobično, halucinantno, čarobno, nepredviđeno.

Hrvatski pisci fantastičari obraćaju posebnu pozornost na predmet o kojemu pišu, opisuju društvenu sredinu i portretiraju likove te stvaraje fiktionalne iluzije. Stjepan Čuić se razlikuje od ostalih naših pisaca fantastičara jer u svojem djelu vrlo uspješno koristi utjecaje drugih književnih tradicija i pisaca (Kafka, Gogolj, Čehov itd.), ali je isto tako vezan uz hrvatsku književnu tradiciju i kritiku našega društva. Na specifičan način tu tematiku isprva isprepliće s fantastičnim elementima, a u kasnijoj fazi svojega stvaralaštva polagano ih napušta kako bi našu zbilju opisao na realističan način, komentirao je, kritizirao i polemizirao. Zapravo, odlučio je postati neka vrst savjesti našega društva. U toj književnoj fazi ne želi bježati od stvarnosti već duboko uroniti u nju, želi je upoznati izbliza. No, fantastika je i dalje dio njegovoga književnoga univerzuma jer i čak onda kad „službeno” napušta skupinu književnika fantastičara, likovi u njegovim djelima i dalje žive u točno određenim sredinama, uglavnom u malim mjestima u kojima se sve čini normalnim i svakodnevnim, tipičnim za takve sredine a onda se odjednom pojavljuju neke neobične pojave, nadnaravne stvari i isprepliću se sa stvarnošću.

Iako Čuić kreće novim putovima, a okosnica njegovih djela postaje realistična proza s tematikom poslijeratnih i postrevolucionarnih zbivanja, u njegovim djelima još uvijek možemo pronaći elemente fantastike jer se u njima realistički opisi totalitarnoga društvenoga sustava upotpunjuju paradijom, satirou, groteskom i apsurdou. Osim s nekim europskim piscima ovdje je moguće povući paralele i s latinsko-američkim književnicima poput Antonija Skármete (*Pobuna*) ili Marija Vargasa Llose (*Priča o Mayti*).

Tek u svojim knjigama eseja i zapisa u kojima se isključivo pokazuje kao vješt i britak komentator suvremenih zbivanja, ovaj se pisac u potpunosti oslobađa fantastike.

U ovome ću se tekstu osvrnuti na četiri Čuićeva djela – zbirke pripovijedaka *Staljinova slika i druge priče* i *Tridesetogodišnje priče*, i romane – *Dnevnik po novome kalendaru* i *Orden* te pokušati pronaći sličnosti između tih djela i djela pojedinih latinsko-američkih književnika.

PRIPOVIJETKE

Staljinova slika i druge priče

Zbirka pripovijesti *Staljinova slika i druge priče* objavljena je kultne 1971. godine i doživjela nekoliko izdanja. U njoj se Čuić, osim kao vješt pripovjedač, pokazuje i kao uspješan tumač stvarnosti. Knjiga je podijeljena na tri tematske cjeline: *Priče o gradu*, *Priče o Jelenu* i *Priče o vlasti*. U *Pričama o gradu* glavni je protagonist gradić Duvno, prema riječima bosansko-hercegovačkoga kritičara Džemaludina Alića, „autorovo mitsko mjesto u kojemu se odvijaju zbivanja o kojima nam govori”. Preko opisa svakodnevnih događaja, Čuić nam dočarava život njegovih stanovnika – trgovaca, bankara, zanatlija. Tu je i ljepotica Jelena koja svojom osebujnom pojavom plijeni svačiju pozornost. Autor opisuje događaje koji se nižu u njegovome Macondu ili Comali, u mjestu koje je isto kao i sva mala mjesta na svijetu, u kojemu svi o svima sve znaju i svi prate i komentiraju zbivanja u tuđim životima. Pisac samo hladno bilježi činjenice; on se ne izjašnjava. Posebno vještinu i originalnost pokazuje kad govori o određenim događajima vezanim uz narod i široke mase, te o sveprisutnoj vlasti koju nitko ne može izbjeći. Ona je uvijek tu kako bi u svakome trenutku nadzirala građane i pratila čak i njihove misli. Složila bih se s mišljenjem većine kritičara koji smatraju da je zbog oštire satire i kritike društva, najbolji ciklus upravo onaj koji govori o vlasti. Alić naglašava da u pripovijestima iz toga ciklusa „ima najmanje književnih elemenata i najmanje klišeja”. (Džemaludin Alić: *Između satire i mistike*, „Pitanja”, 1972.)

Iz te bih zbirke svakako izdvojila pripovijest po kojoj je dobila naziv. Ona nas uvodi u svijet sveprisutne politike, u vrtlog tajne koju se želi razjasniti. Čitatelji koji urone u ove događaje imaju neodoljivu potrebu otkriti ima li glavni lik te pripovijesti Ivan Ančić, koji uživa u vlasti i ne bira sredstva i načine da to bude tako, nepoželjnu Staljinovu sliku ili nema. Kritičar Ivan J. Bošković navodi da će „razjašnjenju tajne Čuić majstorski posredovati brojnim refleksima zbilje, razotkrivajući svemoć vlasti i nemogućnost pojedinca

da joj se odupre ako želi sačuvati živu glavu.” (Ivan B. Bošković: *Političko pismo*. U „Slobodna Dalmacija” 19. siječnja 1996.)

Iako se ta pripovijest na prvi pogled čini realističnome, nakon pomnijega čitanja dolazimo do zaključka da su u njoj likovi zapravo svedeni na razinu simbola i lišeni socijalnoga konteksta, te da je puna nevjerojatnih i neobičnih situacija.

Slično se događa i u pripovijetci naslovljenoj *Država*. Pogledajmo ovaj ulomak:

„*Darovi s kamiona rojili su se po zraku, vješali se o drveće, vjetar ih je dizao pa su zapinjali za dimnjake i vrhove brda i za tili čas cijelo se selo okiti darovima države. Vidjelo se da su svi zasićeni darovima jer su ih neki mijenjali, a poneki ih i odbacivali pa tražili druge probirajući po gomili i prevrćući po nekoliko puta svakojake predmete ne bi li našli nešto novije i ljepše, nešto što je rijetko i što drugi nisu zapazili u silnoj gužvi u koju su zapali. Spisak se kao za inat i dalje odmotavao, ali sada bez ikakva smisla, gotovo bijaše smiješno gledati namjesnika kako stoji i dalje mirno, kao ukopan, kao da ne zamjećuje da se sve oko njega poremetilo i zapetljalo; onaj što je čitao pogledao je s vremena na vrijeme namjesnika i bijaše mu nerazumljivo i nadasve krivo što i dalje miruje ukočen i tako od njega zahtijeva da, bez obzira na sve što se događa, čita i dalje imena koja nitko ne sluša, a među narodom uopće ne postoje. Ljudi su se nabijali, gazili darove i otimali se za njih, otimali jedan drugome iz ruku, a vidjelo se kako se, malo dalje od gomile, dvojica tuku, a jedan prodaje.” (Staljinova slika i druge priče, str. 99).*

U njoj pisac u sasvim realistički okvir odjednom umeće nešto neobično, kao kad García Márquez u svomemu veličanstvenome djelu *Sto godina samoće* uz realistične opise kolumbijske povijesti odjednom uklopi uznesenje ljepotice Remedios na nebo.

Čuićeve priče naizgled imaju vrlo jednostavnu fabulu i realističnu podlogu, ali su zbog umetnutih grotesknih situacija i atmosfere začudnosti, straha, tjeskobe i traumatološkoga iskustva, fantastične (*Križevi*).

„...*Istina, Tadiji svjetlost ne bijaše potrebna jer je kamen blistao i osvjetljavao mu radionicu punu križeva, a pored toga, Tadija je sve križeve imao u glavi znao je čak i kako koji stoji, kako na brdu dolazi; naprosto su mu ispadali iz glave i curili niz dljeto u kamen. I, kako je koji križ bolje i bistrije oblikovao, jasnije je vidio kako na polju, na brijegu ili nekom udaljenom predjelu, stoji uz svijetli u noći. Danima bi Tadija šetao poljem i zamicao, gotovo nestajao, osobito u proljeće kad bi se naglo dizala i otezala žita. Na tim šetnjama uvijek je Tadija smišljao nove križeve i nakon povratka ih klesao. Iz godine u godinu Tadija je križeve klesao brže i bolje i uopće ga nije ometalo to što su mnogi nakon dolaska nove vlasti odbjegli na groblje i prestali kupovati njegova djela; Tadija ih je sada razmještao po kući, dizao na tavan, a zatim ih počeo slagati, prostirati dvorištem, uz ogradu koja bijaše stara i drvena pa se užimala, popuštala pod teretom kamenih križeva. Za kratko vrijeme cijelo se dvorište zabijelilo tako vidljivo i snažno da se vidjelo izdaleka...*” (Staljinova slika i druge priče, str. 27).

U satiričkoj pripovijesti „*Duvanjski WC-i*” usprkos hiperbolizmu, jasno se nazire kritika vlasti:

„...*Pisalo se protiv države, protiv najnovijih zakona, protiv predsjednika općine, protiv pravoslavne crkve i rimskog pape: ispod onoga za ZA GOSPODU i ZA GOSPOĐE pisalo je istim oblikom slova TOGA U DUVNU NEMA.*

Preko čitavih vratiju na WC-u ZA GOSPOĐE pisalo je MI SMO HRVATI, a odmah ispod toga, opet jednakim slovima, dodano VI STE OVO UNUTRA, A MI SMO HRVATI. Ovo MI bijaše podcrtano crvenom bojom dvaput. Pisalo je protiv trgovaca, protiv kurvi koje se prave važne i odabiru spavače, protiv neprijatelja naše države, pisalo je protiv doktora Ismaila i učitelja koji su neprekidno pristizali u Duvno, a zatim odlazili sa sela, protiv vozača kamiona i autobusa, bijaše različitih imena, znanih i neznanih u Duvnu. Imena bijahu izvezena latinicom i ćirilicom, a milicija opazi da se pisanje proteže i na susjedne kuće i šef se tada rasrdi.

– *Okovati ih daskama!* – reče – *Učinite to smjesta., a ja ću ovaj nalog proglasiti PRVOM UREDBOM O DUVANJSKIM WC-ima*”. (Staljinova slika i druge priče, str. 54).

Groteska doseže vrhunac kad se osniva Društvo za spas i održanje duvanjskih WC-a.

U ciklusa postmodernističkih pripovijesti o Jeleni koje nose nazive *Pisma Jeleni, Jelenine želje, Jelenine noćne košulje i Jelenino tijelo*, razvidna je intertekstualnost. Te priče u kojima je glavna junakinja duvanjska ljepotica koju pisac prati u zgodama te analizira njezina psihološka stanja i motivacije, djeluju nekako bajkovito, poput sna, pomalo košmarno:

„*Sada je, na suncu, počela razdvajati košulje: odvajale ih Jelena po čudnim mislima; najprije one koje je oblačila samo za određene ljude, zatim one koje je nosila dugo, sjećala se pri tom kako su mnogi od nje izričito zahtijevali bojeći se da ih, uz jedno oblačenje košulje, ne zaboravi. Odvajala je i one koje je oblačila sama, u danima kad joj nitko nije dolazio; te je lagano mogla odstraniti jer na njima ne bijaše nikakva traga. A najteže je odvajala one koje bi joj se lijepile za tijelo pa se morala dugo kupati u vodi, tada bi joj kliznule, odljepljujući se od tijela košulje su plutale po vodi, ali se ruke s njih nikada nisu mogle sprati, ni sad, u dvorištu na suncu koje pali. Bijaše i takvih košulja koje bi Jelena odvajala drhteći: ruke su joj se pri tom tresle, a košulje ispadale i ona ih je dulje gledala. Te bi vješala na vidnija mjesta, na zidu u sobi, skrivala ih od prolaznika vješala ih na različitu odstojanju i prema zaslugama ispod svetih slika i slika onih ljudi koji su joj svraćali o dragim danima; uvijek je držala da su košulje uvelike zaslužne za njezin život: vješala ih je dugo i motrila. Zidovi bi se tada mijenjali, naprosto micali i Jelena se bojala i tako usnula. U snu, poslije duga mučenja i prevrtanja, poslije snivanja snova što bi je budili i kidali joj pamćenje, Jelena bi razumijevala da su košulje zapravo postojale samo u trenucima skidanja; ona ih je tada intenzivno osjećala, kako joj bride niz grudi, zatim stegna i, kad bi spala ispod koljena, tijelo joj drhturilo i*

smirivalo se kad bi se košulje odlijepile, kad bi je grozno obuzima jeza koja je iz košulja i tijela podjednako izvirala". (Staljinova slika i druge priče, 78)

U tim se pričama nazire zaključak Božidara Petrača iz iscrpnoga pogovora u knjizi *Staljinova slika i druge priče*, Alfa, 2006.), da je Stjepan Čuić specifična pojava u hrvatskoj književnosti jer u početku svojega stvaralaštva prihvaća ideje jednoga naraštaja koji želi pratiti tijekove svjetske književnosti, ali istodobno želi biti dio hrvatske književnosti te književnosti naroda s nama bližih prostora (Marinković, Andrić, Selimović, Matoš i drugi).

Velimir Visković, naglašava značajan utjecaj Franza Kafke na njegovo stvaralaštvo – i kod Čuića nailazimo na pojedinca koji živi u svijetu punom nelogičnosti, otuđenosti, koji je prisiljen na svoj se način boriti protiv vlasti i pravila koja mu ona nameće. Taj pojedinac većinom živi u alogičnome i morbidnome svijetu, punom tjeskobe.

Osim Kafkina utjecaja u *Staljinovoj slici* vidljivi su tragovi i ruskih pisaca – Gogolja, Čehova i Bulgakova.

Slijedom kritičarskih analiza, možemo zaključiti da Stjepan Čuić nedvojbeno pripada hrvatskoj i europskoj književnoj tradiciji, ali isto ga se tako može uklopiti i u svjetske književne trendove. Božidar Petrač smatra da on (...) „hrvatsku prozu vraća onim meandrima kojima se ona uglavnom kretala. Čuićeva je proza, uz vrlo vješto signaliziranje pojava i događaja u obzoru europske proze 20. stoljeća, označila njihovu asimilaciju i preoblikovanje” te da „in poput Kafke deemocionalizacijom emocionalizira, kao što Kafka svojom metodom „otuđenja otkriva prikriveno otuđenje svakidašnjice” u svojstvu „realističnoga basnopisca.” (Božidar Petrač: *Poglavlje o Čuiću u Staljinova slika i druge priče*, Alfa, 2006.)

Tridesetogodišnje priče

Zbirka pripovijedaka *Tridesetogodišnje priče* (1979.) sastoji se od tri cjeline – Uvod, Glavnina i Dodatak. U njoj je razvidno da se Čuić, iako ne u potpunosti, odmaknuo od fantastike i Kafkina utjecaja. Naime, u pripovijestima okupljenim u ovoj zbirci, ima puno manje fantastičnih elemenata, a više realizma, socijalne i političke tematike, sukoba pojedinca i vlasti. Duvno je i dalje prisutno kao model za kritiku naše sredine. Božidar Petrač izdvaja pripovijest *Biljeg Janka Kelave* u kojoj se glavni junak sukobljava s konkretnim ljudima, naravno, predstavnicima vlasti – sekretaricom, generalnim direktorom, sekretarom komiteta. Iako je situacija u kojoj se on nalazi apsurdna, nije nam nepoznata jer je i danas vrlo učestala pojava da si sitni birokrati dopuštaju „mala zadovoljstva” i uzimaju pravo da donose neke odluke koje ne bi smjeli. Naravno, budući da Čuić opisuje poslijeratno ozračje, kontekst je drugačiji:

„Moram dobiti potporu, moram! Reče sam sebi sokoleći se i nastavi brže i odrješitije put općinske zgrade.

U tom je času bio uistinu odlučan i siguran. Zato i nije gledao ništa uokolo, pa je u općinu stigao prije negoli su ga prozvali. Čekao je šetajući hodnikom, a nije imao sata.

– Janko Kelava – prozvala ga je činovnica na svršetku prozivke.

Obradovao se Janko Kelava pomislivši da je dobio potporu, pošao smeteno naprijed, kadli: „ostani, moramo razgovarati”, kazala je činovnica znanim načinom i u znanoj pozi.

– Nisi ispunio dobro – otpočela je činovnica razgovor. – Ovo je nejasno i neprecizno.

– Kako? – upita Janko Kelava ne znajući ništa drugo.

– Dobro. Što znači tvoj odgovor na pitanje: Ime oca?

– Pa to kako sam napisao: Ivan.

– A dalje, u pitanju ima i dalje?

– Nisam mogao napisati ništa kad oca ne pamtim.

– Mogao si napisati to.

– Što se komisije tiče činjenica e ja ne pamtim oca?

– To je se i te kako tiče.

– Nisam znao. Mislio sam da je za komisiju važno da oca nemam, a ne što se s ocem zbiljo, to je sporedno.

– Nije sporedno. Komisija ne može preuzeti rizik.

– Nema rizika, potporu dodjeljuju meni, a ne ocu.

– Ali ti si očevo.

– Drugarice, ja vas ne shvaćam.

– Vidim da ne shvaćaš, da shvaćaš bio bi napisao kako valja.

– Mogu li iznova?

– Mislim da ne možeš.

– Kako mislite? Mogu li ili ne?

– Tako se sa mnom ne razgovara. Znajući kako nitko više ne razumije formule, kako su ljudi postali ravnodušni spram tolikih odluka vlasti – počela je lamentirati činovnica mi smo tiskali precizne obrasce, s jasnim uputama, i opet dobijemo kao ovo što si ti napisao. A maturirao si u gimnaziji! Kako se mi možemo pouzdati u te, i dati ti potporu?! (Tridesetogodišnje priče. Zagreb, Alfa 2006., str. 214-215.)

Apsurdna se situacija nastavlja te kao i mnogo toga, politizira. Vlasti pomno istražuju je li Ivan Kelava bio u domobranima ili u partizanima te pronalaze milijun razloga kako ne bi dobio posao. Te iste vlasti ne žele mu izdati putovnicu koja mu treba da ode u München kako bi pobjegao iz nezdrave sredine u kojoj je progonjen. Na kraju umire u apsurdnoj situaciji, od metka činovnika iz općine.

Božidar Petrač ističe pripovijest *Majstori i doktorica* u kojoj Čuić skreće prema erotskoj literaturi, odnosno njezinoj ironizaciji, te činjenicu da u *Gulinovoj priči* rabi humoresku u stilu Gogoljeve *Kabanice*. Napominje da u njoj autor koristi prezime književnika Ivana Gulina kao što je često znao koristiti imena i prezimena likova iz Pavličičeve, Kekanovićeve i Horozovićeve proze, te

naglašava Čehovljev utjecaj na pripovijesti *Sporno prezime* i *Čehov kod Hrvata*. (Božidar Petrač: *Poglavlje o Čuiću. Tridesetogodišnje priče*. Zagreb, Alfa 2006., str. 290.)

I u pripovijetci *Sporno prezime* nailazimo na političke elemente praćene apsurdnom situacijom:

- „ – *U redu, Petre Matejiću, vidim – razborit si čovjek, reci što mi je činiti. Pomozi.*
- *Tako je bolje, Ante Letica. Pomoći ću. Nije da ne ću. Koliko bude do mene..*
  - *Učini štogod, kunem te Bogom.*
  - *Vidim da si u stisci, Ante Letica, nešto ćemo učiniti. Moramo pronaći kakvu formulu.*
  - *Pronađi, molim te. Nisam pametan.*
  - *Ti ćeš pronaći, a ja te mogu valjano naputiti.*
  - *Napućuj, pobogu. Ne čekaj.*
  - *Opet žuriš, a nije tako dobro. Polako, jest da je vrijeme žurbe, ali ti si se našurio, i tvoji su toliko žurili da su te i doveli u ovaj tjesnac. Moraš sve iznova. Moraš postati nov čovjek. Kao i toliki drugi.*
  - *Nov čovjek! Star sam ti ja za nova čovjeka.*
  - *Nisi. Nisi star. Sad je ionako sve iznova. No, poslušaj me: promijeni to užurbano prezime.*
  - *Prezime?! Jesi li pri sebi?!*
  - *Jesam! I pri sebi i pri tebi. Što će ti to?! Kad bi ti znao što u mojim dodatnim papirima stoji uz tvoje prezime, smjesta bi ga promijenio. Što promijenio – zaboravio! Imam ja i dodatnih knjiga, sve imam. Samo ti odmah nisam htio reći. Mislio sa e je i tebi poznato. Ti znaš s kime ti je sve šurovao otac, djed, pradjed – sve ti je dobro poznato, bolje nego meni. Priznaj! Ljudi smo. Mlečići, Turci, Habsburgovci, Karadorđevići... A ni ti nisi bio biser.*
  - *Kad Hrvata nije bilo.”* (*Tridesetogodišnje priče*. Zagreb, Alfa 2006., str. 187).

Groteska, apsurdne situacije, simbolika, atmosfera začudnosti i straha, neki su od elemenata koji Čuića povezuju s piscima fantastike. Pogledajmo konkretne primjere sličnosti s latinsko-američkim piscima:

Poput Carlosa Fuentesa i Čuić u svojim pripovijestima opisuje unutarnje monologe, snove, nesvjesne želje, služi se tehnikom struje svijesti i elementima magijskoga realizma (*Priče o Jeleni, Križevi, Ivanov grob, Leova kuća*). Kao što je ovome meksičkome piscu često puta glavni junak Grad Meksiko, provincijski Guanajuato ili pak Venecija i Hamburg, a njegovome sunarodnjaku Juanu Rulfu Comala, Čuiću je mitsko mjesto Grad odnosno Duvno. Rulfov Pedro Páramo počinje dolaskom Juana Preciada koji traži svojega oca Pedra Párama u mitsku Comalu. On u taj grad dolazi živ, u njemu umire i susreće duše koje mu pričaju o životu njegove majke Dolores i njegova oca Pedra Párama. Stiže u svijet pun misterija, šumova i čudnih glasova, u mjesto, bez budućnosti, u kojemu duše pate, a mislio je da dolazi u raj. Tu saznaje priču o ocu i majci,

ali i o nekadašnjemu životu u Comali. Za razliku od Rulfovih junaka, Čuićevi likovi dolaze u neka stvarna mjesta po prvi put ili se nakon nekoga vremena vraćaju u njih (*Djeca Ambrozija Ančića, Povratak, Leova kuća*). Ponekad nam se čini da u njegovim pripovijestima kao i u onima još jednoga meksičkoga književnika – Fernanda del Pasa u romanu *Palinuro od Meksika* – ulazimo u labirint slika i ogledala, u kojemu se sukobljavaju iracionalno i realno, odnosno svijet fantastike i svijet realnosti.

S Čileancem Juanom Mihovilovichem Čuića povezuje činjenica da on radnju svojih pripovijesti uglavnom smješta u Duvno kao što je Mihovilovich smješta u mala mjesta na jugu Čilea – Yumbel, Talcu, Linares ili Curepto u kojemu živi i radi kao sudac. Kao i našega autora, i njega ta mala, pomalo zaostala i naizgled mirna mjesta jako privlače. I Mihovilovicheve i Čuićeve pripovijesti u čitatelju često izazivaju osjećaj tjeskobe, nesigurnosti, besmislenosti, ali nas ujedno na neki način potiču na razmišljanje o smislu života (*Sat, Djetelina sa četiri lista*).

Neki zajednički elementi mogu se pronaći i s djelom suvremenoga čileanskoga pisca Hernána Rivere Leteliera *Vlakovi voze u čistilište* u kojemu ovaj vrsni autor oživljuje zloslutno ozračje iz romana *Pedro Páramo* Juana Rulfa te ono magično iz romana *Sto godina samoće* Gabriela Garcíje Márqueza: čitatelj se odjednom nađe obavijen magičnim ozračjem u kojemu je glavni lik zapravo smrt i istovremeno stvara onirički prostor kako bi svaku priču koju su ispričali putnici povezo u jedinstvenu smislenu cjelinu. Na trenutak se ovaj roman čini realističnim jer opisuje različite ljude koji žive na sjeveru Čilea, ali završava kao prava fantastična priča s mnogo romantike i puna nostalgije za nečim što je zauvijek ostalo u „čistilištu” vremena.

ROMANI

Dnevnik po novom kalendaru

Roman *Dnevnik po novom kalendaru* objavljen je 1980. godine. U njemu Čuić još jednom dokazuje da je pisac na neki način savjest društva. (Pisci su to bili i onda kad se kulturu strogo nadziralo i kad se nije smjelo kritizirati tekovine revolucije i socijalističke vrijednosti).

U pogovoru ovoj knjizi (Alfa, 2007.) Strahimir Primorac kaže: „Jedan od posljednjih pokušaja tako velikih ždanovističkih provjetravanja, koji je izazvao krupne potrese i u kulturnim i u političkim krugovima tadašnje Jugoslavije, bila je tzv. „Bijela knjiga”. Riječ je o „materijalu” centra CK SKH za informiranje i propagandu iz 1984. godine, pripremljenom za ‘savjetovanje o idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva. Kako je dosta poslije tih godina

u intervjuima objašnjavao tadašnji prvi čovjek zadužen za „ideološki sektor” u hrvatskome CK Stipe Šušteršič – naručitelj toga „rutinskog materijala” kakvih je bilo mnogo, i prije i poslije, – u Bijeloj knjizi su se našli citati iz tekstova „nacionalističkih” i „ideološki sumnjivih” autora iz Srbije, Hrvatske i Slovenije. Ukupno 186 autora, najviše iz Beograda (pa su i najžešće reakcije stigle odatle), zatim iz Ljubljane, a najmanje iz Zagreba. Čuićevi su romani tu prokazani zapravo na posredan način, tako što su cenzori citirali i komentirali dijelove kritika o njima, prokazujući usput i kritičare, zbog podrške nepodobnom piscu. Da se dobije predodžba o prirodi savjetovanja i načinu na koji je „materijal” pripremljen, bit će dovoljno navesti samo jednu opasku uz opširnu analizu *Ordena* – opasku stavljenu inače u Bijeloj knjizi u zagradu, kao dopunu „informaciji”:

„Uz put upozoravamo na činjenicu da su i autor romana Stjepan Čuić i recenzent Milan Ivkošić i urednik izdanja u A. Cesarcu Zdravko Židovec bili angažirani na liniji ‘maskpoka’ 1971. godine, da je Židovec nakon 21. Sjednice Predsjedništva SKJ morao otići iz lista Vjesnik kao ‘drugi čovjek’, urednik unutrašnjopolitičke rubrike, a i Ivkošić je iz toga lista morao prijeći u Studio”. (Strahimir Primorac: *Dva romana Stjepana Čuića*. U: *Dnevnik po novome kalendarul Orden*, Alfa, 2007. Str. 248-249).

Glavni junak ovoga romana je mladi slikar i pisac Antun Ančić koji nakon rata završava u zatvoru i mora ga se politički i ideološki preodgojiti. To je zaduženje dobio njegov šef, odnosno sudac A. Papić. U obliku dnevnika Ančić opisuje svoje doživljaje i rasprave sa šefom jer su im mišljenja često puta oprečna. Naravno, jasno je da je šef ideološki i politički u redu, dok Ančić tek uči kako postati drugačiji. Šef mu je neka vrst gurua, duhovni vođa koji će ga izvesti na pravi put i objasniti što mu je činiti i kako misliti da bi se u potpunosti prilagodio novome načinu života i razmišljanja.

I u ovome Čuićevome djelu nailazimo na isprepletanje fantastike i stvarnosti. Elementa koji navode na stvarnost znatno je manje – Strahimir Primorac ističe neke od njih: parole, list „Borba”, spominjanje imena Stjepana Radića u raspravama između Ančićeva oca i strica, političkih neistomišljenika, opisivanje dolaska sirotinje iz Bosne.

I ovdje primjećujemo da je autor vrlo tajnovit, oprezan. Govori o Gradu, ali nam ne kaže koji je to grad. Zapravo on je svojevrsni simbol koji navodi na univerzalno značenje. U romanu ima mnoštvo apsurdnih situacija, vlada velika tjeskoba te strah koji podsjećaju na kafkijansku atmosferu. Autor nam ne daje konkretne podatke o Ančićevoj obitelji, navodi samo opće stvari. Mladi se slikar u zatvoru prisjeća svojega oca koji je branio srpskoga kralja i strica koji je bio komunist, i zna da je samo jedan u nizu onih koje treba preoblikovati, promijeniti, zatrti im svaki trag, uništiti ih psihički kako se ne bi prisjećali prošlih vremena. Ti ljudi moraju postati drugačiji, novi, odani revoluciji. Da bi u tome uspjeli, treba ih lišiti svega što ih je povezivalo s obitelji, domom i prijateljima. Oni moraju u potpunosti promijeniti svoje stavove i način živo-

ta, a Ančić se mora odreći čak i svoje rodne kuće. Prema mišljenju šefa, tek onda bi se mogao u potpunosti poistovjetiti s njim koji ga vodi na pravi put i ispraviti zablude iz prošlosti:

„Bio je nekako drugačiji šef, ne kao drugi. Kao da se otriježnio od one sile i straha, čega mu je bilo puno tijelo. Svaki pokret. I glas, svaki put. Iz mene, opet, ishlapio je sav strah, tako je nekako sve bilo novo, čak sam se čutio gospodarom toga skućenog prostora, te tijesne sobe bez ijednoga svijetlog kuta, jer je prozorčić s dvjema okomitim željeznim šipkama bio u debelom zidu, a prljav.

Svi smo od danas drugovi, mili moj, svi! uskliknu šef i raširi ruke.

Kao da se i šefu danas nešto dogodilo, tako se približio meni.

Dugo nam je trebalo reče napokon.

A što, što vam je to dugo trebalo, kome? Upitah ga posve mirno. Nama, svima nama dugo je trebalo dok se nismo vinuli do ovoga. I tebi!

Do čega?

Ti, čini se, ništa ne razumiješ, a i kako bi? Mnoge su se stvari izmijenile, a i još se mijenjaju. Najbolje je da prionemo na posao.

Kakav posao? Što ćemo raditi?

Radit ćemo što i drugi. Svi rade, pogledaj! Zagledao sam se u pljesniv prozorčić. Ljudi su nekamo žurili pjevajući. Te pjesme prije nisam bio čuo, pa su mi bile zanimljive. Slušao sam podulje, ali me prekinu šef.

Bit će nešto od tebe, biti.

A što bi to trebalo biti, što bi to trebalo biti od mene, družo?!

O divno! Družo! Počeo si! Baš je lijepo što nisam dopustio.

Što nisi dopustio?

Nije važno, ionako je prošlo. Mnoge su stvari prošle. Osjećam da sam činio pogreške pa me je strah. Tako malo radim, radim kratko, a čini mi se da sam počinio pogreške. Ima i krupnih”. (Str. 56).

Čuićev je protagonist u zatvoru toliko zaokupljen svojim preodgojem da nema vremena za razmišljanje; on ne može sanjariti i izmišljati čudesne priče koje mu pomažu da preživi surovu stvarnost kao što to primjerice radi zatvorenik Molina u izvrsnome romanu argentinskoga književnika Manuela Puiga *Poljubac žene pauka*. Te čudnovate priče pomažu i njemu i njegovome supatniku iz ćelije – revolucionaru – da sačuvaju zdrav razum. Čuićev lik mora što prije izbrisati i zaboraviti svoj prošli život kako bi bio spreman suočiti se s novim dobom i promjenama koje ono donosi, na što protagonisti Puigova romana nisu spremni. Dok oni svoje odluke plaćaju životima, Ančić se miri sa sudbinom i pušta da ga šef „preoblikuje” kako bi se što bolje uklopio u novo doba. On nije buntovnik:

„Okolo neboderi prolaze ljudi i zagledaju se. Mnoštvo je uokolo, obilazi neboder, razgleda, udaljava se, pa izdaljega motri. Ne znam čude li se visini ili brzini gradnje. Šef je uvijek govorio da ćemo graditi brzo i golemo, da sve staro zakrilimo, da zatremo.

Zatrti staro, zatrit, sravniti sa zemljom i u zemlju pretvoriti tako je govorio.

Vidim, jedan radnik ispisuje: NEBODER ZA DESET DANA.

Članak 207.

Sad moja kuća nije najviša u gradu.

Članak 208.

To i šef zna. Sad će mi se smijati.

Članak

209. Što sam ti rekao! Kazao je kad je ušao.

Jesi li vidio neboder?

Vidio sam.

Što kažeš?

Golem je.

A ti si mislio da će tvoja kuća za svagda biti prva. Sad je možemo i srušiti.

Srušiti?

Da. Što će nam ta kuća! Nije nam potrebna, a tebe dovodi u kušnju. Nama je do tebe, nije nam do kuće.” (Dnevnik po novome kalendaru/Orden, Alfa, 2007., str. 74-75).

U ovome je ulomku razvidno ono što kaže Strahimir Primorac u pogovoru romana – „svaka vlast koja želi osigurati svoju trajnost, mora ostvariti podršku onih kojima vlada”. (Str. 253). Tako je i u ovome slučaju: iako vlast uz sebe ima moćan državni aparat, ona se na neki način boji onih koji nisu uz nju i od kojih se još uvijek osjeća ugroženom. Iako je Ančić zatvoren i obespravljen, još je uvijek prijatnija onima koji vladaju jer ga nisu uspjeli sasvim pokoriti. To će učiniti tek u trenutku kad ga u potpunosti preodgoje i izbrišu mu iz sjećanja čak i njegovu rodnu kuću. On je žrtva koja ne plaća samo svoje grijehe već i grijehe svoje obitelji u kojoj su otac i stric na suprotnim stranama, a majka neka vrst arbitra:

„Mene ne zanima ni tvoja ni Ivanova stranka, mene zanima samo on, ponavljala je svaki put u takvim prilikama moja majka pokazujući na mene. Majka me je uvijek milovala po kosi i govorila mi da rastem, da se igram, da se puno igram dok još mogu, i da nikako ne razmišljam o tome što se događa u kući jer je to ionako luda kuća.

Sine moj, ovo je jedina kuća u zemlji u kojoj obitavaju tri stranke, govorila mi je majka. Ti si još mlad i krhak da bi to razumio.

Kako tri, mama? Pitao sam je misleći na očevu i Ivanovu stranku.

Očeva, Ivanova i moja.

Zar i ti pripadaš nekoj stranci?

Svaki Hrvat pripada nekoj stranci, i to u pravilu drugoj. I kad ne pripadaš, proglašavaju te strankom. Nema neutralnih. Kad porasteš, razumjet ćeš.” (Str. 111).

Od univerzalne tematike i opisa vlasti i njezine tiranije, autor u ovome ulomku dolazi do tipičnih hrvatskih prilika i osobina. A između ostaloga, Hrvati su poznati i po emigraciji:

„A kad je čovjek u zemlji a emigrira, emigrira iz života, iz borbe, iz istine, onda i nije čovjek, a nije ni za ubiti. Onda je ništa.

Tako je govorio šef.” (Str. 115)

Komunističkim rječnikom kojim mu je nekada o Gradu govorio stric Ivan, sada govori Ančićev šef:

„A govorio mi je upravo ovako kako sad govori šef. Tiho, a poslije svake značajnije riječi čekao je moju reakciju. Kao da se bojao. Govorio je Ivan i o Gradu, o tome kako je Grad zapravo jadan, malen i neugledan, kako ne napreduje kao ostali svijet, čak ni kao naši ostali gradovi, a kamoli kao Zagreb, Zagreb je velik, gotovo kao četvrtina naše domovine, jer svi mi zapravo bježimo u Zagreb, rijeka našeg naroda slijeva se u nj kao u neki raj, kao u spas; svi mi uzmičemo u nekakvu paničnu strahu pred nepoznatim neprijateljem i tako praznimo svoju domovinu i prepuštamo da u njoj poslije nas ne ostane nitko, da postane jedna pustoš napućena zvjeradi. Već moja generacija neće znati za brda, za bistro nebo i teške oblake, za oštre vjetrove s planina, neće nikad čuti nejasne krikove iz klisura, neće čuti trijesove što sijejavaju ponad litica, niti će pratiti micanje sunca iza golih kamenih grebenova; u toj košnici, u golemom gradu koji je otvoren kao opasno ždrijelo za sve nas, ostat ćemo sami i beznadni, i čekat ćemo samo svoju posljednju i najnoviju opsadu, tako, i ubrzo, i posljednju navalu, pa pakao.” (Str. 115- 116)

Ovaj je roman prožet neprestanim strahom, prijetnjama i neizvjesnosti koje izaziva nemilosrdna vlast. Ona stanovnicima Grada ne dopušta mogućnost samostalnoga mišljenja i odlučivanja. Hladnoću i tjeskobu potencira i autor svojim ledenim tonom i birokratskim jezikom, ironijom i groteskom. Strahimir Primorac ističe piščev ideologizirani govor i birokratski leksik, te stil zakona jer je roman napisan kao skup članaka.

Orden

Dok je *Dnevnik po novome kalendaru* snažna osuda represivnoga režima s mnogo realističkih i s ponešto fantastičnih elemenata, najpoznatiji Čuićev roman *Orden* prikaz je poslijeratnih zbivanja, za vrijeme kad je napisan i objavljen (1981.), s bogohulnom idejom o sveopćoj hrvatskoj pomirbi. Autor je mislio da će ga biti teško objaviti, ali nije bilo tako jer je gotovo odmah, već nakon tri mjeseca, pronašao izdavača.

Vezano uz kritike, Strahimir Primorac navodi da su one uglavnom bile novinske te da su se na to djelo više osvrtni srpski nego hrvatski kritičari. Neki su ga jako hvalili, a neki smatrali promašenim. Između ostalih, spominje A. Ilića koji je u „Politici” od 28. II. 1982. napisao da je Orden „odličan i neobičan roman”, „najorginalniji ove sezone koji će zračiti lepotom i smislom u svim sezonama”; Nevena Juricu koji u „Književnoj riječi”, br. 186-187 /1982. ističe da je Orden roman „bez premca” u mlađoj hrvatskoj prozi, te Igora Mandića koji misli da je to „puko slaganje tekstualnih trikova”, koje „promašuje smisao moderne romaneskne avanture” (Nin, 20. vi. 1982.). Ivan Lovrenović (Danas, 25. V. 1982.) pak, između ostaloga ističe univerzalnu komponentu ovoga romana. Najopsež-

niji tekst o tome romanu ipak piše Velimir Visković. Naslovljen je *Roman o vlasti* i objavljen u knjizi „Mlada proza” (Zagreb, Znanje, 1983.). On zamjera piscu da je „gomila ideja nedorađena, dijalози prazni, likovi plošni, sukobi nezanimljivi jer je sve unaprijed zadato” te zaključuje „da roman više nalikuje na sinopsis nego na cjelovito multidimenzionalno književno djelo”. Primorac navodi i tekst Danka Plevnika naslovljen *Schopenhauer kao narodni heroj* koji se kao recenzija pojavljuje u listu „Komunist” u ožujku 1982. i kaže da ga spominje kao „primjer ideološke diskvalifikacije (žilavosti ždanovizma) i kao zlokobnu najavu bijele knjige. (Strahimir Primorac: *Dva romana Stjepana Čuića*, U: *Dnevnik po novome kalendaru/Orden*, Alfa, 2007., str. 256)

Sveopća hrvatska pomirba ideja je koja se proteže čitavim ovim djelom. Glavni je lik revolucionar Matija Ivandić koji se nakon završetka rata i završnih operacija jugoslavenske vojske vraća u svoj Grad. U ratu je dobio visoki vojni čin general-lajtanta i orden narodnoga heroja. Predstavnik nove vlasti pronalazi skrivene u slami, u nekome selu daleko od grada i obavještava ih o završetku rata.

„– *Odakle ti? – povikaše i drugi kad se pribraše.*

– *Sa Trsta! – odbrusi on, a oni i ne znadoše gdje je to. – A vi?*

Oni ne imate ništa tako zvučno i nepoznato.

– *A vi?! – ponovi on oštro pa, kad uoči da je prenaglio, dometne:*

– *Kako ste, jeste li dobro i na broju? Zgledali su se, pa pogledavali njegov orden.*

Opazio je što gledaju, pa skine orden i metne ga u džep.

– *Možda je orden za nas – pomisli Karaulić i u času se ponada.*

Kad se pribraše, zapovjedi im Karaulić: – prečicom u grad!”

Matijina moralna superiornost u odnosu na njegove drugove je više nego razvidna, što naglašava i Strahimir Primorac u pogovoru romanu. Istovremeno kad i Matija, u grad se vraća i Ećimović, njegov prijatelj iz prijeratnih vremena koji je ratovao na suprotnoj strani. Borio se na strani Nijemaca sve dok ga kod Staljingrada nisu zarobili Rusi. Nakon toga, do pada Berlina ratuje protiv Nijemaca. Na kraju se mora vratiti kući. Poslije mnogo godina u svojem rodnome mjestu susreće Matiju koji je kao i on iz rata došao razočaran, umoran i bez zanosa. I jedan i drugi spoznaju da je svakodnevnica nešto sasvim drugo od onoga što su očekivali. Matija još uvijek ima ideale, a Ećimović shvaća da mu je život promašen i da se uzalud borio. Predstavnici mjesne vlasti koji su se za vrijeme rata uglavnom skrivali – Karaulić, Lokvić, Kovačić, Dmitar i drugi, neprestano ga proganjaju i žele ga zatvoriti. No, Matija ga štiti i pomaže mu. Ponekad zajedno piju i u piću utapaju svoje razočaranje. Osim pića i iznevjerenih očekivanja te nekadašnjega prijateljstva, povezuje ih i činjenica da su i jedan i drugi dobili ordene. Naime, i Ećimoviću su Nijemci dodijelili orden za hrabrost. Ali, naravno, ti ordeni nemaju jednaku vrijednost jer Matija i predstavnici mjesne vlasti pripadaju pravoj strani, a Ećimović krivoj. Usprkos tome, Matiji je Ećimović bliži od njegovih istomišljenika jer se borio protiv neprijatelja i bio u smrtnoj opasnosti dok su se oni skrivali u nečijemu stogu

slame i čekali kraj rata. Matiju, istinskoga i prekaljenoga revolucionara koji više cijeni slobodu od dogme, jako uzrujava činjenica da mu netko stalno nešto nameće, te da se neprestano govori o narodu i njegovome boljitku, dok svi zapravo misle samo na sebe.

„ – Druže Matija, mi smo se uvijek borili za narodne interese.

– A koji su to narodni interesi?

– Znamo mi, druže Matija. Narodni interesi su i naši interesi.

– Možda, ali trebalo bi znati jesu li vaši i narodni. Vrag ti je narod, Karauliću. Narod uvijek ima neke druge interese. Valja oslušivati te interese. U protivnome, narod proda i nas i interese. Mali ti je interes za čuvanje tolikih interesa. Valja bataljun povećati. A strana? Koja je naša, koja li ona druga, imali treća strana, kamo koja strana vuče, vuče li silno ili mlako, koja će pretegnuti – sve to valja pratiti pažljivo.

– Mi ćemo se energično boriti protiv te druge strane – zabrza Karaulić.”

Matija nema dobro mišljenje o svojih drugovima. Prema njima je često sarkastičan, ironičan i zajedljiv. Više cijeni Ećimovića koji je bio na suprotnoj strani nego te poslušnike i dogmatike. Strahimir Primorac ističe vrlo provokativan Matijin stav u trenutku kad Ećimović izražava bojazan da će ga uhapsiti:

„ – Oni su pobjednici.

– Ne – reče Matija odrješito. – Oni su preživjeli rat. A to je razlika. Ti si pobjednik, a tvoje se ne računa. Oni su pobjednici jer su preživjeli, ali nisu pobijedili nikoga” (Primorac str. 260).

Matija više voli rasprave s Ećimovićem od slušanja svojih ideoloških istomišljenika koji ne raspravljaju već samo kimaju glavama, jer prije svega cijeni slobodu mišljenja. Možda je Ećimović u krivu, možda ima drugačije stavove, ali ih ima. Dvojica Hrvata koji su se u ratu nalazili na suprotnim stranama, u poslijeratno vrijeme pronašli su zajednički jezik usprkos oprečnim mišljenjima:

„Evo ovako – raširi Matija ruke i zamisli se za trenutak – ja sam Hrvat a nisam katolik, a Hrvati su uglavnom katolici, ali ni jedan nije Rus. Od svakoga tog pojam ponešto, po polovicu, i dobiješ ovo što sam ja – Hrvat – ateist, ateistički Hrvat, kako te volja.

– Onda si ti bliže Rusima nego Hrvatima.

– Nisam. Ja sam bliže ateistima nego katolicima.

– Ali Hrvata ima više katolika nego ateista.

– Ja sam zato uvijek bio manjina. Ja sam Hrvat manjina, ali sam pravi Hrvat. Hrvati su i kao katolici i kao ateisti manjina. U katolicima su daleko ispred nas Talijani, Poljaci i Španjolci, u ateistima Rusi i Ukrajinci.

– Onda vi, odnosno mi Hrvati, nismo nigdje dospjeli.

– Jesmo. U manjinu. A manjine su ti posvuda velika snaga. Toliko ima u svijetu manjina, da će jednoga dana doći do objedinjavanja svih tih manjina, pa će se preko noći manjina premetnuti u većinu. I tad će ta većina, nekoć, do jučer

manjina, biti premetačka snaga svijeta. Imat će oba iskustva – iskustvo manjine i iskustvo većine. I to će onda biti ravnoteža svih sučeljenih sila! A samo je razboritost ravnoteže izlaz iz ovoga svijeta. I ti si sada manjina, zar nisi?

– Jesam.

– I zato ćemo ti i ja ordene pa pred crkvu. Kao manjina.

– Mene će uhapsiti većina, a tebe neće.

– Ako te uhapse, onda ti ni taj orden nije bogzan što. Treba da se vidi.” (Str. 193-184).

Veći je sukob između Matije i njegovih „drugova” koji ne odstupaju od nametnutih im dogmi, nego između njega i njegovoga ratnoga protivnika. Ti „drugovi” koji samo slušaju direktive a ne misle, još za Matijina života žele izložiti njegov orden u muzeju. On za njih ne predstavlja ideal već idealno sredstvo za osobnu promidžbu i karijeru. Strahimir Primorac ističe da je taj orden za Karaulića i njegove simbol moći, nešto što će im pomoći u napredovanju. Kad Matija umre, oni počinju opsjedati Ećimovića koji im postaje jako važan jer žele da napiše Matijin životopis. Na kraju im se ne sviđa ono što je napisao pa mu oduzimaju bilježnicu. A budući da je došlo „Karaulićevo doba” i da je on preuzeo vlast, smatra da ima pravo dopisati što god želi. Ećimović je prisiljen pobjeći iz zemlje jer ga više nema tko štiti. Šalje telegram u kojemu kaže da je sve što je napisao o Matiji istina, te poručuje vlastima da ga prekriže u policijskim dossierima i da ga nikada više neće vidjeti. Narodni heroj Matija koji se borio za svoje ideale i dočekao slobodu zemlje, nije svojim ideološkim istomišljenicima odao tajnu gdje se nalazi grob njegovoga sina. Ono što je za njega bilo najsvetije povjerio je čovjeku sa suprotne strane, to jest, Ećimoviću. Ećimović na kraju mora otići u svijet jer je to jedina mogućnost da sačuva živu glavu, a Karaulić shvaća da dolazi vrijeme kad će moći raditi što hoće i kad će čak i istinu smjeti promijeniti prema svojem nahođenju. Tim se njegovim činom pisac ovoga romana dotakao jako „vruće teme” jer je u doba jednoulja bilo zabranjeno na bilo koji način poticati narod na razmišljanje i razmatranje o tome je li baš sve što su drugovi pričali bilo istina. Logično je da je Orden izazvao zgražanje tadašnje ideološke kritike koja je, prema riječima Strahimira Primoraca, „romanu dugoročno osigurala ono što inače ne bi imao – obilježje progonjenog, zabranjenog.”

Orden je prije svega realistična kronika hrvatskih poslijeratnih zbivanja (razdoblje od završetka rata do sredine sedamdesetih godina prošloga stoljeća), ali i opis sukoba između ljudi zdravoga razuma i onih s ograničenom ideološkom svijesti. Čuić dokazuje da je i na jednoj i na drugoj strani bilo pojedinaca koji su mislili svojom glavom i nisu se slijepo pokoravali nametnutim dogmama. U današnjem kontekstu, ovo je djelo zanimljivo, ali sigurno ne bi postalo bestseller. No, budući da se njegov autor (pre)rano odvažio govoriti o svehrvatskome pomirenju, bilo je u žiži zanimanja, hvaljeno i osporavano, pa i dramatisirano. Na temelju Čuićeva scenarija režirao ga je Želimir Mesarić, a roman se trebao prikazivati na kazališnim daskama u izvedbi glumačke družine Histriion. No, kako je napisao Dalimir Foretić u svojem tekstu *Pravi i lažni*

ljudi objavljenome u „Fokusu” 6. 11. 1990. predstava „je dogurala jedino do jedne ponoćne polulelujave generalne probe.” Poslije toga bila je zabranjena.

Dalje navodi:

„Kad je na vlast došao Franjo Tuđman, Histrioni su ponovno izveli predstavu u RANS-u Moše Pijade. Osim Tuđmana, na toj su premijeri bili i Vlado Gotovac i Savka Dabčević-Kučar. Kasnije je taj roman preveden na njemački jezik, ali više ga nisu igrali u kazalištu. Čuić je u jednome intervjuu izjavio da bi *Orden*, roman o pomirenju, dobio nagradu NIN-a da žiriju nije zasmetao lik kojega su ocijenili ustašom.” (Obzor, 28. svibnja 2011.)

Tematika revolucionarnih i postrevolucionarnih zbivanja te boravka u zatvoru kojom se bavi Čuić, česta je u latinsko-američkoj književnosti pa i ovdje možemo povući paralelu s djelima nekih latinsko-američkih autora. Jedan od njih je i suvremeni bolivijski pisac César Verduguez Gómez. Njegov roman *Noć koju su ugrizli psi* uspješno slijedi liniju romana o diktaturi u Latinskoj Americi kao što su *Gospodin predsjednik* Miguela Ángela Asturiasa ili *Patrijarhova jesen* Gabriela Garcíje Márqueza. U njemu se također osjeća teška i tjeskobna atmosfera koja guši i iz koje čovjek ne vidi izlaza, te pokvarenost, zloba i nepravda koje sve prožimaju. César Verduguez Gómez jedan je od onih književnika koji su duboko vezani uz stvarnost svoje zemlje i uz političke događaje vremena u kojemu žive, koji u svojim tekstovima opisuju i oslikavaju određenu epohu, te čitateljima rado pružaju mogućnost da sami naprave analizu činjeničnoga stanja i donesu svoje zaključke. Priča iz ovoga romana sigurno se može uključiti u povijest mnogih latinsko-američkih zemalja koje su doživjele diktaturu i represiju i čiji su građani punili zatvore i stadione zbog različitoga mišljenja, ali je istovremeno i autentični prikaz situacije u Boliviji. Istu liniju slijedi i roman *Aveti iz zatvora* u kojemu se govori o najtežim i najnapetijim trenutcima iz bolivijske povijesti. Da bi se borio protiv represije, pisac ne uzima u ruke oružje, ali u načinu na koji opisuje zatvor koji razara, koji čovjeka guta, koji otkriva najskrivenije tajne ljudske duše i na najgori način gazi ljudsko dostojanstvo, vidljiva je snažna osuda. U tome su zatvoru jednakopravni oni najsiromašniji i oni iz viših klasa, Indijanci i potomci Europljana koji se bore za pravednije društvo. Ravnopravni su u boli, u ranama, u udarcima. U romanu se izmjenjuju opisi, glasovi, živa svjedočanstva. César Verduguez Gómez u ovome djelu opisuje strahotno ozračje, ali unosi i glazbu i poeziju kako bi čitatelj dok ga čita usporedio fatalnu prošlost s ljepotom sadašnjosti i normalnim životom. Uz tjeskobu pratimo kako zatvorenici dijele svoje tužne sudbine, saznajemo za svjedočanstva po zidovima gdje jedino mogu pisati, za načine na koje ih muče, spoznajemo kako njihovi roditelji i rodbina podmićuju stražare, kako ih iz groznih premještaju u još gore zatvore, kako oko njih caruju obmane i laži.

Uz ispreplitanje stvarnost i fikcije u zatvorima, elemente koje uz Verdugueza Gómeza vješto rabi i već spomenuti argentinski književnik Manuel Puig u romanu *Poljubac žene pauka*, postoje i druge poveznice između Čuićevih djela

i djela nekih latinsko-američkih književnika. Tako primjerice, Juan Rulfo, radnju svojega kultnoga romana *Pedro Páramo* smješta u određeni prostor (meksička država Jalisco) i u određeno vrijeme (revolucija i post-revolucija). Treba li naglašavati sličnost s *Ordenom* čija se radnja odvija u poslijeratno i post-revolucionarno doba u tadašnjoj Jugoslaviji? Spomenimo i tehnike svojstvene modernome romanu koje rabe oba pisca. Sličnost između romana čileanskoga klasika Joséa Donosa *Ljetikovac* i Čuićevoga *Dnevnika po novome kalendaru* jest u preispitivanju društvene uloge građanske obitelji te nova koncepcija političkih događaja u Čileu odnosno u tadašnjoj Jugoslaviji.

Knjige eseja

Čuić se vrlo uspješno ogledao i u pisanju eseja – nakon djela *Abeceda lice-mjerja* (1992.) u kojemu govori o političkoj situaciji u Hrvatskoj te o napadima srpskih i muslimanskih snaga na Hrvate napisao je i *Lule mira* (Rijeka, 1994.). Ta je knjiga analitički prikaz određenoga doba, a temelji se na autorovim kolumnama objavljivanim u „Slobodnoj Dalmaciji”. U njima govori o položaju Hrvatske, o odnosima velikih sila prema nama, o sudbini Hrvata u Bosni i Hercegovini. Čuićeve su kolumne dragocjeno svjedočanstvo o jednoj vremenu u kojemu ovaj pisac piše svojim dobro poznatim britkim stilom. Svoje stavove i mišljenje iznosi otvoreno u tekstovima od kojih izdvajam ove: *Rastjerivanje magle, Teror u produžetku, Amnestija za zločine* itd.

U esejima i kolumnama Čuić se prikazuje u sasvim drugačijem kontekstu od onoga u kojemu smo ga upoznali čitajući njegove pripovijesti i romane – sada je izrazito pozoran promatrač i lucidni analitičar hrvatskih prilika. Upravo je tim knjigama zaokružio svoju izuzetnu književnu karijeru koja je obrnuta od prirodnoga slijeda. Jer, nekako je logično je da se pisci nakon pomne analize stvarnosti i okolnosti koje ih okružuju, odluče na bijeg u fantastiku. Stjepan Čuić je učinio suprotno – nakon razdoblja fantastike i bježanja od stvarnosti, vraća se u nju kako bi je savjesno, oštrim i kritičkim okom pratio i iznosio svoj stav o njoj.

Od drugih pisaca razlikuje se i po tome što prednost daje nacionalnome nad univerzalnom jer je univerzalnu i opću tematiku uspješno zamijenio našom zbiljom, a fantastiku i simbole otvorenim mišljenjem o gorućim problemima naše ne baš blistave svakodnevce.

Siniša Vuković

Sicilija od silicija

Putopisno-reporterski epistolarij s trokutastog otoka kateta
Palermo-Agrigento

„Sicilija je harfa, svijet je harfa, ne kidajte žice!”
Dinko Štambak

Palermo je najljepši kad se u nj dolazi zrakoplovom. Još ako pilot načini luk zrakom ponad same luke, jer Palermo u cijeloj Italiji (možda i u Europi?) ima najudaljeniji aerodrom od sebe. Gotovo sat vremena treba metrou za spajiti postaju na glavnom kolodvoru s onom u zračnoj luci. Ali, kad avijatičar zrakoplov pretvori u grlicu, pa kad nekoliko puta s njom nacрта saksofon po zraku, to je najljepši oblik dobrodošlice na ovaj i famozan i opasan, i čaroban i čudesan, otok. U stvari, Sicilija i nije otok u klasičnom smislu; ona je, kao i moj Brač – kontinent!

I premda sam bio itekako *benvenuto* tamo dolje, ipak sam imao jednu malu mrlju, makulu, maću... Stoga mi je najbolje otuda krenuti, pa već u prvim pasusima ispustiti sve balastne vode ovog opernog putovanja i s njima isprati rečenu mrlju, makulu, maću... Naime, dogodilo mi se nešto slično onom osjećaju koji je – ne zna se ni kad ni gdje! – nekad nekoga bio inspirirao za kovanje fraze: „Poć u Rim, a ne vidit Papu!”

Eto baš takvo nešto meni se dogodilo – ne vjersko, al' zato teatrološko, operološko – za mojega prvog boravka u Palermu, odnosno na Siciliji općenito. Jerbo, svoj sam prvi odlazak na jug Europe, u osrčje Mediterana, striktno kanio privezati uz kakvu opernu predstavu koja se ima dati u jednom od najvećih kazališta u Europi: Teatru Massimo. Pa premda sam i otišao tamo odgledati operu, i premda je izvodi ansambl Teatra Massimo, nisam je odgledao u toj

dičnoj i toliko mi žuđenoj operomolji. Ali sam zato upoznao mjesto na kojem se ljeti održavaju predstave matične kazališne kuće. To je jedan predivan đardin, to jest Villa Castelnovo, koji se nalazi nedaleko od gradskog stadiona u podnožju brda Monte Pellegrino, unutar kojega je konstruirana pozornica i podignuto gledalište s 2200 mjesta. Zato mu je i nadjenuto ime – Teatro di Verdura.

Da sam o tome razmišljao, ili da me tko priupitao, zacijelo bih unaprijed bio konstatirao kako se, na ovom svijetu, jedino u Splitu kazalište može zvati: Teatro di Verdura! Na primjer, Kazalište od Zelja ili, recimo, Kazalište Zelenjave ili, opet, Kazalište od Mišance ili, tako, Kazalište od Parića...! Mediteranski mentalitet splitske varijante jamačno je mogao takvo što izmisliti, ali i Palermo na Siciliji još je i više uronjen u temperamentne navlastitosti Sredozemlja, pa se ne treba čuditi što je ljetna pozornica glavnoga grada najvećeg talijanskog otoka nazvana upravo – Teatro di Verdura. No, budući da je „otac” Splita, car Dioklecijan, bio strastveni ratar, saditelj i uzgajivač kupusa (koji se, je li, ubraja u verduru), jamačno bi istinski (makar dalmatinski) prijevod talijanskog originala izgledao: Kazalište od Kupusa!

Palermo je istinski operni grad u kojemu ima nekoliko kazališta. Ono najslavnije već je navedeno, a ne može se prešutjeti Politeama Garibaldi u kojoj su se ranije održavale i operne predstave, dok se već neko vrijeme u njemu izvodi isključivo koncertni repertoar. Tu je i Teatro Biondo, najmlađe kazalište od sviju, ali se u njemu izvodi isključivo dramski program. Palermo ima ono, dakle, za čim čeznu hrvatska kazališta (ponajprije u Zagrebu i Splitu), a to je da se drama i opera održavaju u različitim zgradama, kako bi se izbjeglo gužvanje po pozornici.

U svijetu opere Palermo kotira kao grad u čijem se vlasništvu nalazi najveći teatar u Italiji i jedno od najvećih kazališta u Europi, rečeni Teatro Massimo. Veći od njega jedino su Opéra National de Paris (Palais Garnier) i Wiener Staatsoper u Beču, a imao sam čuti i kako je Teatr Wielki u Warszawu veći od njih sviju, samo što se to ne ističe u svekolikim pričama o kazalištu na tlu Staroga Kontinenta. Teatro Massimo impresivno je zdanje sazdano u grčkom stilu s prilaznom skalinadom i kolonadom, koje dominira prostorom i koje se izdvaja od sviju kazališnih kuća poniklih na talijanskom tlu. Pravi je to operni hram što se počeo graditi 1875. godine, a svečano je inauguriran 16. svibnja 1897. godine s djelom *Falstaff* Giuseppea Verdija. Konstruktor zgrade je arhitekt Giovan Battista Filippo Basile, u čijem je opusu ovo jamačno najmarkantnija točka. Teatro Massimo uzdignuto je na mjestu gdje je prethodno bio srušen samostan, te otada datira i jedna zgodna legenda, koja je unikatni praznovjerni začim nenalazljiv u inim kazališnim prisposodobama i svakojakim pričama. Prema legendi, naime, jedna se časna sestra još uvijek šće po dvoranama samoga kazališta: preživjela je, tobože, samo oberica, pa tko ne vjeruje u ovu priču, obavezno će zapeti za neku stepenicu (*gradino della suora*) penjući se skalinadom do samoga Teatra Massimo!

Zimsko-proljetna sezona je završila, te se Teatro Massimo može jedino turistički razgledati. Cijena šetnje odajama kazališta uz pratnju stručnog vodiča iznosi pet eura. Razumljivo, dvorane su raskošno okićene i urešene, nakićene brojnim ornamentima, ali nisam osjetio onu austrougarsku pretjeranost, koja se počesto šeće po obodu koji odjeljuje kič od ukusa. Talijani su to podizali, majstori slikarskih i arhitektonskih tehnika, koji su češće imali osjećaj za pravu mjeru, nego li što su se davili u hipertrofiji umjetničkog prenemaganja poput svojih sjevernih susjeda.

Zanimljivost ovog teatra jest prostorija *rotonda del mezzogiorno*, koja je spočetka bila namijenjena isključivo za muškarce. Arhitekt Basile bio je vrhunski akustičar pa je, podižući ju, oblikovao tako da stavši na sredinu, u označeni krug, onaj koji govori ima osjećaj kao da je ozvučen! Riječ koju odatle izgovorite momentalno se odbije sa svih strana oble prostorije u vas, pa osjetite titranje frekvencije zvuka na koži, što izaziva ježure. Odista neviden i spektakularan efekt. Ostali koji su u prostoriji vaše govorenje unutar označenoga kruga čuju normalno, kao da spomenutih eufonijskih specifičnosti nema. Čujem od kazališnih djelatnika kako tenori (kadšto i drugi pjevači) ovdje dolaze provjeriti impostaciju svojega glasa. Čudno, doista čudno. Ali posebno!

Kad je bio podignut prvotni teatar, u njemu je bilo konstruirano čak 3200 mjesta za publiku. No, kad je provedena temeljita obnova zgrade u novije vrijeme (radovi su počeli 1974., a teatar je svečano inauguriran 1997. godine), iz sigurnosnih razloga smanjena je kapijenca velike dvorane, koja sad iznosi oko 1400 mjesta. Dvorana je sazdana potkovičasto u klasičnoj maniri poznatoj kao *ferro di cavallo*, ima šest katova, dva sektora u parteru, te dva uska reda podno loža.

Srećom, moj ulazak u Teatro Massimo nije prošao bez slušanja opere. U vrijeme obilaska grupe u kojoj sam bio, taman je na pozornici bila režijska proba opere *I Puritani* Vincenza Bellinija, i to baš mjesto one predivne bavorske arije *Cinta di fiori e col ben crin disciolto*. Usta moja hvalite me: ja sam, eto, jedini znao o kojoj je operi riječ (nije to znala ni naša vodička), pa sam čitavoj grupi ukratko predstavio naslov i kompozitora, inače Sicilijanca iz Catanije. Doznao sam tek kako je to priprema ansambla Teatro Massimo za gostovanje u Finskoj. Na pozornici su bili samo zbor i solisti, redatelj i klavirist/korepetitor, kojima je upravljao dirigent sa svojeg mjesta u rupi, u kojoj nije bilo orkestra.

U ovoljetnoj ponudi na najvećoj sicilijanskoj opernoj trpezi nalazi se u svijetu najpoznatiji veristički diptih: opere *Cavalleria rusticana* Pietra Mascagnija i *I Pagliacci* Ruggera Leoncavalla. Verizam kao pravac u književnosti (kasnije prenesen i u glazbu) i jest nastao upravo ovdje, na Siciliji, iz pera skriptora Giovannija Verge iz Catanije, koji je napisao literarno djelo prema kojem i jest nastala hiperpopularna *Cavalleria*. Izvedba, dakle, na licu mjesta! U odista sjajno glazbeno ruho zaodjenuo ju je ugledni maestro Donato Renzetti, a redateljsku pasku potpisao je Lorenzo Mariani.

U Italiji je rijetkost da se dogodi loša izvedba na nekom iole viđenijem opernom mjestu. Prijestolnica Sicilije zacijelo je onakvo glazbeno središte, u kojem je nemoguće naići na slabo kazališno prikazanje. Čest je slučaj da se na akustički neadekvatnim pozornicama na otvorenom, u slučaju izvedaba opera, koristi ozvučenje. Odgledao sam nekoliko takvih prikazbi. Međutim, ovu ću pamtitu upravo po savršenom rukovođenju razglasom: nikad dosad nisam osjetio predstavu u kojoj je mikrofon pomagao, a ne odnemagao u pjevanju i muziciranju općenito!

Kako svako moje operno putovanje, pored obavezne predstave, ima i literarnu obilježicu, želja mi je (quasi)reporterski prikazati boravak u sicilijanskoj metropoli i orisati „izlet u izletu” pri pohodu Agrigentu.

Čuvši da dolazim iz Hrvatske, čak me je nekoliko Talijana u Palermu pripitalo za – Gorana Bregovića. Ne haju oni odveć za činjenicu da više nisam njegov sunarodnjak, oni balkansko „bure baruta” i dalje drže unutar zajedničkog fajla. Bregović je na Apeninskom poluotoku iznimno popularan, manje-više svi znaju za njega, i on je trenutno najveći brend ex Jugoslavije u Italiji! Glazba mu je popularna, nastupa u svim regijama susjedne države, a i sâm sam se višekratno imao uvjeriti kako žari i pali ovim prostorima, jer sam se nagledao njegovih plakata od Macerate i Trsta, preko Verone do Rima i Palerma.

Kad sam prijateljima ili znancima u Splitu pričao kako idem na put u Palermo, kanda su se svi uglas željeli sa mnom nekako oprostiti. „Jesi li sastavio testament?” – upitao me jedan, logično aludirajući na mafiju imenom „Cosa Nostra” koja je ovdje iznimno jaka. No, razgovarajući u Palermu s mojim domaćinima gdje sam odsjeo, dobio sam svakojake odgovore. Priča mi, tako, Katya (Rumunjka koja već dugo živi u Palermu), kako je prije dvije godine u kvartu pred svojim očima gledala pucnjavu dvojice mafijaša, koji su „raspravljali” o nekoj dokraja neusuglašenoj temi: „Izlazim ispred predvorja zgrade u kojoj sam stanovala i, taman da ću krenuti prema svojem automobilu, kad ono: ‘Pam-pam’. Vidjela sam muškarca kako bježi držeći nadlakticu desne ruke u ljevici i dvojicu koji s pištoljima trče prema njemu. Kao u kakvom gangsterskom filmu! Skamenila sam se i drhtala nekoliko minuta, nakon čega sam se u strahu vratila u kuću. Naravno, tog dana nisam otišla na posao, bila sam još nekoliko dana na bolovanju, i shvatila sam sve one sugrađane koji su dosad, kad je bilo riječi o mafijaškim obračunima, nekakvom spremnošću bez puno iznenađenja slijegali ramena na spomen kakvoga krvoprolića.” Moja znanica Katya veli mi kako je danas ne bi iznenadila takva pucnjava pred nosom, bez obzira na to što je pretrpjela strašnu duševnu bol. Ljudi se, shvatio sam, jednostavno naviknu na pogibelj te vrste i ne mare odveć za mogućnost nazočenja kakvoj mafijaškoj egzekuciji ili „sočnom” utjerivanju dugova.

Simpatična brineta Antonia, pak, priopćuje mi kako je lani u obližnjem gradiću „lavljeg srca” Corleone (tu je sjedište i aorta te čuvene sicilijanske mafijaške organizacije), u po bijela dana posred čela ustrijeljen mladić u bašti

kafića, jer se, eto, bio drznuo zagledati u jednog „finog gospodina” koji je sjedio dva stola dalje! „Čitala sam u novinama” – dodaje Antonia – „kako je nesretni mladić bez ikakvog razloga ustrijeljen naočigled mnoštva, nakon čega se njegov ubojica mirno udaljio od tog mjesta, uredno ne plativši račun. Ne znam što je bilo dalje, ali mogu samo zamisliti.”

I, kolikogod ova svjedočanstva na nas djelovala zastrašujuće, dobio sam dojam kako ovdašnji živalj to ne doživljava odveć tragično: prosuti kome mozak ili rasuti mu crijeva nasred ceste u ljetnom solsticiju, stvar je tradicije i lokalnog folkloru ili pojavnost jednaka nezadrživoj razmjeni dana s noći. To da se na ramenu osjeti prislon kakvog od udova mafije kod sicilijanskog antroposa, stvarnost je jednaka nasušnoj bebinoj potrebi za mlijekom. Stoga nitko odveć ne paničari, sve loše što se dogodi, razmišljaju oni, moglo je biti i gore. Ne prešućuju, nadalje, moji sugovornici kako je javna tajna opće saznanje tko se s kakvim nezakonitim rabotama bavi, ali nitko nema petlju uprijeti prstom u bilo koga. Naime, veli mi nadalje Antonia, bilo je primjera kad su se pojedinci odvažili policiji prijaviti kriminalca, ali mu je „zastupnik” Cose Nostre zakucuo na vrata prije nego li mu je dijete stiglo kući iz vrtića! Pa se ti sad bori za pravicu! Ustat ćeš svako jutro za na lavur ne bi li ostvario svojih oko 1200 eura, koliko ovdje iznosi prosječna plaća, i nećeš se bakćati stvarima kojima se „ne smiju” baviti ni nadležne institucije; državna tijela, koja nisu obavijena ni bršljanom ni petrarkističkim lovorovim vijencem, nego pipcima mafijaškog oktopusa štono stiće jače i čvršće čak i od pitona ili boe.

Na jednom od objeda koje sam žvakao svakog dana u drugoj kali nasuprot Teatru Massimo – u getu koji rasterom kaleta i podsjeća na splitski Get – za stolom mi se pridružila mlada djevojka imenom Valeria, koja je izletjela na pauzu za ručak. Ovdje se uvijek traži stolica više, navlaš u vrijeme objedovanja. Valeria nije dvojila ni trenutka, umah je započela konverzaciju i ja sam uživao s njom izmjenjivati dijaloške rečenice. Kad sam joj rekao da sam iz Splita u Hrvatskoj, ispala joj je vilica (ne s glave, nego) iz ruke, zaprepastivši se poradi činjenice kako je njezina teta iz – Poreča. Svake godine s obitelji pohodi Istru, za što im iz Palerma u automobilu treba oko tri dana! Prvi dan je samo do Rima, a ako se sutradan ujutro rano krene prema sjeveru, moguće je kasno navečer biti u Poreču. Rekla mi je prezime svoje „zije”, ali ono niti je talijansko, još manje hrvatsko, pa ga nisam ni zapamtio.

Ali, interesantne stvari događale su se kad smo se u priči dotaknuli globalne ekonomske krize. Shvatio sam da su svi političari isti, iskonski poput Istočnoga grijeha: u svim njima odreda, mješte majčinog mlijeka, injektirano je cjepivo s demagoškim punjenjem. Unaprijed se ograđujući od ekonomskih kompetencija, obznanjujem Valeriji ono na što su nas u Hrvatskoj upozorili umnici u vladajućim veštovima, a sve na temelju prijedloga „vijeća mudraca” koje čine domaći nam viđeniji ekonomisti. Gledam joj u očima sjaj, pripremu za grohotan smijeh, u čemu vidim do u vlas jednako preklapanje tješidbenih ispraznih limunada naših i talijanskih političara. Ona verbalna sredstva kojima

kod nas političari gase požare bune u narodu, jednaka su sredstvima koja rabe i njihovi talijanski kolege u istovjetnoj situaciji. Talijani su jako ogorčeni zbog krize i teško im pada. Pitam je i za skandale premijera Berlusconija, a ona će: „Svi znaju za njegova muljanja i neobična ponašanja. On je financijski neovisan i nitko mu ne može ništa. A što se tiče osuda zbog skandala, pola ljudi ga voli, pola ne. Za mladu populaciju on je – faca!”

Jedna od ljepših činjenica, do kosti ogoljena ugoda – pored lijepe vanjštine tamnomrnjaste Sicilijanke s gustim crnim obrvama i „punim plućima” – bila je ona u kojoj sam, po njezinoj napovjedi, gotovo sasvim taktilno dodirnuo osjećaj ljubaznosti i prisnosti ovdašnjeg življa. Doista, u Palermu ni trenutka ne možeš ostati usamljen, uvijek je netko tu da s tobom otpočne razgovor, da krene priča u bilo kojem smjeru. Tako, dok smo mi razgovarali i skakutali s umilnih tema na one malo manje umivene, priključili su nam se u debati i dvojica muškaraca sa susjednog stola. Oni su bili još pesimističniji u pogledu političke situacije i političke budućnosti! Tipični Mediteranci kojima ništa ne valja i nije po volji! Otkud li mi je to poznato!?

Doista, Palermo – kolikogod on bio u našoj „općoj kulturi” omražen i kontaminiran metaforom mafije – u naravi to je sredina u kojoj se stubokom može razgaliti splitski i dalmatinski, riječju mediteranski temperament. Upi-tate li koga što, odgovor će uslijediti s neskrivenom i nimalo namještenom ljubaznošću; štoviše, rijetke su prilike ako nakon odgovora na vaše pitanje ne uslijedi neko znatiželjom ovijeno pitanje sa strane vašeg sugovornika.

Stoga, kad bi me netko upitao kako bih u okviru jedne lapidarne sintagme opisao Palermo, kazao bih kako je to: „Beč Mediterana”. U svemu je pravilan: arhitektura njegovih zgrada ima secesijsku monumentalnost i vizualnu izjednačenost, dok širina ulica i njihova pravilnost u križanju ima sasvim austrougarsku uniformiranost. U zraku se čuti neka nadasve pozitivna vibracija, čovjek zna (ne samo da osjeća) kako je ovdje dobrodošao. Velik je grad i vrvi turistima i domicilnim življem, koje se lako raspoznaje po odjeći, koraku i fotoaparatu. Za razliku od germanske secesije, ovdje dominira maur-ska arhitektura; za razliku od bečkog valcera, ovdje se čuju intervali i ritmovi koji koketiraju na jednak način s italofonom (narodnom) glazbom, kao i melodijskim pomacima tipičnim za orijent; za razliku od puritanski izlivenog njemačkog jezika usredotočenog na gotovo beziznimne jezične navlastitosti, ovdje se može čuti govorni amalgam u kojem je svaka pravilnost strana. U jezičnom smislu ovdje se može čuti istinska *lingua franca* nekoć govorena na Mediteranu, zrcaljena u objema obalama Sredozemnog mora, romanskog i slavenskog odozgo, odnosno arapskog i perzijskog odozdo i sa (desne) strane. Premda se organski govori pojedinih mjesta na Siciliji razlikuju od podneblja do podneblja – kao i kod nas u Dalmaciji od sela do sela – postoji skup istosti koji sicilijanski dijalekt determiniraju kao samosvojnu cjelinu (čujem da je još samo na Sardiniji tolika razlika lokalnog dijalekta od matičnog standarda koji je proćedio u Toskani).

Kad sam se nakon izleta u Agrigento (o čemu će malo kasnije biti više riječi) vratio u bazu u Palermo, provjeravam jezične tipičnosti kod Katyje i Antonije, te pokušavam dokučiti mjesto palermuskog govora u kontekstu ukupnosti govora kojim se služe Sicilijanci, odnosno Talijani općenito. Na spomen Agrigenta reagirala je otprilike onako kao što reagira fetivi Splitsanin kad mu se nametne tema o – Vljajima! I tu, na tako uskom geografskom području, na Siciliji, u svojoj mikrovarijanti ogledaju se sve one odlike koje se mogu percipirati na kontinentalnoj razini, odnosno na livelu pojedinih država. Kao što su Jenkiji u Americi opozicija raskalašenim Južnjacima, a hladni „pivski” sjeverni Europljani vehementnim „vinskim” Mediterancima, tako su se i Talijani separirali, poput hramskog zastora u Jeruzalemu, nadvoje. Južnjake na Apeninskom poluotoku nazivaju Terroni (tal. *terra* – zemlja), jerbo su oni seljaci – sa svim onim pejorativnim obilježjima u značenju – dok su Padovani (od Rima navise, prema rijeci Po iliti Pad) gospodska čeljad koja upravlja industrijom i uopće gospodarstvom, pa moraju financijski uzdržavati „seljačine” s juga Italije.

Ispred odista monumentalnog Teatra Massimo nalazi se žila kucavica Palermo. Bečka atmosfera vidljiva je u mnogobrojnim kočijama koje u kasu vuku dobro uigrani konji, za koje postoji samo jedan gazda. On se hladi u sjeni stoljetnih stabala, dok njegovi najamnici po zvizdanu bičem tjeraju muhe s konjske stražnjice. Romantičnu vožnju središtem Palermo (manje od sat vremena) platit ćete između 80 i 100 eura, ali i ovdje vlada ona trgovačka vazda isplativa jednadžba: *ljudi smo, dogovorit ćemo se* (kao i u Veneciji s gondolijerima).

Poglavito u sparnim ljetnim mjesecima unosnu zaradu ovdašnjim zanatlijama donosi napitak imenom – *gratatella*. Naočigled kupaca, specijalnom strugalicom (gratakažom) vješti će ugostitelj s oveće gromade leda nadrobiti *cobler* led (kao za viski), premjestiti u plastičnu čašu, pa onda prema vašoj želji napitak obojiti i aromatizirati traženim okusom. Cijela dva eura košta to piće, a – osim početnog užitka – nema ništa od onoga svrsishodnog zadovoljenja u vidu gašenja žeđi. Dapače, kad popijete sok koji je stvoren dodavanjem sirupa i topljenjem leda, ostat će vam još više od polovice leda koju ćete jednostavno baciti u smeće.

Upravo tu, u samoj jezgri Palermo, nalazi se niz uličica koje vrve ugostiteljskim objektima. Može se pojesti pristojna pizza koja je cijenama jednaka onima u Splitu, a može se naručiti i kakvo drugo jelo, ovisno o afinitetu i platežnoj moći. U svakom slučaju, za sedam-osam eura u samom grotlu Palermo moguće je dobro se najesti i ono progutano zaliti s velikim pivom u boci, koje u talijanskim standardima ima zapreminu kao naša dva mala piva (6.66 dcl).

Iznenadio sam se što sam u šetnji kaletama strogog centra grada ugledao nebrojeno porušenih kuća, kuća napola srušenih i neobnovljenih! Takve prizore nisam vidio nigdje u Italiji. Prepast izazivaju i brojne što klaonice što mesarnice, koje su baš prave „kućne radinosti”, i čovjek u normalnoj šetnji može nazočiti s jedne strane klanju i rasijecanju janjca, kao i restauriranju kakvo-

ga komada stilskog namještaja u nekoj od brojnih marangunskih radionica. Tko želi sam spraviti jelo doma, a ne se uzdati u kulinarska umijeća majstora kuhinja s brzopotrošnom robom, može pronaći „svake fele” na nebrojenim nazovi pazarima smještenim u uskim ulicama strogog središta grada. Može se pronaći od janjetine i teletine do kunetine i puretine, od nekoliko vrsta tikava, do balancana i opet nekoliko vrsta rajčica. Dakako, ima i onih artikala koje nisam identificirao ni uz objašnjenja prodavača, ali sam živo prepoznao vrste meda, ušećerenih jabuka ili oraha, lješnjaka i bajama kupanih i konzerviranih u nekim neobičnim umacima.

Šetnja gradom nezamisliva je bez prolaska pored pompozne katedrale; sjajne građevine smještene na putanji između raskrižja Quatro Canti i porta zvanog Cala, u kojem ipak nedostaje starinskih ribarskih barki. No, u blizini se nalazi po svemu posebni botanički vrt, u kojem dominiraju stabla sekvojskih dimenzija. Upoznaje me nazovi kustos ovog vrta, kako su pojedini primjerci ove gigantske flore stari i po nekoliko stotina godina! Ne čudim se nimalo, kad vidim da se čovjek komotno može smjestiti u jednu od omanjih pukotina nastalih u vjekovječnom rastu te vegetacije.

Na Siciliji provod, trajao mi je dan duže od planiranog. I to stoga što mi je avionska karta bila osjetno povoljnija u takvoj varijanti (tri noći valjalo je prespavati tamo). Odmah sam pristao, računajući kako ću jedan dan provesti na izletu. Bez odveć krzmanja u planer zaokružih: Agrigento, s čim u paketu ide i Dolina hramova pod njim.

Jedan moj dični prethodnik kazalištarac, Marko Fotez, baš je bio potegao katetu sicilijanskog trokuta od Palerma do Agrigenta, što sam shvatio tek došavši tamo dolje i čitajući lektiru hrvatskih putopisaca i kazalištoslova što na apeninskom tlu risahu svoje impresije. (Naručaj knjiga strpam u kofer pa se tako, na putu, prisilim neke i pročitati.) I, nemalo se iznenadih naišavši na ove riječi vrlog Foteza, koji je bio naletio na kazališni program s djelom Luigija Pirandella, najslavnijega građanina Agrigenta: „Već po samom naslovu ‘Come prima, meglio che prima’ odmah se znade da se radi o Pirandellu. Opet jedan komad u kojem se ne zna, tko je živ, tko mrtav, tko su djeca, a tko roditelji; svako lice igra tri uloge i svaka uloga prikazuje nekoliko karaktera – prema prilikama – ali kroz sve to govori veliki majstor pozornice i veliki poznavalac ljudske duše. Krvavi su tekstovi tih Pirandellovih djela; oni razgolićuju dubine čovjekove svijesti, zalaze u podsviast i otkrivaju njezine tajne, za koje ni sami nismo znali; Pirandellovi tekstovi tjeraju čovjeka na razmišljanje o samome sebi, o svijetu, o ljudima i mnogo puta je to razmišljanje vrlo tužno, njegovi rezultati bolni i gorki (...) Treba gledati talijansku interpretaciju Pirandella, da se uvidi, što je Pirandello, da se uvidi, što je Pirandello dao književnosti. I kako je zagrebačka izvedba ‘Što je istine’ bila sjajna” („Theatralia”, Zagreb, 1944.). Eto, tako je to pisao značajev hrvatske teatrologije, neponovljivi Marko Fotez.

A jedan od poteza usuda da ponovi Foteza, jamačno je pojava Petra Selema u životu hrvatskog nam i glumišta i operišta. Kao svestrani intelektualac i cijenjeni razmišljatelj kazališta Selem je često putovao, pa ga je put višekratno nagnao i na Siciliju. Iako nije putopisac, Selem je ostavio literarnog traga o onome što je na njemu, tamo, ostavilo traga. S vrha geografske sise u sjeveroistočnoj Siciliji, pisac nam poručuje: „Taormina je mjesto gdje se događa trajna raspra s vremenom. Usječena u jednu od padina gdje se brda Sicilije, sunovraćuju prema moru sačuvala je zapise iz dalekih stoljeća kada je preko tog područja zvanog Magna Graecia kultura Helade započela svoj pohod prema središtu Sredozemlja. Najznačajniji od tih zapisa je kazalište. Istaknuto na bilu, s morem što vodi prema Mesinskom tjesnacu iza leđa a pogleda upravljena prema snježnim vrhuncima Etna, to grčko kazalište Taormine, dograđeno u rimsko doba, stoji i danas kao signum, znak u koji vrijeme upisuje svoje mijene. Izgleda čak da je to kazalište i poseban znak mjesta: odakle god da dođete, s koje se god strane na Taorminu obazrete, kamo god iz same Taormine pogledate, u zreniku je uvijek negdje taj istaknuti masiv zemlje s kazalištem na vrhu, i preostali njegovi zidovi što pozivno strše prema nebu. Topos Taormine sigurno je u svezi s kazalištem” („Doba režije”, Zagreb, 2002.). Tako je, eto, pisao jedan drugi važnik iz nomenklature hrvatskoga kazalištoslovlja; no, njegove su riječi i odličan uvodnik u ove moje palermsko-agridentinske putešestvije.

A dok sam još kod uvodnika, i lektire, kako bih mogao ne prenijeti nekoliko pucnjeva dojmova što ih je u Agrigentu bio udahnuo Dinko Štambak, možda čovjek koji je od svih Hrvata, nogama i očima, talijanskih toposa do-dirnuo najviše? Ispaljujem njegove metke: „Podno grada, lijepa ravnica, bujni maslinici. Tu se nižu hramovi grčki, njih sedam, neki dobro sačuvani, drugi oboreni. Kad su stari dolazili brodom i pristajali u luku (Porto Empedocle danas), divili su se (kao Platon) tim zaista velebnim hramovima kao i položaju na kojem su. Pindar, pred 26 stoljeća opjevao je Akragas nazvavši ga – baš zbog hramova! ‘najljepšim gradom smrtnika’. More, ravnice s nevisokim uzbrežjem, ponosni frontoni hrama Sloge i drugih, silni stupovi od vapnenca kojemu sunce – a ovoga ne fali – daje živost, sve to navelo je Pindara (koji je inače lak u pohvalama) da se odluči da je Akragas najljepši grad ljudi. Svim prijateljima i ja želim da se nađu među ovim hramovima, progovorit će starogrčki tko ga i nije učio...” („Talijanski puti”, Split, 1977.). Lijepo je to, pjesnički, opjevao Štambak, kojega tek jedno slovo dijeli pa da bude moj sumještani iz bračkih Selaca (Štambuk).

Jest, tko se ne bi sjetio Pirandella i na Siciliji, a nekmoli u Agrigentu; ali, ja baš iz Agrigenta želim gledati na Siciliju toto pro pars, pa se prisjetiti Salvatorea Quasimoda, rođenog u gradiću Modica na suprotnoj, istočnoj bandi otoka, na kateti sicilijanskog trokuta od Messine preko Taormine i Catanije dolje do desnog roga ovog sredozemnog škoja. Ne dozivam Quasimoda u sjećanje stoga što mi je, možda, kronološki najbliži (ugasio se pet godina prije no što će se moja majka mnome poroditi), nego zato što je napisao možda naj-

ljepši stih na svijetu, meni svakako najdraži: *Ed è subito sera*. Vrijedi poznavati talijanski, barem pasivno, već samo zbog toga da bi se ovaj stih mogao prošiti na originalu! Da sam moćan – ili manje: da sam makar važan! – raspisao bih natječaj za vjerodostojni hrvatski prepjev (nipošto ne prijevod!) ovog stiha/naslava poznatog talijanskog pjesnika hermetista. O tom naslovu/stihu dalo bi se sastaviti cijeli jedan ogleđ, stilističku analizu, književnu studiju ili što već. Načitao sam se i nadgledao svakojakih kroatiziranih varijeteta, a da nijedan nije ni izbliza nalik eufoničnosti talijanskog izvornika, loženoj na eksplicitnosti i izraza i sadržaja budističko-spiritualne ili niponsko-inzularne pradomovine (ipak je i Quasimodo bio, kao i Japanac, otočanin, bodul, škobar...). S malo dobrodošlog, i dobrohotnog, pretjerivanja čak bih bio spreman ustvrditi kako je ikoji inojezični ekvivalent ovog Quasimodovog, izim talijanskog, zapravo kič, torzo, ruina, fraktura, bofl, falsifikat, kopija, neovjereni prijepis... Baš nekako: „quasi modo“! Prepjevi: „I odmah je večer“; ili: „I začas pada večer“; ili „I večer je odmah“ čine mi se odveć suhoparnim i artificijelnim. Meni osobno, u trenutačnoj prevoditeljskoj ili prepjevalačkoj aktivnosti, omaklo mi se dotični stih na hrvatskom izgovoriti kao: „I u tren bude večer“.

Salvatore Quasimodo želio je pjevati riječ, kanio je začeti duboko u značenje svakog termina zasebice, težio je proširiti semantičko polje izrijeka i dati više prostora metafori, stremio je čistoći izraza i otvorenju širine destilatima poetskoga kazivanja. Nimalo slučajno, nadalje, pišući o njemu Ivo Frangeš konstatira kako „pjesma se, lirika, Quasimodu ukazuje kao neka čudesna nadživjelost, poslije svih kataklizama, i općih i ličnih, iluzija koja lebdi nad mrtvim iluzijama, priznavanje stvarnosti onakvom kakva ona jest, ali ne zato da se s mržnjom, strasno (pa makar onda i pesimistički) negira, odnosno prevlada, nego zato da se sve njene hrapavosti oblože toplom mekoćom stiha („Talijanske teme“, Zagreb, 1967.). Ništa nije trebao napisati, doli *Ed è subito sera*, i bio bi, i ostao bi, velik. I da, dao bi svejedno posla onima u žiriju za udjeljivanje Nobelove nagrade: ako ne u odlučivanju, a onda barem u dvoumljenju.

Italija ima, takoreći, dva otoka, a s ta dva otoka dolaze im čak troje književnih nobelovaca. Sa Sicilije Pirandello i Quasimodo, a sa Sardinije Grazia Deledda. Nobelovskim lovorikama okitili su se i Giosuè Carducci, Eugenio Montale i Dario Fo, pa se za talijansku književnost svakako može reći da je „šest lica našlo svojeg autora“! A da se tom sekstetu pridodaju Giovanni Verga, Benedetto Croce, Alberto Moravia, Edoardo Sanguinetti, Pier Paolo Pasolini, Umberto Eco (pa Italo Calvino ili, danas popularni, Alessandro Baricco)... gdje bi toj našoj susjednoj literaturi bio kraj?! Pa i taj nesretni Gabriele D'Annunzio (podrijetlom Dalmatinac, Rapagnetta, možda Rapanić?), važan literat, ali krvavih ruku; pomalo me strah i spominjati ga. Učinio je Rijeku „mučeničkim gradom“ (*città olocausta*) i dao joj Krvavi Božić (*Natale di Sangue*). Napojio je Mussolinija iridentističkim nektarima i pozdravljao ga *romanamente*, ali je preminuo u osvit Drugog svjetskog rata (1938.), dosta mu je bio i Prvi. I puno!

No, za talijansku književnost – kad mi se već omaknuo ovakav ekskurs – treba reći kako u njoj participira impozantna satnija skriptora sa Sicilije: Luigi Capuana, Vitaliano Brancati, Elio Vittorini, Giuseppe Tomasi di Lampedusa, Vincenzo Consolo, Leonardo Sciascia... , a Alberto Savinio baš je u Etnu želio baciti i sažgati jedan od svojih likova. Veliki znatizeljnik i literarni prosuditelj koji je velikom strašću i neporecivom erudicijom komparirao talijansko-kroatističke veze, Tonko Maroević, na jednom je mjestu opisao odnos sicilijanskih književnika naspram vernakularu patrimonijalnog ognjišta: „Sigurno je da nitko od njih, tražeći najkraće puteve do svjetske publike, nije žrtvovao specifičnosti vlastite sredine. Štoviše, svi su bili impregnirani zbiljom velikog posebno proturječnog i nehomogenog) otoka koji još od grčkih vremena – Trinacria, Magna Graetia – pa do najnedavnijih mafijaških dana – export-import USA – nalazi posebno neposredne kanale saobraćanja s civilizacijskim središtima izvan Apenina. Ponešto marginalan položaj u odnosu na Rim i Milano pokazuje se iz drugih aspekata čak stanovitim prednošću a malo egzotike nikad ne škodi” („Zrcalo adrijansko”, Rijeka, 1989.).

Od sviju gore navedenih pisaca i publicista najzanimljiviji mi je Leonardo Scioscia, onako protestantski zajedljiv, uvijek kontra kao kakav oporbeni zastupnik ili vijećnik (a i bio je parlamentarac), brz na okidaču pera, spreman reagirati u trenutku kao džezist... Ludičan, otkaćen i hrabar, bio je „kroničar” mafijaških aktivnosti, a njegova parola *La palma va al nord*, ukazala je na doseg krakova hobotnice imenom Cosa Nostra, koji krakovi nisu sklupčani samo u sicilijanskim podvodnim brakovima i ponikvama, nego frazeologijom *Palma ide (i) prema sjeveru* alegorijski hoće reći kako se štafeta mafije poput metastaze širi po čitavoj Italiji.

Takav kakav jest, Leonardo Sciascia možda mi je najbolja spona iz talijanske nacionalne književne momčadi prema jednom našem literarnom reprezentativcu. Ime mu je Janko Polić Kamov. Vrckav i odriješit, oštar i nepristran Kamov je na sebi svojstven način opažao i prikazivao prilike na koje je nailazio putujući po Apeninskom poluotoku. Mnogo se smucio po Italiji; mnogo, s obzirom na to koliko je malo živio! Nije pisao putopise poput Nemčića ili Matoša, Begovića ili Štambaka, Šegedina ili Slavka Batušića. Ali je putem pisao, i to ne malo. Međutim, više od reportersko-žurnalističkog pripovijedanja ili poetske, baš putopisne naracije (ne i naricanja!), Kamov je nešto nalik današnjim lijevo orijentiranim političkim komentatorima ili novinskim spadalima olovkom devetao i zanovijetao o temama socijalnim, o fenomenologiji odnosa sjevera i juga, o Garibaldiju, o Carducciju i Leopardiju, o Cesareu Lombrosi, o „moralnoj malariji”, o seksu... Za Leopardija je, pak, bio izvolio napisati ovo: „Leopardi je spolno rano sazrio, a nije za života došao u bliži kontakt sa ženom, gadilo mu se spolno općenje i on postaje pjesnik čiste, eterične, platonske ljubavi”; a za Garibaldija: „On ne imađase pera; pregruba mu bijaše za to ruka” („Sabrana djela”, knjiga IV, Rijeka, 1984.).

Scioscia i Kamov nisu vezani samo po vrućoj krvi i još vrućem južnjačkom temperamentu; vezni su i po tome što su obojica pisali o mafiji. Shvatio je naš mladac što to znači kad ti je u kamari – kamora! Da, sjecikese iz Camorre pozvadan su posvuda, kao korov, i nikad ne znaš kad ćeš na koji njezin ugaziti list.

I Giovanni Verga je pisao o verigama života na Siciliji, nepatvorenu seljačkost iz koje je proćedio verizam. I Kamov je to prepoznao: „Otočani, veli se, već geografski dobivaju poseban karakter i postaju tako jedan narod o sebi”. I nastavio: „Gle! Tamo otvoriše cestu na općinski trošak, jer meni služi. Za magarca se plaća veći porez no za konja, jer ja ne jašem na oslima. I tako je eto Palermo sagradio kazalište, vele, najveće na svijetu baciv desetak milijuna. Podigoše vrtove, sjajne zgrade i šetališta i zanemariše bolnice”. Pa dodao: „I sve je to možda bila osuda nove Italije koja je zanemarila čitavi jug i pogotovo ne uvažila otočku osebjnost, ali to je bila još više osuda otočke osebjnosti koja je ostala tvrda prkoseći novim vremenima” (ibidem).

Sicilija je, doista, tvrda poput silicija! Bez negativnih konotacija, molim!

A sad na put u Agrigento.

Navio sam sat da me probudi u cik zore. Ustajem, otvaram prozor i udišem suhi kao fenom osušen zrak već iza 05.00 sati ujutro. Izlazim u tihu i toplu staru noć; staru, jer doskora će, za tren ili dva, izdahnuti i predati prevlast danu. Drvoredi u mojoj ulici šutljiviji su nego sinoć. U daljini, vidim, usnuli škovacini voze se okačeni o svoj kamion kao da su rogačev plod i, povremeno, zaustavljaju se i prazne kontejnere postavljene postrance, na zglobu trotoara. Okrećem glavu od tih bdijenju odanih radnika pa uzimam pravac njima dijametralno suprotan, tražeći onaj betonski rov koji me vodi, zapravo spušta, u crijevo gdjeno klizi gradska podzemna željeznica.

Palermo ima metro, što je dosta važno za taj grad, jer se on više lije uz obalu, nego li što se širi prema kontinentu. Pravilnim otkucajima po tračnicama vozim se i vodim metroom, ko metronomom, po utrobi i drobu ovoga grada – posteljice mafijaških odlikaša i odličnika! – sve dok nismo izronili na asfaltnu epidermu grada i zaustavili se na *stazione centrale*. Željeznički je kolodvor, tako, podosta udaljen od povijesne jezgre u kojoj sam bio smješten, pa se nije moglo šetnjom dospjeti do kolodvora, što redovito činim.

Vlakom režem Siciliju popola! Već nakon sat vremena vožnje prema jugu, s obiju strana pogleda počnu dominirati žuta brda ćelava poput dojki, među kojima su gole prodoline kao nagi rascjep među nabreklih polutkama ženske steatopigije! Neka mješavina iskopina gline i pustinjaških dina. Nisam to očekivao. Istinabog, nisam uopće ništa očekivao, niti zamišljao krajobraz u koji se imam vlakom zabiti, ali ovo na što sam naišao svakako je unekoliko drugačije od onog što bih bio zamislio da me netko na to prisilio ili, barem, unaprijed prijateljski priuipitao.

Nadomak Agrigenta kondukter sve nas putnike obavještava kako ćemo se iskrcati u Agrigento Bassa (Donji Agrigento, što je prastara željeznička stani-

ca), te da otuda u Agrigento Alta (Gornji Agrigento) moramo nastaviti autobusom ili taksijem. Budući da je autobus polazio tek za dva sata, uzeo sam taksi. I, propisno me oderao; odrubio s mene kožu kao s janjca! Kasnije su mi rekli da sam se trebao s njime cjenkati – jer to oni očekuju i žele – i platio bih trećinu iznosa koji sam ovako naivno platio otprve! Dobra škola.

Agrigento dvodijelni je gradić čija se klijetka nalazi na sljemenu proćelavog brda s predivnim vidikovcem prema Africi, akvatoriju Mediterana i Dolini hramova, dok mu je pretklijetka pozicionirana u obrasloj dragi, a noge toča u caklastoj srebrnosti plićaka Sredozemnog mora. Budući da je Agrigento smješten na kresti brijega, uličice su ili nizbrdice, ili uzbrdice, ovisno o točki otkuda se čovjek zaputi. Od središta i mrežišta prometnih stajališta, laganim usponom stiže se do povijesnog centra grada. Ta je blaga uzbrdica to manje blaga ukoliko je temperatura veća, posebice ako se ona čini, i svladava, u naponu krijesa, odmah iza podneva.

Kad turist, ili ikoji ini namjernik, stigne na tjeme gradsko, otuda se valja spustiti na drugu bandu gdje preljevaju se skuti grada. Tamo je kulturno i municipalno središte Agrigenta: Teatro Pirandello i gradska uprava. Šparenjoži Sicilijanci obje su te dvije institucije utopili u jednu zgradu, koja svojom ovalnošću sa zapadne strane daje obao oblik konkavnom, a prema moru nakošenom središnjem trgu. Opere se rijetko daju u ovom kazalištu. Ali sezona dramskog programa traje ovdje redovito, pogotovo marno otkako je prije nekoliko godina nanovo obnovljen interijer kazališne školjke, koji je na uporabu puku osobno predao, prerezavši vrpću, predsjednik Italije Giorgio Napolitano.

Snažnije nego u Palermu ovdje sam osjetio bojazan i kolikoću opreza s kojom živi najobičniji stanovnik. Ja sam, onako, nonšalantno stavio fotoaparat na stol, pored krige u kojoj se, rosom izvana, a zlatnom mliječi iznutra kočoperi studena „Birra Moretti”. Ali, koji trenutak kasnije, kad mi je donio picolike zalogajčice i kikiriki kojima kuća časti i dodatno oprema naručeno pivo, konobar Angelo upozorava me na odvažnost što na stolu, mirno i s povjerenjem, držim svoj fotoaparat. O kej, *carissimo*, hvala na upozorenju, obratit ću pažnju na tvoje dobronamjerne pripomene. I još, provjeravajući kod njega orarij lokalnih autobusa i navike vozača vlakova, očito vjerni Angelo educira me o rijetkoj navlastitosti ove regije i ovoga otoka: ne vjeruj nikome ništa, i dođi na stajalište 15 minuta prije najavljenog polaska! Da, i nemoj se čuditi ako on dođe isto toliko minuta nakon zakazane partence! Nekoliko puta sam, u danima proživljenim na Siciliji, čuo sintagmu: „Pa na Siciliji smo!” Transponirao bih to na hrvatski – više historiografsko-kulturološki, nego gramatički-jezično – s maksimumom: „Ništa nas ne smije iznenaditi!”

Možda baš i zbog toga nisam nikoga ništa izvještavao o nečemu što je meni bio najvjestio moj susjed u Selcima na Braču. Pero Bošković Mončić (važan je nadimak Mončić, jer se više osoba odziva na ime Pero Bošković!) jednog lijepog dana – dok sam kopao krumpire u vrtu – nasloni se na našu zajedničku gomilu, koja dijeli moju od njegove parcele, te mi pruža nekakvu sivu,

aluminijску gamelu. Veli mi kako ju je pronašeo negdje u polju, te da mi je pokazuje zato što ja znam talijanski i, za njegove pojmove, često sam u Italiji. U aluminijskoj oplati točkastim slovima bilo je upisano: 4767 (valjda osobni broj vojnika koji ju je dužio), 1915 (vjerojatno godina rođenja vojnika), Markese Giusepe (ime vojnika, zacijelo u dijalektalnoj grafijskoj varijanti) i Palma Agrigento (jamačno grad, zaselak iz kojega dolazi). Htio sam nekoga nešto pitati, spomenuti makar ime pa, eventualno, vlastitu kuriozitetu zadovoljiti ulaskom u kakav barem i sramežljivi trag... Ali ništa, na Siciliji sam pa: ništa me ne smije iznenaditi! A o ovom, o tom potom, nekom drugom zgodom.

Idem dalje.

Dolina hramova jedna je od poznatijih turističkih destinacija Sicilije. Doista, oni ostaci drevnih hramova, koji podsjećaju na titanske skelete dinosaura, izvrnute naopak, što izranjaju iz pijeska i stijena uistinu su kolosalni i ostavljaju čovjeka bez daha. Od jednog do drugog tog najvećega helenističkoga traga izvan Grčke, dolazi se višeminutnim pješaćenjem, premda vam se naoko čini da su oni blizu i da su na korak jedan od drugog. To je mana oka, koja se javlja zbog njihove veličine. Ako ste za ljetnog ciceja krenuli u obilazak ovih znamenitosti europske uljudbe, a da se prethodno niste oboružali bočicama vode i šeširima (ako imate, poput vašeg reportera, helidrom na glavi!), onda se ne nadajte posvemašnjem užitku obilaska. Svaki sljedeći korak je teži, pa blagi uspon postaje strma litica jer su noge dodatno otešćale; usta su suha kao u beduina, a tijelo ljepljivo i mokro poput puža balavca. Žlijezde rade svoje i na ovakvoj vrućini. Obrosio sam se znojem kao djetelina jutarnjom rosom, i sav zalijepio kao manistra kad se metne u vruću vodu i ne promiješa. Žbati ven sam kao jaje u sorbuli, ispružen kao prekuhana riža! Ali, svemu tome usprkos, kad se čovjek zatekne na Siciliji ove kamene mamute doista mora vidjeti!

Pa se, stoga, mislim: ne treba, ni na koji način, ići daleko i duboko u prošlost, dovoljno je poći na Siciliju.

Kad se gleda tamo prema jugoistočnom horizontu, ovi se hramovi vide i iz Agrigenta. U pohod njima stiže se autobusom. Čekajući polazak, slušao sam vozača kako razgovara mobitelom, ali ni jedne njegove riječi nisam razumio, osim što sam skužio da priča s nekim iz obitelji. U stvari, nisam bio posve siguran s kim je razgovarao, ali su mi njegova intonacija i *body language* sugerirali kako priča s nekim jako bliskim. Tako utopljen u ljetnu bio je izobličio facu kao da je ugledao nekoga gdje srce sok iz raspolućenog limuna, pa su mu se usta, obrazi i nos, čitava grimasa, zbili svi u jednu točku, poput konca u klupku. A onda se umirio i djelovao je preozbiljno, kao lijes. Voajerski sam se napinjao na vrućem kožnom sjedištu, pokušavajući barem preko morfema u njegovim riječima odgonetnuti značenje koje besjede, ali – bezuspješno. Njuškam ko fiškal! U onome što je izlazilo iz njegovih usta našao sam konsonantizma i akcenta navlastitog arapskom jeziku (i po mjestu pada naglaska u riječi i po njegovoj vrsti), čuo sam i neki mišung prepoznatljivog mi (ali nerazumljivog) grčkog jezika i tvrdog romanskog (kao što je to portugalski), a

opazio sam i neke rudimentarne ostatke repa ili nogu nekoć rabljenog panmediteranskog jezika *lingua franca*, ali u načelu, taj oblik sicilijanskog dijalekta nije mi ostavio ni trunke mogućnosti za ikakvim razumijevanjem. Pitam, stoga, crnomrnjastog vozača kojim se to jezikom svojem sugovorniku obraća, a on mi na lijepom, oficijelnom talijanskom otkriva kako je posrijedi lokalna dijalektalna varijanta – *agrigentina*.

Od svih idioma koje sam imao prilike sretati i dekodirati po Italiji, dosad sam najveći problem imao u Bariju, gdje sam ondašnje Pujize jedva i razumijevao, al' ipak jesam. To mi je bio do ovog iskustva najdraži kviz; međutim, to je bila istinska kamilica u odnosu na ovaj jezični pelin što ga zatekoh na jugu Sicilije.

Navečer sam se vratio u Palermo, gdje sam odspavao i svoju treću sicilijansku noć. A zbog lijepog rasporeda i sadržaja i osjećaja, mogu reći kako sam tih dana na Siciliji i po danu i po noći – sanjao.

I onda bude jutro, pa dan četvrti.

Sjedim na aerodromu, čekam let za Rim, srčem „Birru Moretti” i, gledajući mezolunasti lik gustih crnih obrva rasne i prekrasne konobarice garavuše (dlačica debljih i mračnijih od onih na rukama ili bedrima kosmate bodulke Dalmatinke, koje kanda su prekaljene na kovačkom fogunu!), ne mogu ne sjetiti se jednoga drugoga geometrijskog lika, trokuta dabome, koji je također prekriven i zatravljen, ovaj put jedinicama tjelesnog vlasišta debelim poput kostrijeti. Prostota? Blasfemija? Nipošto, ta i Sicilija je obličjem trokutu nalik, a simbolska trostrukost izraza, vidio sam, ogleda se u većini amblema i povijesnih grbova koji su nastali i prikazivali život i tradiciju ovoga po svemu naročitog otoka.

Tema broja: MATE UJEVIĆ

Božidar Petrač

Kršćanski idealizam i društveni angažman

„Ne tražimo mač, nego srce”¹

I.

Mate Ujević je po svojoj poduzetnosti, energiji i lucidnosti, ali i po svome karakteru, ponašanju i duhovnoj snazi rijetko viđena pojava među hrvatskim intelektualcima 20. stoljeća. Književni povjesničar i enciklopedist, književni kritičar i urednik, pjesnik i pripovjedač, feljtonist i putopisac, novinar i leksikograf, profesor i bibliograf, zauzeti kršćanin i pripadnik hrvatskoga katoličkog pokreta, Ujević je svojom svestranošću, brojnim inicijativama i neumornim pregnućima obilježio i bitno zadužio hrvatsku kulturu te ostavio iza sebe mnoštvo vrijednih i trajnih plodova. Isprva se može zaključiti kako se njegovo životno djelo nalazi u okvirima hrvatske leksikografije i enciklopedistike, no nipošto se ne mogu i ne smiju zanemariti njegovi književnopovijesni prinosi. Iako se njegov roman *Mladost Tome Ivića*, pisan u mladim danima i objavljen 1928. ne može uvrstiti u uspjele romane hrvatske književnosti, Ujevićevi putopisi, njegove putositnice, razglednice i impresije s putovanja po Italiji, Engleskoj, Švicarskoj, Grčkoj ili Sjedinjenim Američkim Državama, znatno su veće vrijednosti od feljtonističkih zapisa ili novinskih reportaža i svjedoče o njegovu okretnu oku, njegovoj erudiciji i njegovu blistavu sređivanju dojmova. Njegove pjesničke pokušaje možemo smatrati kratkim neuspjelim izletima, a njegove novele i crtice nemaju prave umjetničke snage, neki njegovi kritički osvrti i portreti, primjerice Starčevića, Strossmayera, Dostojevskoga, Manzonija, Papinija ili Tainea svakako govore u prilog Ujevićevu solidno profiliranu i istančanu književnom ukusu. Njegova razmatranja o književnosti i umjetnosti

¹ J. M. Ujević, *Nakon dvadeset godina. (Osvrt na kulturno stanje u Hrvatskoj prije pojave našega pokreta i pogled na razvitak pokreta kroz 20 godina.)*. „Luč”, 1925/26, br. 9-10, str. 212.

uopće nedvojbeno podsjećaju na snagu jednoga Ljubomira Marakovića i predstavljaju dragocjene prinose raščlanjivanju i interpretacijama književnosti kršćanskoga nadahnuća. Obilje književnih kritika, osvrti i informacija ostavio je za sobom Mate Ujević, pišući o raznim imenima i pojavama hrvatske i svjetske literature. Bogdan Radica od zajedničkih školskih dana zamjećuje, uz vrsno Ujevićevo poznavanje hrvatskoga jezika, i njegov novinarski talent, ističući kako je Ujević bio „rođeni novinar”.² Njegova ozbiljnija suradnja započinje u jesen 1922. u splitskom „Jadraniu”, u sklopu koje piše o Kosoru, Björnsonu, Nušiću, Wildeu, Ibsenu, Storovu... Osim toga, Ujević tijesno surađuje u ljubljanskom listu „Slovenec” i informira kroz svoja „zagrebačka pisma” – „zagrebška pisma” slovensku javnost o kulturnim zbivanjima u Hrvatskoj. Ujević se kao dugogodišnji profesor zagrebačke Nadbiskupske klasične gimnazije svojim predavačkim iskustvom i pedagoškim radom istaknuo i kao priređivač čitanka za učenike srednjih škola i, uz Ljubomira Marakovića, ostao je zapamćen kao vrstan sastavljač srednjoškolskih udžbenika – svakako udžbenika koji nisu bili za jednokratnu uporabu, štoviše, udžbenika koji su ostali u trajnoj memoriji tadašnjih učenika kao neka vrsta „zaštitnoga znaka” Mate Ujevića, i često su ih spominjali, a spominju ih još i danas. Ujević je urednikom sabranih djela Đure Sudete, pisca koga je iznimno cijenio i volio, zaslužan i za sabrana djela Nazora, Galovića i Cihlara Nehajeva, pokrenuo je biblioteku HRID (Hrvati iz domovine) u kojoj su 1936. izišle dvije knjige Nikole Žica, posvećene Istri. Ako svemu tomu pribrojimo još i brigu za njegovu brojnu obitelj, zaista se nalazimo suočeni s djelom i životom velikoga čovjeka koji je uspio ostvariti, unatoč svim protivštinama vremena i prilikama koje nimalo nisu pogodovale slobodi mišljenja i stalozenu radu, gotovo sve čega se dotaknuo, i pretočiti svoje zamišljene inicijative i ideje u stvarne i opipljive rezultate. Slobodno se može reći, kako ističe Josip Bratulić, da izlazi pred nas „kao gorostas misli i djela, kao onaj koji je posijao dobro sjeme, a ono što je on posijao, raste, napreduje i donosi i danas plod. Kulturno polje u koje je zasijano sjeme znanja, mudrosti i tolerancije iskazuje se kao sretno područje rada, duha i misli”.³ Po bibliografskim podatcima⁴ razvidno je kako se Ujevićev temeljni interes za književnost postupno zamjenjuje njegovim glavnim interesom, radom na *Hrvatskoj enciklopediji*, poslije 1945. radom u Leksikografskom zavodu.

II.

Sa školovanjem na Franjevačkoj gimnaziji u Sinju započinju zapravo prvi književni pokušaji Mate Ujevića. U svojoj samoanalizi, zapravo nedovršenu rukopisu koji je započeo pisati nakon presude Časnoga suda Društva knji-

2 Bogdan Radica, *In memoriam: dr Mate Ujević*. „Hrvatska revija”, 1967, br. 1-2, str. 185.

3 Josip Bratulić, *Mate Ujević (1901. – 1967.) u O stotoj obljetnici rođenja Mate Ujevića*. Priredio Stjepan Sučić. Matica hrvatska Imotski, Imotski, 2001. Str. 8.

4 Mladen Švab, *Popis radova Mate Ujevića*, „Radovi Leksikografskog zavoda ‘Miroslav Krleža’”, 1992, knj. 2, str. 55-73.

ževnika Hrvatske, po kojoj je osuđen na godinu dana šutnje, najvjerojatnije 3. kolovoza 1945. kao i drugi hrvatski književnici, optuženi s kolaboracije s narodnim neprijateljem, odnosno zbog aktivnoga rada i suradnje u novinama i časopisima te raznim državnim institucijama, govori o svojoj lektiri, svojim profesorima, svojem sazrijevanju: „Kao đak drugoga razreda gimnazije čitao sam Dostojevskoga (i to s kojom požudom!) i filozofske rasprave. Jedan omašni svezak sistema sociologije pročitao sam, i to s mnogo požude (...). Gutao sam knjige, mnoge samo na polovicu, počimao i napuštao učenje jezika. (...) U jednom sam predmetu bezuvjetno bio pred svima ostalim (hrvatski jezik i književnost) (...)”.⁵ Kao gimnazijalac 1921. s Bogdanom Radicom osniva časopis „Renesansa”; pisao je, kako kazuje, „jednu studiju” o Dostojevskom, okušao se u recenziranju kazališnih predstava u splitskom „Jadranu”, dakle bavio se kazališnom kritikom, pronalazio je, po vlastitu svjedočenju, pogrješke i plagijate u Bogdanovićeve *Pregledu književnosti hrvatske i srpske* iz 1912., svađao se s profesorom iz hrvatske književnosti, točnije s Antom Petravićem. U Franjevačkoj gimnaziji trajno utječu na njegovo idejno sazrijevanje istaknuti hrvatski intelektualci, franjevci Petar Grabić, Vjenceslav Nakić i Stanko Petrov. Bez obzira na činjenicu što nije ostao u toj gimnaziji i postao redovnikom, što se odlučio za svjetovni život, ta Ujevićeva odluka nije nikada promijenila njegov duboki stav po kojem je cijeloga života nastojao i ostao živjeti punim kršćanskim životom. Kao osamnaestogodišnjak, piše, strastveno je čitao: „A šta tada nisam krišom čitao! I za koga se sve nisam zanosio! Brdo knjiga, časopisa, Sv. Toma, Balmes – Bakunjin, Lenjini; Krek – Kovač, Isidor Poljak – Polić Kamov; srpski i slovenski pisci. (...) do kraja gimnazije upoznao sam, gotovo u cijelosti i hrvatsku, i srpsku, i slovensku književnost, i svu rusku, ukoliko smo je imali u prijevodu.”⁶ Kao sveučilištarac u Zagrebu i Ljubljani postaje „domagojcem”, pripadnikom Hrvatskoga katoličkoga pokreta. Jak katolički pokret u Sloveniji, širok krug intelektualnih i prijateljskih veza, posebice krug lijevoga krila slovenske katoličke inteligencije učvršćuje one temelje koje je posadila Franjevačka gimnazija u Sinju: F. Terseglav, F. Stelet, Izidor Cankar i F. S. Finžgar, braća Antun i Branko Vodnik, slikar F. Kralj. Ujević se dakle upoznaje i sa slovenskim književnim i kulturnim životom na njegovim vrelima. Započinje suradnja kako u ljubljanskom „Slovcu”, „Mladosti” i „Luči”, tako u Marakovićevoj „Hrvatskoj prosvjeti”. Istodobno začinje i objavljuje dijelove svoga romana *Mladost Tome Ivića*, koji se pojavljuje 1928. u svetojeronimskoj „Knjižnici dobrih romana” pod uredničkom palicom Josipa Andrića, a prve fragmente objavljuje već 1923 u „Hrvatskoj prosvjeti”. Ujevićev roman ima karakter autobiografskoga pisma, Maraković ga ocjenjuje kao iskreni piščev confiteor. Lik glavnoga junaka zamišljen je kao uzorni model idealista i altru-

5 Mate Ujević, *Analiza sebe samoga*. Zagreb, 1945. Rukopis R – 7976 A/2 Zbirka rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

6 Op. cit.

ista, čovjeka koji radi na izumu stroja „Pax omnibus” kojom bi primjenom u svijetu nastupio „veliki beskrajni mir”. Međutim, život nisu sanje satkane od pređe dobrih i plemenitih želja; život prizemljuje i bez milosti dovodi do razočaranja da bi na kraju Toma Ivić svoje ispunjenje našao u vjeri i izboru Kristova puta. Krešimir Nemeć s pravom zaključuje: „Autorova iskrena moralistička zabrinutost nije, međutim, bila dovoljan zalag i za uspjeh u pisanju. Tanjušna, naivna i neuvjerljiva priča napisana je ne samo bez invencije, nego i bez minimalne samokritičnosti.”⁷ Iako je roman dobro zamišljen i u samim počecima duhovit i ironičan u ocrtu prvih godina Tomina djetinjstva, autor ne uspijeva zadržati uvjerljivost cijele priče i, bez obzira na iskrenost i prostodušnost koje se ne može zanijekati, ostaje na razini bezuspješnoga literarnog pokušaja. Osim toga, Ujević je, bez većeg uspjeha, pisao i pjesme (njegovao je čak i sonetnu formu, primjerice u ciklusu *Bolne strofe*) i lirske proze, crtice i kratke pripovijesti. Riječju, dolaskom u zagrebačku sredinu Mate Ujević se posve prihvaća književnosti i književnoga rada, surađujući u raznim časopisima i listovima katoličke orijentacije. Nešto kasnije će uređivati „Luć” i „Mladost” te od 1929. kulturnu rubriku „Hrvatske straže”. Kao urednik časopisa „Luć” piše nekoliko vrlo važnih članaka u kojima s jedne strane valorizira dvadeset godina kontinuirana izlaženja „Lući”, kritički se osvrće na prijedeno razdoblje i pokušava zacrtati svoju literarnu poziciju. U neke vrste programatskom članku *Dajte nam zemlju našu i ljude naše (K problemu naše književnosti)*, ponukan razlikama u poimanju hrvatske književnosti s jedne strane, i općim nemarom koji se prema njoj mogao uočiti s druge, donosi svoje poglede o pitanju „naše književnosti”. Umjetnik u svojim djelima treba očitavati svoje poglede na čitav kompleks životnih pitanja; njegova djela moraju nositi u sebi poglede na kulturne, socijalne, političke i nadasve vjerske probleme; nijedno umjetničko djelo ne može ostati prema vjerskom problemu ravnodušno. Što se umjetnika katolika tiče, Ujević je, u duhu Hrvatskoga katoličkoga pokreta, vrlo određen: „Katolik, kao član jedne organizovane religiozne zajednice, i kao čovjek, koji ispovjeda izvjesni kvantum zasada, ne može na nijedan način, u svojim djelima ispovjedati načela, koja su protivna nauci Crkve, niti može propovijedati moral, koji se kosi sa kršćanskim načelima”.⁸ Umjetnik može, razumije se, na umjetnički način pisati što mu drago, može obraditi bilo koju temu, dakle, nije važno „što”, nego „kako”. Ujević se protivi pokušajima koji bi išli za tim da se isključivo stvara katolička umjetnost. Stvarati nekakav poseban tip „svete umjetnosti” koja bi bila beskrvna, ne donosi nikakva uspjeha. Ujević dakle odbacuje zahtjeve koji bi išli za nečim što bi bilo „katoličko ka’eksohen”, ne prihvaća ono što bi suzilo samu književnost i što bi je ograničilo jer, piše, „t. zv. isključivo katolička književnost bila bi, onako kako je zamišljaju oni, koji

7 Krešimir Nemeć, *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945. godine*. Znanje, Zagreb, 1998. Str. 143.

8 Mate Ujević, *Dajte nam zemlju našu i ljude naše. (K problemu naše književnosti)*. „Luć”, XX, 1924/25, br. 5, str. 109.

bi je htjeli ostvariti, visokoučena, suvoparna, bez elana i bez dodira sa životom, posebno sa životom širokih slojeva”.⁹ Takva književnost bila bi umjetnost finih duša, otmjenih bića, salonska, poučna, ali ne bi mogla imati socijalnu funkciju. Dakako, Ujević, kad govori o socijalnoj funkciji književnosti, pri tome ne misli na utilitarističku književnost, takva iznjedruje „stvari najgore kvalitete”. Isto tako ne misli na književnost koja bi sama sebi bila svrhom, odbacuje i isključuje larpurlartizam. On traži da suvremeni pisac bude „rezultanta i odraz kolektivne duše, i da ono što daje, u tome smjeru nosi znakove dubokog shvaćanja zajednice i nošenje njenih osobina, težnja i ideala”.¹⁰ Ujević se, za razliku od bezidejnosti i neaktivnosti u književnosti što je dovelo do raskida veza između publike i pisca, zauzima za književnost „agitacije” u smislu da umjetnik bude borac za ideje koje su kadre uzdrmati savjest pojedinca i zajednice te time naznačuje svrhu i ideal književnosti: „ona mora biti sinteza našega čovjeka i putokaz njegova duševnoga razvoja. Mora biti aktualna. Njen je ideal u idejama za koje se bori umjetnik, a te su za nas kao katolike: društvo uređeno prema božjim zakonima, snaga i kultura našeg hrvatskog naroda”.¹¹ Svjestan činjenice da bi njegove riječi mogle izgledati kao kakav izborni proglas, Ujević naglašuje kako umjetnost mora biti nacionalna i socijalna, ergo kršćanska, i pledira za takvu književnost „koja će biti u skladu sa kršćanskim moralom i koja će dati naše ljude i naše krajeve”. Književnost mora biti odraz težnja i ideala naroda u kojem nastaje.

U članku *Nakon dvadeset godina*,¹² objavljenu u jubilarnom dvobroju „Luči” iz 1925., rezimirajući sve ono što je „Luč” postigla i što je hrvatski katolički pokret polučio u dvadeset godina svoga trajanja, Ujević se najprije osvrće na kulturno stanje u Hrvatskoj prije pojave katoličkoga pokreta i samoga časopisa. Riječ je o devedesetim godinama 19. stoljeća, kratkoj analizi političkih i vjerskih prilika, ali i književnosti, koja je, po Ujeviću, bila sluškinja politike. G. 1895. mladi se naraštaj pobunio protiv takva stanja i Ujević taj pokret „mladih” blagonaklono pozdravlja. Taj je pokret bio povijesna potreba. Šteta je, misli autor, što je taj pokret, uz borbu za slobodu stvaranja, demokratizaciju politike i društva, združio u sebi i veliko neraspoloženje prema Katoličkoj crkvi. No krivnju vidi ne samo u „mladima”, nego i u odgovornosti katolika koji su u toj ideji vidjeli anarhizam. Ujević u neku ruku zauzima Marakovićevu poziciju pozitivnog pristupa, duboko svjestan kako se napadajima na mlade naraštaje ništa ne postiže i kako se kritičkim pisanjem s pozicija pravovjernosti o nekim književnim pojavama, primjerice Kranjčeviću, ne dobiva ništa, a mnogo gubi. Aludirajući na borbu „starih” i „mladih”, na temu o kojoj je pisao dijelom i u sklopu svoje disertacije *Jovan Hranilović. (Prilog za povijest hrvatske*

9 Op. cit., str. 110.

10 Op. cit., str. 110.

11 Op. cit., str. 112.

12 Usp. Mate Ujević, *Nakon dvadeset godina. (Osvrt na kulturno stanje u Hrvatskoj prije pojave našega pokreta i pogled na razvitak pokreta kroz 20 godina.)*. „Luč”, 1925/26, br. 9-10, str. 206-212.

moderne), a osobito u neobjavljeni rukopisu *Prilozi za povijest pokreta hrvatske omladine koncem XIX i početkom XX stoljeća, s osobitim osvrtom na borbu starih i mladih iz 1933.*,¹³ Ujević dalje piše: „Mjesto da su katolici išli za tim da u svojoj sredini stvore jedno jako i kompaktno društvo, sa izgrađenim i savremenim naziranjem na život, oni su mislili da će Hrvatsku osloboditi od naprednjačkih najezda i omladinskih zabluda ako održe jedan katolički kongres”.¹⁴ Kongres se 1900. održao u Zagrebu, katoličko je novinstvo tim događajem bilo oduševljeno i pisalo je o njemu s velikim pohvalama, no nakon Kongresa, govori Ujević, ostala je tek jedna knjiga rezolucija. Katolički kongres okupio je uglavnom stare hrvatske opozicionare, pripadnike svih hrvatskih stranaka, različitih nazora, dok su naprednjaci od 1900. do 1905. stvorili jak omladinski pokret, oborili su „Vienac”, osvojili novinstvo i preuzeli glavnu riječ u Hrvatskoj. Tom se stanju, piše Ujević, suprotstavljaju oni koji nisu ni birokratski, ni klerikalni, ni etatički. Ideološki je to trebao biti nacionalno-demokratski pokret kakav je bio onaj od 1895. do 1900., ali utemeljen na kršćanskim zasadama. Katolički pokret pak, nastao pod utjecajem starijih ljudi, najprije se nastojao oduprijeti nekršćanstvu i bezvjerstvu narodnjaka svojim vjerskim nazorima. U tom smislu osnovano je 1903. u Beču prvo hrvatsko akademsko društvo „Hrvatska”, a od 1905. započinje izlaziti „Luč” u kojoj Ljubomir Maraković objavljuje program „hrvatske katoličke narodne književnosti”, nadahnut austrijskim književnim neoromantizmom Richarda von Karlika i njegova časopisa „Der Gral”, a 1906. utemeljeno je u Zagrebu Hrvatsko katoličko akademsko društvo „Domagoj”.¹⁵ Krug oko „Luči” tvore mladi ljudi bez čvrsto određena naziranja na život. „Luč” na svome početku naglašuje tri temeljne točke programa katoličke mladeži: kršćanstvo, nacionalizam i demokratizam. Dok u prvim godištim „Luči” dominira književnost, poslije se problematika postupno širi na nacionalno i socijalno područje. Zanimljiv je Ujevićev pokušaj rezimiranja tadašnje ideologije mladih katolika. U nacionalnom pogledu uvijek se naglašivala potreba postupne emancipacije politike hrvatskoga naroda: narod mora biti suveren. Oko toga pitanja vodile su se borbe između katoličke omladine i starijih krugova. No, kako ističe Ujević, išlo se i za stvaranjem šire jugoslavenske zajednice koja bi okupila tri jednakopravna naroda, Slovence, Hrvate i Srbe. „U vrijeme najžešće poslijeratne zasljepljenosti, u času kad se s jedne strane išlo za uništenjem svega što je hrvatsko, a s druge strane proglašavalo se neprijateljem svakoga tko je priznavao potrebu jugoslavenske zajednice i države, mi smo bili oni koji se nisu dali smesti. Bili smo i ostajemo Hrvati koji hoće svjesno da rade za zблиženje jednokrvene braće i koji smatraju svojom širom domovinom i svojim sunarodnjacima sve ljude naše

13 Mate Ujević, Rukopis R – 7976/63 Zbirka rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

14 Mate Ujević, *Nakon dvadeset godina*, str. 209.

15 „Domagojci” bili su pisci, stariji Fran Binički, Josip Andrić, V. Deželić ml., Ljubomir Maraković, Izidor Poljak, Ferdo Rožić, M. Pavelić, mlađi, Ilija Jakovljević, Mate Ujević, Ton Smerdel, Ivo Lendić i dr.

krvi od Triglava do Vardara, bez razlike vjere... Vrijeme će nam dati pravo.”¹⁶ Vrijeme je ipak pokazalo da nisu bili u pravu. Takva Ujevićeva gledišta naime korespondiraju s osnovnim stajalištima Hrvatske pučke stranke, nastale u krilu Hrvatskoga katoličkoga pokreta. Rijetki su objavljeni tekstovi u kojima se Ujević bavi politikom, odnosno u kojima bi izrijeком iskazivao svoja politička stajališta. Njegova su politička promišljanja osobito naglašena u nedovršenu rukopisu *Analiza sebe samoga* iz 1945., svojevrsnoj autobiografiji, zapravo više pokušajima da objasni najprije samomu sebi, a zatim možda i onima koji će to jednoga dana čitati niz okolnosti što su neposredno ili posredno utjecale na njegovo duhovno formiranje i na njegove postupke. U tom se rukopisu Ujević vrlo otvoreno postavlja prema krucijalnim pitanjima ukupnoga političkoga, društvenoga, kulturnoga i duhovnoga života hrvatskoga naroda neposredno poslije Prvoga svjetskoga rata, za trajanja Kraljevine Jugoslavije i Nezavisne Države Hrvatske. Izriče, kadšto možda s većim uvidom u zbivanja, sve što je kao mlad čovjek prolazio od školskih do sveučilišnih dana, nastojeći protumačiti scile i haribde povijesnoga kovitlaca od 1918. do 1945. Dakako da to nije bilo nimalo lako, no prava je šteta što je rukopis zapravo ostao nedovršen. Istaknuti naime kako se je znatno prije stvarno oslobodio određenih zabluda glede Hrvatskoga katoličkoga pokreta, njegove oštre podvojenosti na „domagojevce” i „križare”, njihovih svađa, podvala i intriga, netrpeljivosti i bespoštednih trvenja, a formalno mu je ipak u velikoj mjeri, sam „domagojevцем”, pripadao, iz vizure 1945. te suočenja s optužbom za kolaboraciju s endehaškim režimom i kaznom na godinu dana šutnje, čini se posve primjerenim i racionalno razumljivim. Nije naprosto riječ o samoopravdavanju ili pokušaju traženja izlika za vlastito ponašanje. Prije je riječ o njegovoj specifičnoj toleranciji i velikoj želji da, unatoč hudim vremenima, ratnim prilikama i neizvjesnoj budućnosti, namre vlastitu narodu što više duhovnih plodova, a za to se hoće stalna i naporna rada. Ante Sekulić¹⁷ mimogredice spominje Ujevićevu pripadnost Senioratu „domagojevaca”, onodobnim yuppijima, tijelu zaduženu za ideologiju,¹⁸ u kontekstu Hrvatske pučke stranke (1918.-1929.), ali bez pomnije analize o Ujevićevu eventualnom angažmanu oko jačanja i širenja te stranke. Sekulić s pravom ističe kako se Ujević okrenuo sebi i vlastitoj izgradnji,¹⁹ osobito nakon šestosiječanjske diktature iz 1929. Govoreći o sebi, Ujević ne će prešutjeti činjenicu svoga „radikalnoga” jugoslavenstva, bio je, piše, u neku ruku zadojen spisima Petra Rogulje, „Jugoslavenskom njivom”, Skerličevom baštinom i jugoslavenskim injekcijama svojih učitelja – 1918. počeo je pisati ekavštinom

16 Mate Ujević, Op. cit., str. 211.

17 Ante Sekulić, *Mate Ujević hrvatski enciklopedist i leksikograf u: Čuvari baštine – Zbornik radova simpozija u prigodi 250. obljetnice prijenosa Franjevačkog samostana u grad Imotski*. Imotski, Makarska, 1989. Str. 315-322.

18 Jure Krišto, *Hrvatski katolički pokret od šestosiječanjske diktature do početka Drugoga svjetskog rata* (1929. – 1941.) u: *Hrvatski katolički pokret*. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001. Uredio Zlatko Matijević. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002. Str. 766.

19 Ante Sekulić, Op. cit., str. 317.

i tim je ekaviziranjem „valjao” sve do 1925. – ali će isto tako reći kako je to jugoslavenstvo bilo razvodnjeno živim hrvatskim osjećajem: na sveučilištu su ga Jugoslaveni smatrali zadržim Hrvatom, a zadržti Hrvati Slavosrbinom, baš kao što su ga „liberalci” smatrali „klerikalcem”, a „kleriklaci” liberalcem i otpadnikom. Razne je teme u svome rukopisu Ujević naznačio, neke je, bez obzira na točnosti ili netočnosti, do kraja izveo, primjerice odnos sjevernih i južnih Hrvata, odnos Srba i Hrvata, dok je kadšto znao biti vrlo hrabar s obzirom na vrijeme u kojem je njegova introspekcija nastajala. Možda ga upravo zbog vremena u kojem ga je pisao nije htio ili mogao završiti, dijelom zbog sebe samoga, dijelom zbog poslova koje je morao raditi.

Vratimo se Ujevićevoj analizi dvadeset godina izlaženja „Luči”. Vrlo je znakovit i rječit sam završetak toga Ujevićeva teksta u kojem do punog izražaja dolazi odbacivanje svakoga „stekliškoga steklanja”, njegova tolerancija, njegovo mirotvorstvo i njegova prirodna sklonost da je kadar surađivati i raditi s ljudima različitih političkih, vjerskih ili kakvih drugih opredjeljenja. Ne može prihvatiti one koji bi za Crkvu „u vatru i vodu”; ne može se složiti s onima koji „ispravno shvaćaju političku situaciju”; ne prihvaća one koji bi gorljivo govorili o laicima-apologetima; ne će stati uz one koji bi bili radikalni katolici koji ne prave kompromise ni s kakvim protivnikom i strogo luče svjetlo od tame. Ujević misli drukčije: „Daleko su svi ti od istine prave. Mi smo išli za tim: ideal naš jest u stvaranju društva, koje svoj moral crpi iz kršćanstva i koje osjeća jedinstvenost mističnog tijela opće Crkve, Bogom upravljane. To društvo nije bojovna četa; ono mora biti povezano ljubavlju i razumijevanjem za bol čovječanstva, za čovječju dušu, za sve ono što čovjeka čini čovjekom, i da, praktično proživljavajući u sebi Hristovu Nauku, donese u život ljepotu djela, svježinu misli, plemenitost osjećaja, dubinu srca i širinu pogleda. Ne tražimo mač, nego srce. Pogrešno misle koji drže da su nam potrebne neke disciplinovane vojske koje će, bez obzira, srnuti u boj: daleko takvima kuća. Đački naš pokret, imajući u svojoj sredini buduću inteligenciju, neka razvija etički produbljen individualizam, do svih mogućih granica.”²⁰ Nije jedanput Ujević tvrdio kako inteligencija ne trpi uniformiranosti, zauzimajući se za razvijenu osobnost kao jednu od bitnih ljudskih vrijednosti. Dakle, daleko od svake isključivosti, blizak svakoj uključivosti, to je u prvom redu Mate Ujević. Njega zanima čovjek, potpun, kršćanin, oduhovljen ljubavlju i dobrim životom, iskren sin svoga naroda, vjeran Bogu, a brat ljudima. To je zapravo Ujevićev životni i radni program.

U članku *Književnik i publika*²¹ Ujević otkriva svoja zapažanja o književnom životu i prilikama u kojima je nastao jaz između pisca i čitatelja; književnost se odvojila od svojih čitalaca. On dakle u određenom pogledu upućuje na potrebu dubljeg istraživanja odnosa pisca i čitalačke publike u smislu teorije

20 Mate Ujević, Op. cit., str. 212.

21 Mate Ujević, *Književnik i publika*. „Luč”, 1928/29, br. 1, str. 29-31.

književne recepcije. Naime, pisac ne bi smio biti ravnodušan na svoju recepciju, odnosno na činjenicu kako ga čitalačka publika prihvaća, je li ga čita ili pokazuje potpun nemar prema njegovu književnom stvaranju. Književne prilike što ih Ujević u svom tekstu opisuje su jadne, siromašne, nikakve, u mnogo čemu odgovaraju današnjima prilikama. Ne može se ili se teško može rasprodati petsto primjeraka jednoga naslova, ma kako pisac bio uvažen i cijenjen. Ista se stvar događa i sa časopisima: ili su u financijskoj krizi, ili imaju slab odziv te se postavlja pitanje razloga njihova izdavanja. Ima li izlaza iz takve krize, pita se Ujević i nalazi ih u temelju na kojem bi se harmonično razvijao hrvatski duhovni napredak, uz uvjet da kultura naroda bude „rezultanta njegovih vlastitih osebina i potreba, nadasve njegovih duševnih odlika”²² te ukazuje na nužnost veze među stvarateljima kulturnih vrijednosti i njihovim konzumentima. Ujević zaključuje kako književnost, želi li postati općenarodnom i biti odraz narodnih prilika i težnja, mora biti slika narodnoga života i sinteza hrvatske narodne duše. Čitalačku publiku zanimat će ona djela književnika koji su ih stvarali na temelju značajaka svoga vremena i svoga naroda, slijedeći njegova vjerovanja, ideale i težnje. Dok tako ne bude, književnost će biti bezbojna, čitatelja ne će zanimati, dok će se pisac i dalje tužiti s nerazumijevanja, s ravnodušnosti i neprosvijetčenosti konzumenata, odnosno čitalačke publike.

III.

U izdanju Hrvatskoga književnoga društva sv. Jeronima Ujević objavljuje 1931., ali kao izvanredno izdanje za 1932., *Hrvatsku književnost*, hotеći upozoriti svoje suvremenike, osobito širu čitalačku javnost, na cjelovitost razvitka hrvatske književnosti. Podnaslovom *Pregled hrvatskih pisaca i knjiga* strože određuje svoju nakanu: riječ je dakle o povijesti razvitka hrvatske književnosti te književnim prosudbama i pokušajima estetskoga vrjednovanja pojedinih pisaca i njihovih djela. Na žalost, sve do pojave pretiska te knjige, dakle do 2009.,²³ na Ujevićevu se knjigu nije obraćala veća pozornost. Naši književni povjesničari nisu je uzimali u obzir, štoviše, mahom su je prešućivali, ne nalazeći tobože u njoj neke posebne vrijednosti. No s obzirom na godinu njezine objave, ona je, vidjet će se, bila prvi takav priručnik, namijenjen najširoj publici, prva takva knjiga u kojoj je autor razmišljao o kontinuiranu razvitku hrvatske književnosti i njezinoj cjelovitosti. U trenutku njezine objave negativnom ju je reakcijom dočekao Milan Begović.²⁴ U Ujevićevu obranu ustao je u „Hrvatskoj straži” Petar Grgec, osvjetlivši metodu i smisao Begovićeve

22 Op. cit., str. 30.

23 Mate Ujević, *Hrvatska književnost. Pregled hrvatskih pisaca i knjiga*. Priredio i predgovor napisao Milivoj Solar. Exlibris, Zagreb, 2009.

24 M. (Milan Begović), *Parodija hrvatske književnosti*. „Savremenik”, 1931, br. 16-18, str. 283-287.

kritike i pobivši neutemeljenost njegovih mnogih prigovora, da bi se nakon toga svojom odmjerenošću i kritički zasnovanim pristupom oglasio Ljubomir Maraković u „Hrvatskoj prosvjeti”.²⁵ Takve knjige do Ujevićeve hrvatska književnost nije imala. Ujevićeva knjiga nije trebala biti strogo povijest književnosti, nego priručnik, neka vrsta stručne orijentacije za čitatelja što bi trebalo čitati ili čemu dati prednost u čitanju. Maraković upozoruje na niz manjkavosti i pogreške same knjige, no ne samo ove knjige, nego svih dotadašnjih povjesnica književnosti i književnih priručnika. „Trebalo bi, piše Maraković, zaista već jednom prekinuti s tradicijom po kojoj je (...) povijest naše književnosti postala više povijest naše pismenosti nego li povijest fiktivne književnosti. Trebalo bi fiktivno već jednom napustiti sve one, ma kako inače zaslužne, katekizme, evangelistare, rječnike i zakonike, pa sve to svrstati u jednu knjigu o razvoju jezika i dijalekata i, općeg kulturnog nastojanja kod nas, a književnost kao umjetnički oblik izražavanja obraditi zaista kao umjetnost i prvenstveno po estetskim kriterijima. (...) mi se redovno zadržavamo oko stvari koje nisu bitne, pričamo o ilirskom pokretu..., govorimo o apsolutizmu i Khuenu, a trebalo bi da malo emancipiramo književnost od svega toga i potražimo njezina unutrašnja srodstva i veze.”²⁶ Maraković očito cilja na autonomiju književnosti u smislu potrebe da se književno djelo oslobodi pritisaka svega onoga što nije primarno umjetničko, uključujući i pritiske vjere i morala ako bi oni bili olovni uteg na umjetničkom djelu. Neumjetničke, izvanknjiževne pretpostavke ne smiju diktirati ili zamijeniti estetičku ocjenu, pokazujući tako suglasje s aktualnim književnoteorijskim postavkama koje u prvi plan istraživanja stavljaju tekst, odnosno književno djelo i njegove unutarnje zakonitosti. Dakle, on se zauzima za to da se povijest književnosti odijeli od društvene i političke povijesti. Maraković prigovara zbog nedostatka svijeta ideja. Govoriti o romantizmu bez osnovnoga spominjanja individualističke filozofije, govoriti o realizmu bez spomena pozitivizma, govoriti o modernizmu bez spomena Nietzschea, po njemu, znači ostati na površini. Značenje znanosti o descendenciji i ideje evolucije bitno je za modernu književnost koliko su to i ideje političke revolucije koje je Ujević shvatio i šire i dublje nego su se one do njegove knjige shvaćale. Osim ideje slobode (nacionalizma), Ujević je posebno istaknuo ideju jednakosti (demokratizma), a tražio je, po Marakoviću, „uporednost socijalnih prilika sa političkim, i njihovo istovremeno djelovanje na razvoj književnosti”.²⁷ Maraković naglašuje originalnost Ujevićeve podjele građe, odnosno periodizacije književnosti po stoljećima (zamjerke nalazi u 19. stoljeću koje je najobilnije, trebalo je, po njegovu sudu, ostati pri podjeli po smjerovima kao osnovnim epohama) i sugerira druge izmjene o kojima bi valjalo voditi računa kako bi se uklonili nedostaci u novom izdanju knjige.

---

25 Ljubomir Maraković, *Hrvatska književnost*. „Hrvatska prosvjeta”, 1932, br. 4, str. 92-93.

26 Op. cit., str. 92.

27 Op. cit., str. 93.

Zaključio je riječima velike pohvale: „G. Ujević je, smionošću koja je isto toliko riskantna koliko i simpatična, poduzeo stvar koje se, prije njega, nitko nije usudio poduhvatiti. Pozitivni je dobitak njegova pokušaja svakako kud i kamo veći nego sve ono što se knjizi može prigovoriti”.²⁸

Ako bismo htjeli iz današnje perspektive i s obzora današnjih postignuća hrvatske znanosti o književnosti ocjenjivati Ujevićev prinos povijesti hrvatske književnosti, mogli bismo, svodeći ga na ono najbitnije, izdvojiti sljedeće: 1) njegovo shvaćanje hrvatske književnosti kao jedinstvene cjeline koja uključuje hrvatske latinske pisce, ali i one pisce izvan granica Hrvatske, Hrvate Bunjevce i Gradišćanske Hrvate, i to u kontinuitetu; 2) njegovu originalnu i primjerenu periodizaciju i svrstavanje po stoljećima te isticanje temeljnih obilježja literarnih epoha (humanizma, renesanse, baroka, „romanicitizma” – Maraković je na Ujevićev termin reagirao uporabom termina „romantizam”, i to s usklikom – realizma, moderne, suvremene književnosti), 3) prekid s regionalnim diobama nacionalne književnosti kakav se usustavio u Vodnikovoj *Povijesti iz 1913.*, donekle preživio i u Ježićevoj iz 1944.; 4) objektivnost koja nije bila opterećena ideološkim predrasudama, političkim svrstavanjima i naraštajnom subjektivnošću glede suvremene književnosti; 5) uvod *Što je književnost* u kojem se posebno naznačuje specifičnost fenomena književnosti, određuje njezina narav i ističu njezini rodovi i vrste na temelju kojih se u posebne skupine odvaja pripovjedače, pjesnike i dramske pisce; 6) Ujević, kao i njegov stariji uzor Maraković, shvaća književnost u okviru tradicionalnih odrednica jedinstva ideja istine, ljepote i dobrote, s time što istina upućuje na etičku istinu koja svoje korijene ima u kršćanstvu: književnost mora biti lijepa, ali mora biti i etička, odgovorna za čovjeka i za narod. Kako piše Solar: „Njegovi estetički sudovi neće tako biti čisti u smislu suvremenih odvajanja estetičkih od etičkih vrijednosti, no istovremeno će ih ipak povremeno rabiti i onda kada mu zatrebaju kao pomoć u slučaju prema njegovom mišljenju prenatrpanog isticanja ideoloških ili političkih stajališta.”²⁹

Unatoč vlastitu svjetonazoru i samoj nakani knjige, tiskane s naslova Društva sv. Jeronima, Ujević nije isključiv, nema zadrnosti po kojoj bi se književnost temeljila na strogo moralizmu i tolerantan je kad su u pitanju odstupanja od strogo etičkih kriterija. Njegova Hrvatska književnost vrijedna je pozornosti i s razloga što se u njoj mogu naći pisci nevelike vrijednosti, tzv. minores, zaboravljeni a nakon 1945. osobito marginalizirani i prešućeni pisci, pisci kojih još nema u dosadašnjim leksikonima i povijestima hrvatske književnosti čak ni u obliku običnih fusnota. Ujević je itekako svjestan problema što ih nameće suvremena književnost. Glede književne suvremenosti teško je odrediti njezine općenite značajke, „sve je u vrijenju”, piše Ujević, u stalnoj mijeni i mogućim

28 Op. cit., str. 93.

29 Milivoj Solar, *Kako opisati hrvatsku književnost?* U: Mate Ujević, *Hrvatska književnost. Pregled hrvatskih pisaca i knjiga*. Exlibris, Zagreb, 2009. Str. 13.

društvenim političkim i kulturnim promjenama. Stoga i „izraz postaje brz, nagao, isprekidan i pun zanosa, kratkih rečenica, novih riječi, naročito takvih koje jače potcrtavaju duševna stanja i raspoloženja”. Ne ispušta prigodu upozoriti na moguće raslojavanje književnosti: produbio se jaz koji je postojao između današnjega čovjeka iz širih narodnih slojeva i stvaratelja duhovnih vrijednosti. Upozoruje na to da književnici nerijetko postaju propagatori koje od političkih ili idejnih skupina i pokreta, dok njihova umjetnost ostaje tek u drugom planu, pa čak koja od ideologija može prevladati umjetnost. Solar zapaža još jedan aspekt Ujevićeva pregleda, komparativni aspekt, pri čemu se Ujević, istina, zauzima za nacionalni identitet i samosvojnost hrvatskoga jezika i književnosti, ali ne želi posve isključiti važnost međunarodnih odnosa, koje neprimjereno naziva „utjecajima”. On dobro razumije kako se vrijednost nacionalne književnosti treba sagledavati u međunarodnom kontekstu i upravo taj kontekst potvrđuje njezinu vlastitost. Iz svih spomenutih razloga Ujevićeva *Hrvatska književnost* i danas je aktualan i uporabiv priručnik, bez obzira na sve moguće prigovore ili kadšto zastarjele književne ocjene, i bez njega bi svakako bilo otežano uočiti sve danas posve zaboravljene književne pojave.

Početak tridesetih godina Ujević objavljuje veliki esej o Giovanniju Papiniju, polemizira s tezama Josipa Bognera iz teksta *Počeci hrvatske moderne*,³⁰ objavljuje vrlo dobar esej o Strossmayeru, piše o korespondenciji Rački-Strossmayer, objavljuje esej o Dostojevskom, piše o Mihovilu Pavlinoviću, Pavlu Stoosu, Šenoi, Hofmannstahlovu Jedermannu, a 1933. objavljuje studiju o Jovanu Hraniloviću, zapravo svoju disertaciju. Iz toga vremena valja upozoriti na Ujevićeve političke analize situacije i prilika u Austriji nakon Dollfusova puča 1933. koje je kao dopisnik „Hrvatske straže” u četiri nastavka pod zajedničkim naslovom *Kamo ide Austrija?* pisao iz Beča.³¹

IV.

Mate Ujević bio je iznimno zainteresiran za hrvatstvo izvan tadašnjih granica Hrvatske u sklopu Kraljevine Jugoslavije. G. 1934. objavljuje knjigu *Gradišćanski Hrvati* koja je iste godine doživjela dva izdanja. Interes za Hrvate izvan domovine dovodi ga do utemeljenja biblioteke *HRID (Hrvati izvan domovine)*. Obrazlažući potrebu takve biblioteke, ističe dotadašnji nehaj kako za hrvatske iseljenike, tako i za hrvatske manjine razasute po Italiji, Austriji i Rumunjskoj. Taj se nemar očituje u nedostatku bilo kakvih priručnika i znanstvenih radova o tim Hrvatima. Briga oko učvršćivanja duhovnoga jedinstva

30 Mate Ujević, *Tragedija realizma, Moderna i još koješta*. „Hrvatska straža”, 1930, br. 52, str. 3; br. 53, str. 3.

31 Mate Ujević, *Kamo ide Austrija?* „Hrvatska straža”, 1933, br. 93, str. 1; br. 94, str. 1; br. 96, str. 1; br. 103, str. 1.

s tim hrvatskim skupinama gotovo je nikakva. Stoga je pokrenuta biblioteka, koja je rezultirala dvjema knjigama Nikole Žica o Istri, trebala otvoreno postaviti probleme hrvatskih iseljenika i hrvatskih narodnih manjina i njegovati duhovno i kulturno jedinstvo svih Hrvata. Na žalost, planirane knjige o Građićanskim Hrvatima i hrvatskim kolonijama u Sjevernoj i Južnoj Americi nikada nisu izišle.

Godine 1935. Ujević je objavio publicističku knjigu *Abesinija* pod pseudonimom Josip Sučević. U toj knjižici Ujević prokazuje fašistički imperijalizam i otvoreno optužuje Italiju i njezina vođu Mussolinija zbog invazije bez objave rata početkom listopada 1935. na Abesinju (današnju Etiopiju). Osim toga, jasne su njegove invektive protiv Mussolinijeva režima u samoj Italiji koji bi rado takvim načinom vladanja volio obdariti i hrvatske prostore. Rat što ga je Italija povela protiv Abesinije ima za cilj porobiti abesinski narod i oduzeti njegova prirodna dobra, zaposjesti njegove šume, rude i ostalo prirodno bogatstvo. Vidjevši naime kako neke druge zapadnoeuropske zemlje žive na tuđi račun, prohtjelo se to i Italiji te se i ona polakomila za tuđim zemljama. „Žalosno je, piše Ujević, da ovu otimačinu zapadnoevropski narodi nazivlju širenjem prosvjete i uljudbe.”³²

Ujević je vrlo dobro znao kakvi su režimi fašizam i nacizam, ali znao je isto tako dobro kakav je režim sovjetskih boljševika komunista. U kraćem prikazu „Hrvatskoga kola” osvrće se na Kriškovićevu raspravu *Zar suton demokracije?*: „Krišković opaža potrebe demokracije; nenametljivo crta njene uspjehe i njene omaške (...) Njegovu pronicavu oku nije izbjegla ni jedna važnija boljetica suvremenog parlamentarizma: nestalnost vlada, nesigurnost u vanjskoj politici, prepoderantna uloga štampe, kojom često diriguje krupni kapital; snizavanje parlamenta na razinu javne tribune; presudno utjecanje na razvoj državnih poslova politikih grupa i koterija, koje vole upravo diktatorski vijati svijesti i savjesti; uzdizanje stranaka, staleža i grupa nad narod i državu, radi čega trpi narodna cjelovitost, čudljivost birača, kod kojih nerijetko prevladava sentiment nad razborom”³³: to su pogrješke demokracije koje bi se mogle nazvati bolešću parlamentarizma. Po Ujevićevu mišljenju, autor bi trebao opisati odlike i mane diktatorskih, apsolutističkih sistema. Konkretno, fašizma i komunizma, jer rijetko je duhovno ropstvo, cijeni Ujević, takvo kao u suvremenim diktatorskim državama. Potrebnu mjeru u odnosima pojedinca i zajednice suvremene diktature nisu pronašle, a politička jednakost nije nimalo izjednačile ljude u ekonomskom pogledu. Komunizam je „snizio čovjeka do crva, po kome slobodno gazi svemoćna država, predstavljena i vođena neznatnom manjinom.”³⁴ Ujević spominje iskustvo Andréa Gidea koje samo po sebi govori o modernom duhovnom i materijalnom ropstvu u „Lenjinovu

32 Mate Ujević /Josip Sučević/, *Abesinija*. Zagreb, 1935. Str. 3.

33 Mate Ujević, *Bolesti demokracije*, „Hrvatska prosvjeta”, 1937, br. 3, str. 143.

34 Ibidem.

carstvu”; građanske diktature nisu ništa drukčije: Mussolini i Hitler „stavljaju brnjice svima i svakome”. Ujevićevu prokazivanju triju spomenutih totalitarizama ništa se ne može oduzeti. „Kad bi kod njih bilo iole slobode, ne bi ni sve bogatstvo ruskog, njemačkog i talijanskog jezika moglo izraziti sve proteste, koji bi se protiv tih sistema pojavili”, zaključuje Ujević. On se sam zauzimao za demokratsko društvo kao kršćanski socijalist, ističući etičko-moralni zahtjev za socijalnom pravdom i što većim ekonomskim izjednačivanjem. Zbog takvih ga je otvorenih protudiktatorskih gledišta 26. travnja 1941. uhitio Gestapo.

Godine 1938. Ujević objavljuje izbor iz Kačićeva *Razgovora ugodnoga* i usmenih narodnih pjesama u knjizi *Hrvatska narodna pjesmarica*, knjizi koja je drugo dopunjeno izdanje doživjela 1941. U posljednjim godinama svoga života 1965. i 1966. očito se bavio paremiografskim radom i priredio je rukopis pod naslovom *Narodne poslovice. Izabrao i priredio M. Ujević*. Taj se rukopis u redakciji Stipe Botice pojavio kao knjiga ove godine.³⁵

V.

Uspostavom Banovine Hrvatske započelo se s pripremama novih hrvatskih udžbenika/čitanaka za osnovne i srednje škole. Od upostave Banovine Hrvatske, dakle od zadobivanja određene političke i kulturne autonomije u okvirima stare jugoslavenske kraljevine Mate Ujević započinje svoj rad na izradi novih hrvatskih srednjoškolskih čitanaka. Vidljivo je to iz njegova pogovora hrvatskoj čitanci za više razrede srednjih škola *Plodovi srca i uma* u kojem izrijeком spominje kako je otprije imao gotov nacrt za spomenutu čitanku. Naime, u lipnju 1941. Ministarstvo nastave NDH povjerilo mu je izradu privremene čitanke za VII. i VIII. razred srednjih škola, uz izričitu napomenu da u njoj što iscrpnije prikaže sav duhovni i politički život Hrvata u 19. i 20. st. Ujević je trebao stvoriti novu čitanku, koncepcijski bitno različitu od dotadašnjih čitanaka koje su bile prikazi književnoga razvoja s izborom tekstova. Ujević je pogovor svojoj čitanci napisao već 14. kolovoza, što znači da je čitanku uspio dovršiti za samo dva mjeseca. Već u listopadu 1941. ta se opsežna čitanka sa svojih 748 stranica pojavila u svim školama s odobrenjem dotičnoga Ministarstva. Autor je bio svjestan da ne može sav posao sam izvesti. Uz suradnju Antuna Barca, Mihovila Kombola i više nastavnika srednjih škola i književnika posao je bio uistinu vrlo brzo okončan. Veći dio bilježaka o suvremenim piscima napisao je Ivan Goran Kovačić. Iste godine Ujević supotpisuje još dvije čitanke, *Prve brazde, hrvatsku čitanku za I. i II. razred srednjih škola* s Vjekoslavom Štefanićem i Pavlom Tijanom te *Sjetvu, hrvatsku čitanku za 3. i 4. razred srednjih škola* s istim koautorima. Dopršiti tri čitanke u tako

---

³⁵ *Narodne poslovice. Izabrao i poredao po sadržaju Mate Ujević*. Priredio Stipe Botica. Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jurčić, Zagreb, 2011.

kratkom roku, bez obzira na broj i vrsnoću suradnika, jamačno znači iznimnu radnu energiju samoga Ujevića, ali s druge strane jasno ocrtava njegovu veliku stručnost i nevjerojatan smisao za organizaciju posla. Da bi mogao ostvariti takav pothvat, Ujević je morao imati nekoliko vrlo važnih preduvjeta. Uz široka i temeljita znanja, dugogodišnje profesorsko i pedagoško iskustvo u radu s gimnazijalcima te istanačan i provjeren književni ukus, Ujević se dokazao kao vrstan organizator i čovjek velike erudicije i širokih pogleda koji ima iza sebe *Hrvatsku književnost*, mukotrpan rad na *Hrvatskoj enciklopediji* i prvi realizirani svezak *Hrvatske enciklopedije*, izišle dva mjeseca prije proglašenja Nezavisne Države Hrvatske. Takvu znalcu, takvoj radnoj energiji i takvu otvorenu i tolerantnu čovjeku nije bilo teško postići ono što se realno može ostvariti u dvije do tri godine. Kakva je bila, primjerice čitanka *Plodovi srca i uma*, u prvom redu glede odjeljka o suvremenoj književnosti? Posve sigurno nije izišla u svemu posve onakvom kakvu je Ujević bio priredio. U pogovoru naime izrijekom stoji da su izbor pisaca i njihovih tekstova učinili Ujević i Kombol, a da su njihov izbor prosvjetne vlasti bile „ponešto izmijenile”. U čitanci, vidljivo je, nema tekstova Miroslava Krležę, Augusta Cesarca, nema dakle književnika „lijeve” političke opcije. Stanko Lasić žestoko predbacuje Mati Ujeviću Krležinu izočnost, gotovo ga okrivljuje da je zajedno s Milom Budakom izbacio Krležu iz Marakovićeve *Žetve*, a postupak po kojem nisu uvršteni Krležini tekstovi u *Plodove srca i uma* ocjenjuje abnormalnim i ironično zaključuje: „Mati Ujeviću pripada slava što je sastavio čitanku iz povijesti novije hrvatske književnosti u kojoj nema Miroslava Krležę.”³⁶ Lasić začuđuje i to što je jedan od Ujevićevih suradnika Ivan Goran Kovačić pristao surađivati u sastavljanju čitanke u kojoj ne će biti Miroslava Krležę i još napisati malu natuknicu o Krleži kao piscu o kojem je Stanislav Šimić napisao „kritički spis: *Krleža kao kritik*”.³⁷ Lasić je jasno da su i Maraković, i Ujević, i Kovačić bili svjesni Krležina uklanjanja iz hrvatske književnosti i suvremene hrvatske kulture, no zanimljivo je da ne spominje među njima i recenzenta čitanke Antuna Barca. Osim toga, Ujević je, vidjeli smo, otvoreno dao do znanja da njegova čitanka nije realizirana posve onako kako je to on htio i izabrao. Druga je stvar je li bilo realno od njega i njegovih suradnika očekivati da se postave beskompromisno i da odustanu s načelnih razloga od svih projekata. To najvjerojatnije nije bilo realno kao što nije bilo realno da Krleža 1945. stane u obranu besmisleno osuđenih Ljubomira Marakovića, pa i samoga Mate Ujevića, kad su spomenute čitanke neopozivo poslane u zaborav. Ujevićeve su čitanke unatoč svim prijemima ostale kao izvrsni florilegiji, hrestomatije biranih tekstova ponajboljih hrvatskih pisaca 19. i 20. stoljeća.

---

36 Stanko Lasić, *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga treća. Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska* (10. 4. 1941. – 8. 5. 1945). Globus, Zagreb, 1989. Str. 143.

37 *Plodovi srca i uma*, Zagreb, 1941. Str. 735.

VI.

Kao najveći i životni projekt Mate Ujevića u okvirima hrvatske kulture sigurno ostaje *Hrvatska enciklopedija*. U tom se projektu ogleda njegova svestranost, njegovo veliko znanje i njegova okretnost u organizacijskim poslovima. S kakvom je lakoćom, dakako na prvi pogled, od zamisli toga projekta do njegove realizacije, prvih objavljenih svezaka, Ujević došao. Sve se to zbilo u samo tri do četiri godine intenzivnoga rada. Koliko je imao rijetke sreće da se njegova zamisao brzo i elegantno prihvati, toliko je imao i nesreće, jer se njegov projekt, projekt *Hrvatske enciklopedije*, ostvarivao u vrlo teško vrijeme rata, vrijeme velikih lomova, borbe među ideologijama i ljudima, promjena režima i političkih sustava. Dugogodišnja šutnja o *Hrvatskoj enciklopediji* koja je odmah nakon 1945. nastupila s ideoloških razloga jer ju se bezrazložno vezivalo uz ustaški režim Nezavisne Države Hrvatske, značila je i šutnju o njezinu pokretaču i glavnom uredniku. Rekli bismo, Ujević je zajedno sa svojim projektom postao kolateralna žrtva dvaju nedemokratskih i totalitarističkih režima. Na Ujevića se kao uvjerena kršćanina katolika i kao Hrvata u poratna vremena nije dobro gledalo. Bilo je dovoljno što je objavljivao u katoličkom predratnom tisku da ga se ocrni naljepnicom „klerikalca”, za mnoge i „klerofašista”. Stoga se njegov književni rad i njegovo djelovanje do 1945. naprosto marginaliziralo i o Ujeviću se, osim nekroloških informativnih tekstova, nije pisalo sve do kasnih osamdesetih godina, neposredno pred početak demokratskih promjena. No treba jasno reći da je *Hrvatska enciklopedija* bila gotovo posve lišena utjecaja ustaškoga režima, odnosno taj je utjecaj Ujević sa svojim suradnicima znao neutralizirati i svesti na najmanju moguću mjeru. *Hrvatska enciklopedija* nije bila nikakva ustaška enciklopedija kakvom su je neposredno nakon rata proglasili. Ona je kao projekt bila oslobođena ideoloških natruha i ni u kom pogledu nije služila kao kakav rafinirani oblik promidžbenoga endehaškoga sistema. Suradnici koji su na njoj radili – njih gotovo tisuću – bili su ljudi različitih političkih, svjetonazornih, nacionalnih i vjerskih opredjeljenja, a objektivnost kao prvi kriterij svake enciklopedije bio im glavni kriterij kako pri uvrščivanju pojedinih osoba, tako u pisanju natuknica. Ako se zna da se službeni endehaški korijenski pravopis probija u *Hrvatsku enciklopediju* tek u petom svesku koji je dotiskan 2. svibnja 1945., to znači da je uredništvo vrlo spretno vodilo gotovo subverzivnu politiku oko same enciklopedije koliko u njezinu sadržajnom smislu, toliko i u jezičnom, nastojeći svim načinima otклонiti ideološke i političke zahtjeve vladajućeg sustava. Evo kako u oglednom arku Ujević određuje svrhu Hrvatske enciklopedije: „Želimo, da naša enciklopedija bude u prvom redu hrvatska, to jest da se posebno i opširnije obazire na hrvatske prilike, a zatim na prilike bližih, srodnih naroda, dok će prilike i osobine dalekih naroda prikazivati zbitije i sažetije. Želimo, da Hrvatska

enciklopedija prikaže naš udio u sveopćem kulturnom stvaranju i da na taj način dođe do izražaja i narod kao cjelina i pojedini naši kulturni stvaraoci”. Osim toga, ako se zna da je Ujević sa svojim suradnicima u sklopu HIBZ-a pokrenuo dva časopisa, „Književni tjednik” (1942. – 1943.) koji je prestao s izlaženjem zbog „nedostatka papira”, i „Vienac” (1944. – 1945.) te da se u tim časopisima nastojalo sačuvati prostor slobode izražavanja mimo ustaških branjevina, jasno je da se na svaki način pokušavalo izboriti za odmjerenost, trijeznost i uvažavanje „drukčijosti” za razliku od režimskih ideokrata. Zapravo, pravo je čudo kako su se u onim uvjetima i vremenima, posred ratnoga kaosa, ostvarivali svi projekti kojima je na čelu bio Mate Ujević. Imamo li u vidu njegovo zauzimanje za tuđe živote, konkretno Židova Manka Behrmanna – za što je Ujević posmrtno 1994. stekao naslov Jad Vashema „pravednik među narodima” – Ujević se otkriva u punini svoga moralnoga i humanoga lika kao istinski i slobodoljubivi čovjekoljubac. Horvatovim riječima, Ujević je djelom znao pokazati svoju toleranciju: „Bio je nesumnjivo dobar lovac ljudi i spretan organizator, uspjevši složiti na jednom zadatku i liberale i klerikalce, marksiste i radićevce. (...) Za vrijeme rata znao je Mate Ujević pretvoriti ‘Hrvatski izdavački bibliografski zavod’, u koji se preobrazila ‘Hrvatska enciklopedija’, u razmjerno sigurno sklonište protuustaških ljudi”.³⁸ Ujević je za vrijeme rata uredio i svojevrstu dječju enciklopediju *Radost i znanje* u kojoj se isto tako ne mogu naći natuknice koje bi imale kakav prizvuk ustaške propagande. Još jednu stvar valja naglasiti: Ujević nije pisao i surađivao u ideološki vrlo obojenoj „Spremnosti”!

Najpotpuniju studiju o Mati Ujeviću kao utemeljitelju suvremene hrvatske enciklopedistike na temelju cjelokupne tiskane građe i dijela rukopisne ostavštine napisao je Mladen Švab.³⁹ To je zapravo sažeti tekst iz monografije o Mati Ujeviću koja (još) nije objavljena, a kojoj je autor dao naslov *Enciklopedik i bibliograf Mate Ujević*. Evo strukture rukopisa Švabove monografije po poglavljima: „I. dio: 1. Djelovanje Mate Ujevića prije pokretanja Hrvatske enciklopedije; 2. Pokretanje Hrvatske enciklopedije 1938-40; 3. Hrvatska enciklopedija nakon osnivanja Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda u kolovozu 1941.; 4. a) Izdavačka djelatnost HIBZ-a za rata, b) Što je od započeta i planiranoga u HIBZ-u nakon rata objavio Nakladni zavod Hrvatske, a što HIBZ-ovi autori kod drugih izdavača; 5. M. Ujević u NSB, 6. M. Ujević u Jadranskom institutu JAZU i pokretanje Pomorske enciklopedije; 7. M. Ujević u 1950-67. Leksikografskome zavodu; 8. Mjesto M. Ujevića u hrvatskoj kulturnoj povijesti – enciklopedistici. II. dio: 1. Bibliografija Mate Ujevića; 2. Elaborat o HIBZ-u od 18. V. 1945.; Dnevnik M. Ujevića iz 1950.; Radna bilježnica iz 1964-66. s komentarom o tome što je iz njegovih planova do da-

38 Josip Horvat, *Živjeti u Hrvatskoj 1900-41*. Zagreb, 1984., str. 334.

39 Mladen Švab, *Mate Ujević, utemeljitelj suvremene hrvatske enciklopedistike. O dvadesetpetoj obljetnici smrti (1967-1992)*. „Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža”, 1992, knj. 2, str. 9-73.

nas urađeno, a što je još uvijek želja hrvatske znanosti i kulturne povijesti.”⁴⁰ Švab je doista vrlo pregledno opisao najvažniju dionicu Mate Ujevića u hrvatskoj kulturnoj povijesti i pokazao u tom opisu zašto se *Hrvatsku enciklopediju* ima smatrati prvom hrvatskom modernom enciklopedijom i kakva je njezina važnost u našoj kulturnoj povijesti. Osim toga, Švab pokazuje kako se Ujević našao uz bok Miroslavu Krleži, glavnom uredniku i ravnatelju, i kako je zapravo kao Krležin zamjenik bitno utjecao na rad g. 1950. utemeljena Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda i na njegova enciklopedijska i druga izdanja. Krleža je pohodio Ujevića koji se liječio u Varaždinskim toplicama i predložio mu da svoje veliko enciklopedističko iskustvo stečeno na *Hrvatskoj enciklopediji* ugradi u djelovanje Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda koji se ima utemeljiti. Pritom mu nije ni riječju spotaknuo njegova negdašnja osporavanja i invektive izrečene u tadašnjoj štampi. Ujević je u tom pogledu bio jedinstven slučaj.⁴¹ Krleža je bio glavni urednik i ravnatelj, politički autoritet koji je „pokrivao” ukupnu zamisao utemeljenja Zavoda, no Ujević je bio pčela radilica, čovjek koji je po svom iskustvu, erudiciji i stručnosti svom dušom nastavio – samo u drugim okolnostima – rekli bismo – isti posao koji je započeo s *Hrvatskom enciklopedijom*. Istina, pokušavao je on, odmah neposredno po završetku rata, nastaviti rad na *Hrvatskoj enciklopediji*, to se možda u prvi mah činilo izglednim, no kad su se političke prilike počele „boljševizirati”, to više ni na koji način nije bilo moguće.

VII.

Razvidno je da je Ujevićevo djelovanje omeđeno prijelomnom 1945. godinom: do 1945. ono je ovjenčano *Hrvatskom enciklopedijom*, a poslije 1945. usko je povezano s Leksikografskim zavodom i jugoslavikom. Jasno je također da se do 1945. Ujević bavio književnošću – zapravo, od početaka rada na *Hrvatskoj enciklopediji* taj se interes postupno gubio i Ujevićev se sav predaje enciklopedistici – a od 1945. posvećuje se bibliografiji, leksikografiji i enciklopedistici. No i u tom poslu nalazi načina da bude povezan s literaturom. G. 1955. objavljuje Misli i poglede A. G. Matoša, vrijedan prinos hrvatskoj povijesti književnosti. Imao je u planu i izradu panorame misli i pogleda J. J. Strossmayera, A. Starčevića, Ivana Kukuljevića, S. S. Kranjčevića i Frana Supila, prinose koje nije uspio ostvariti. Ujević je svojim ukupnim radom iznimno zadužio svoj narod i njegovu kulturnu povijest; svojim enciklopedističkim djelovanjem i ostvarenjima približio je povijest i kulturu hrvatskoga naroda povijesti i kulturama narodâ zapadnoga svijeta. Sve čega

---

40 Op. cit., str. 9.

41 Posebno bi valjalo istražiti odnos Krleža-Ujević. Poznato je da Krleža nije volio ići na sprovode. Ujević je, uz Vasu Bogdanova, po svjedočenju obitelji, bio rijedak čovjek kojemu je Krleža bio na pokopu.

se dotaknuo svojim zamislima i inicijativama gotovo da se pretvorilo u djela, a najveće zamisli uspijevao je ostvariti uz pomoć nebrojena mnoštva suradnika. Kao takav nadaje se kao uzor čovjeka i radnika budućim naraštajima hrvatskoga naroda, svijetao primjer izvrsne pomirbe svojih kršćanskih ideala i svoga društvenog angažmana. Sav je njegov kulturni rad bio nadahnut kulturnim idealima, izniklima na humusu Hrvatskoga katoličkog pokreta, a, po svoj prilici, ne bi bilo ni *Hrvatske enciklopedije*, ni HIBZ-a i svega onoga što je u njegovu sklopu zamišljeno i ostvareno da Mate Ujević nije bio duboko prožet vrijednostima kršćanskoga, katoličkog idealizma i kršćanski shvaćenoga domoljublja i čovjekoljublja.

Mate Ujević

Istrgnuti listovi iz dnevnika

8. XII. 1958.

Čitam Zweigov *Jučerašnji svijet*. Općenito mi hvale to djelo i tvrde da ne ću knjigu ispustiti iz ruku kad počnem čitati. Ja, međutim, knjigu često pustim, to jest prekinem čitati, ali ne iz dosade: upoređujem svoje gledanje na negdašnji svijet i Zweigove poglede. Badava, dijele nas podrijetlo i generacije. Odatle moja opozicija prema Zweigu. On je član gornjih deset tisuća koji su cijelu Autro-ugarsku monarhiju upotrebljavali za svoje užitke, materijalne ili duhovne. Čistokrvni Bečanin, koji u tom gradu na plavom Dunavu vidi oličenje svih dobrih ljudskih osobina: snošljivost, širokogrudnost, univerzalnost. Ima, dođuše, u tom pogledu dosta istine, ali samo dosta. Postoji i drugi Beč koji Zweig ne vidi ili ne će da vidi, Beč nasilja, spletke, mraka, reakcije. Uopće, čudnovata je stvar stvor koji se zove čovjek: nikud iz vlastite kože. Tako ni Zweig. On nije čovjek bez intelektualne vrijednosti. Ima, ne naročito naglašen, dar opažanja, voli docirati i moralizirati, ali je nemoguće uvijek isti produkt svoje bogate jevrejske – austrožute sredine. On opaža samo jednu stranu medalje, nema rentgenske moći u očima da prodre u bit stvari. U svome divizioniranju Beča upotrebljava najžarče boje i prikazuje cijeli Beč kao Eldorado muzike, gdje svaki piljar i svaki konjušar osjeća ritam Beethovenove muzike, gdje su glumci i pjevači poznatiji od predsjednika vlade i gdje se ljube ruke kočijaša poznatih glumica. Ukratko neki kulturni civilizirani Holywood u dobra, stara vremena.

9. XII. 1958.

Bronhitis me muči, već duže, naročito nakon povratka iz Italije pa sam danas ostao doma. Šefu sam već jučer najavio da danas ne ću doći u ured.

Cijelu noć kašljem i znojim se, a živci razlupani, razigrani, uznemireni. Morao bih, čini se, trajno ležati u krevetu, ali mi se ne da. Duboko nezadovoljstvo sa sobom, sa svijetom, sa životom oko sebe. Zašto čovjek nije potpun čovjek? Uvijek nam nešto fali da osjetimo puninu života i da osjetimo u sebi zaokruženu cjelinu. Što više razmišljam o ljudima i njihovim odnosima, to mi jače postaje očita činjenica da je čovjek u biti razlomak koji nikad ne može da postane cjelina. Muči me pitanje da li mogu odnosi među ljudima biti lišeni svakog egoizma? Isto tako postavlja se pitanje zašto prijateljstvo uvijek teži za apsolutnošću posjedovanja, i ako toga nema, zašto se osjećamo prikraćeni, bijednici i siromasi? Odnos volje i osjećanja. Sudbina. Stvaram po hiljaditi put odluke, tačno fiksiram sve: kako se treba vladati u bilo kojoj danoj prilici, i kad čovjek sve tako utvrdi i odredi, dovoljno je samo jedan nenadan događaj, i jedan gest, i jedna riječ, i sve se u cijelosti izmijeni i naša konstrukcija pokaže se kao ništetna paučina, a mi se osjećamo pobijedenima i nesposobnima da pobijedimo sebe ili prilike oko sebe. Čovjek se muči s pitanjem da li su i drugi slabi tako kao što je on slab i htio bi znati da li mu ljudi i u drugom pogledu sličić ili je on neki izolirani izuzetak. Razmišljam o memoarima čitajući Zweiga i postavlja mi se pitanje da li itko, ama baš itko može o sebi govoriti na papiru objektivno, bez uljepšavanja? Ne boji li se čovjek sebe više nego drugih? Da li bih i ja mogao predati sebe papiru, predati svoje snove, svoj ja, pa i kad bih bio uvjeren da to ne će nikad nitko čitati? Sumnjam. Svi se mi slikamo dopadljivo, netko za široku publiku, netko za uski krug, netko samo za jedno, izabrano, biće, ali čini se da nitko nije kadar sebe slikati kao što se sam sebi pričinja. Pa ni Zweig nije tome izbjegao. I on upada u neku ruku u socijalistički realizam, to jest izabire elemente i motive koji odgovaraju njegovu gledanju, ponešto samo dopadljivom i hirovitom gledanju jednoga hiperintelektualiziranog Jevreja, koji vrhunac civilizacije vidi u bečkim parkovima, u bečkoj bijeloj kavi i Beethovenovoj muzici, a njegovim apostolskim veličanstvom koji počesto skokne preko Ringa, u susjednu gostionicu da pojede virštle, popije kriglu piva i popuši svoju virdžinku. Ima kod Zweiga i protivrječnosti. Zar je moguća ovako visoka kultura, kakvu crta Zweig u Beču, ako su škole bile onako mizerne i jadne rasadnice intelektualnih tulipana i raštimanih bečkih Don Huana? Pa tko je bio nosilac te kulture? Da povadi sve svoje zube od dokazivanja, ja Zweigu ne bih vjerovao da se on ne sjeća imena ni jednoga svoga profesora. Neka on to priča kome hoće, ali u meni ne će naći vjernika. Kobajagi, gdje bi se visokonjegovani mozak gospodina Zwiega mogao sjetiti nekog jasnog, zatucanog profa! Da li uopće ima na svijetu čovjeka, ako nije potpuno intelektualno zahirio i osklerožio, koji je učio osam godina u gimnaziji, a da se ne sjeća imena ni jednog jedinog profesora?

Kad čitam pisca, ja se borim s njim; a ako se borim, znači da me interesira. Sa Zweigom se upravo rvem. Moram priznati da mi se sviđa ta borba.

9. XII. 1958. popodne

Blaženi mir samoće; u samoći mozak i srce govore glasno. Moja je nesreća da gotovo nikad nisam sam i nikad nisam slobodan. Poslovi me tjeraju i ja sam tako očajno, jadno izvan sebe. To je možda lijek, ali često uzimani lijek postaje otrov, a htio bi biti bez ikakve praznine. Cjelovit, koncentriran u se, potpun iza svake geste, cjelovit iza svake riječi i misli. Blaženi koji to jesu ili barem misle da jesu, a nije li – to mi ne može poslužiti za utjehu – uglavnom kod većine ljudi, kod goleme većine? Bijeg u pustinju ili samostan, bio bi, čini se, jedini izlaz da čovjek uđe potpuno u se. A onda – tko bi od toga imao koristi osim samog anahorete? Za ličnu sreću nema hvajde bježati od svijeta. Svijeta? Može li čovjek uopće usrećiti bilo koga? Pokušavamo usrećiti neki uski krug, još manje, jednu osobu, voljenu osobu, pa šta obično postignemo? Mjesto sreće, nemir; mjesto blaženstva u osjećanju skupnosti i uronjavanja u jedinstvo misli i osjećaja – nesklad, disharmonija, analiza svake riječi i čina. Ustvari, svi smo mi škrci koji tražimo da nam se svaki komadić osjećanja i srca, što ga nekome poklonimo, obilno vrati.

Zweig kaže da je svoj *Jučerašnji svijet* pisao u hotelskoj sobi, za vrijeme rata. Dakle u jednom patetičnom momentu, iako među svijetom, zapravo udaljen od svijeta, pa da li je u tom momentu ušao u se, da li je bez laži, patosa i taštine gledao na prošlost, da li je volio dok je pisao i šta je volio? Nema velikog čovjeka bez velikoga i bolesnog srca, srca koje ustrepti nad svakom nepravdom, javila se ona u individualnom ili kolektivnom (političkom i socijalnom) pogledu. U ocjeni Beča pri kraju XIX. st. Zweig nije velik pisac, ni velik čovjek; on nije ušao u se i apsolutnom spoznajom objasnio stvari oko sebe. Uprkos tome, njegov prikaz intelektualnih preokupacija njegove generacije izvanredno je živ i dokumentiran. Uz izvjesne korekture koje diktira vrijeme i mjesto, ta slika intelektualne zadihanosti može se protegnuti na dvije generacije ispred Zweiga i na dvije generacije iza Zweiga na području Autro-ugarske monarhije. Isti smisao za književnost, za filozofiju, za umjetnost, za teatar. Tu je omladina nalazila smisao života i svoje poletne snage izživljavala je na suvremenicima, ali isto tako na uzorima velike svjetske književnosti. Zweig je mnogo prisniji u detalju nego u panorami.

9. XII. 1958. večer

Bilježim nekoliko jeftinih ideja koje su mi se usput nametnule:

- Budi miran i skroman!
- Sreća je uvijek kratka daha: primi je radosno kad se nuđa i spremi je u dno srca za škure dane.
- Nemoj tražiti od ljudi da ti dadu više nego što im pružoš. Najveće je blaženstvo da ljudima daješ više nego što tražiš, ili da ne tražiš od njih ništa, a da im daješ sve što ti dopušta čast i ponos.

I danas ostajem doma. Bronhitis guši. Tako, i bez moje zasluge, moram mirovati. Noćas, međutim, nije bilo mira. Probudio sam se u jedan, u tri uzeo sredstvo za spavanje, spavao do sedam i pol, a kad sam se probudio, mlohavost. Dremuckam cijelo jutro. Ne mogu ni raditi ni misliti. Dremuckam i duševno a ne samo tjelesno.

Popodne, rano se ugaslo svijetlo. Mark je trajao od pola pet do devet. Pali mo lojenice, ali me guši njihov dim. Miriše po crkvi. Bio kod mene Jozo, kao uvijek, nejasan, pun nagađanja, govori u alegorijama, pun kombinacija, slični na žreca neke nepoznate religije, koji uvijek ima nešto važno da kaže, a njegova je nesreća da ga nitko pravo ne shvaća. Pa ni ja. Kad je otišao bio sam vidljivo umoran. Pita me Marija da li bi želio kakvo društvo? Dosta mi je bilo društva i samo jednog čovjeka, a pogotovo kad bi ih bilo više. Uostalom, moje društvo i ne postoji. To su slučajni znanci, s kojima se od zgrade do zgrade sretnem. Stoj, Mate Ujeviću, u kutu, i to ti jedino ostaje kao utjeha, kao perspektiva. Ja lično osjećam kao najneprijatniju stvar pomisao da bih mogao biti u nekom društvu dosadan i nepoželjan i radi toga niti želim niti tražim društvo. Ljudi ne vole da im govoriš istinu, a ako im govoriš i četvrtinu istinu, nepristojan si. Ustvari, to i jesu: šta se miješaš gdje te ne žele i šta ničeš gdje te ne siju.

Vani je zimska magla. Tako se ugodno osjeća žar peći i tako je prijatno zaboraviti sve realno što se nalazi oko tebe. Tako je prijatno ne misliti na ono što jest, nego na ono što bismo htjeli da jest. A onda se, negdje iz kuta, isceri đavo koji šapće: budalo, Don Kihote, gradiš kule, a sve je to sazdana na mlohavoj glini. Čovjek bespomoćno lomi prste, dematerijalizira se, i plovi vedrinama, odriče se svega osim dobrih želja, a zatim, potpuno razumljivo postavlja sam sebi pitanje: a čemu ti sve ovo, glupane?!

Svatko stvara svoga idola. Zapravo to je obrana i nadopuna vlastitoga bitka; hvata ga vrtoglavica, ako počne sumnjati u svog idola. I Zweig je stvorio svoga idola koji se zove Wien. Zapravo Wien i bečko jevrejstvo. On tako naivno ali sugestivno, priznajem, divinizira i Beč i jevrejstvo! Jedan grad, u svemu osrednji, ni u čemu, osim u muzici, iznad banalne prosječnosti, on proglašava Atenom XIX. st., gradom koji je asimilirao kulture istoka i zapada, sjevera i juga, zahvaljujući, u prvom redu, bečkom jevrejstvu, koje je uvijek težilo za duhovnim, za kulturnim stvaranjem, pa su „velikani” tipa A. Snitzlera, Hoffmanna, Altenberga i t. d. dali bečkoj literaturi evropski rang i evropske vidike. Budibogsnamaiblaženagospa! Šta bi bilo da je Beč dao ponekog književnika ranga L. Tolstoja, F. Dostojevskoga, Balzaca ili, bože sačuvaj, jednog Shakespearea, Dantea ili tamo nekog Molièrea. Tko bi živio od Zweiga i njegovih trabanata! Nisam antisemita, ali bi mogao postati, kad vidim kako jedan od najsajnijih jevrejskih duhova postane od pisca jefitin publicista, kao da je plaćeni propagandist bečkog turističkog ureda. Cijeli taj Bildungmalerei duhovno otmjenog Beča nije ništa drugo nego nadgrobni spomenik nad mrtvim tijelom lošega glumca i pisca. I zašto je zato trebalo Zweiga ili zašto je to trebalo Zwe-

igu? Prerano je postao star, i prerano je sjeo k peći kao dobra stara baka, koja, „pričam ti priču”, zabavlja unučad poznu pričama Ivane Brlić Mažuranić iz Bečke šume, Pratera i Burgtheatra.

Uza sve to nije neinteresantan pisac. Umije pričati, na mahove je upravo zavodljiv, ali je u biti plitak i romantik. Sve voli blake and white iz žanr-slike. Iza iskričave slike, pune dima i parfema, bečke kulture, neuvjerljiva karikatura bečke škole, to jest austrijske škole. Servus, to ti je bila tamnica đačkoga naroda: nikada ni jedan profesor nije pogledao ni jednoga đaka, nikada s njim nije progovorio ni jedne ljupke čovječje riječi, nikada ništa individualno, ali ni ti bijedni profesori, uvjerava nas Zweig, nisu krivi – takav je bio sistem te proklete pedagogike i takav režim koji nije trpio đake, jer su bili mladi, a mladi ljudi u Beču nisu nikad mogli doći do riječi, jer se ustaljeno bečko društvo bojalo provala đačkih prkosa i temperamenata. Pričamtipriču. Taj Franz Joseph nije nikad pročitao ni jednu jedinu knjigu, osim vojničkog reglemena, bio je krezubi starac, koji je neprestano pušio virdžinke i nije volio mlade ljude, pa je zato postavio na jedno od najodgovornijih mjesta u Austro-ugarskoj, na položaj bana u Hrvatskoj Kuhen-Hedervaryja u njegovoj trideset i četvrtoj godini, a Josipa Jurja Strossmayera imenovao za biskupa u Đakovu isto tako kad mu je bilo trideset i četiri godine. pisci vole kontraste da bi bili interesantniji, kod toga zaboravljaju da se ta metoda u radu može savršeno upotrebiti u pisanju romana, ali se u pisanju memoara nikako ne preporučuje.

Mate Ujević

Hrvatska enciklopedija

Poštovani prijatelji,

Stjecajem prilika vijest o pokretanju *Hrvatske Enciklopedije* došla je u javnost u vrlo teško i mutno vrijeme. Mi smo istina pristupili poslu u nešto vedrije dane, kad nije bilo očito, da će doći do sudara najjačih evropskih naroda. Bili smo i sami vrlo skeptični obzirom na odziv, ali dogodilo se ono, što nitko među nama nije očekivao. Cijela hrvatska javnost dočekala je vijest o izdanju *Hrvatske Enciklopedije* upravo s golemim interesom i oduševljenjem. Iz svih naših krajeva i od svih društvenih redova primamo odobravanja i bodrenja, da ne stanemo na polovici puta, nego da sretno privedemo djelo kraju. Način na koji radimo na Hrvatskoj Enciklopediji, ovaj interes neobično veseli i daje nam snage u našem teškom poslu. U isti mah ovaj interes najbolje pokazuje, da je posljedni čas da dođe do ovoga djela i da je naša čitalačka javnost bila već ranije zrela za ovakvo izdanje.

Međutim, ostale prilike nijesu dopustile da ranije dobijemo svoju enciklopediju. Prije svega, izdanje opće enciklopedije, osobito kad je riječ o prvom izdanju kod maloga naroda, zahtijeva neobično mnogo požrvovnosti, energije i smisla za organizovan i zajednički rad i onih faktora, koji se inače nikada ne bi našli na nekom drugom zajedničkom poslu. Treba da se dakle nađu na okupu ljudi različite ćudi i različitih društvenih, političkih i kulturnih naziranja. Takvo okupljanje ljudi prije svjetskoga rata nije kod nas bilo moguće.

Srećom, s jedne strane naš osjećaj za mjeru, a s druge strane poslijeratno političko ujednačavanje i ujedinjavanje u općem narodnom pokretu doveli su do kulturne i društvene tolerancije, koja omogućuje zajedničku suradnju na mnogim određenim poslovima.

Osim velikog smisla za zajednički općenarodni posao i organizaciju izdanje jedne enciklopedije postavlja velike zahtjeve naučne, umjetničke i financijske

naravi. Kako opće enciklopedije obuhvataju sva područja ljudskoga znanja, kulture i civilizacije, to je za pisanje ovako velikog djela potreban golem broj stručnjaka, koji mogu zaokruženo i kritički prikazati svoju struku i dati najnovije naučne rezultate.

Mi smo i ranije imali velik broj dobrih stručnjaka i znanstvenih radnika. Dosta smo ih dali i stranim narodima, ali do najnovijeg vremena oskudijevali smo na stručnjacima iz privrednih znanja i tehnike, a isto tako iz nekih drugih znanstvenih područja, koja nisu bila obuhvaćena u našem sveučilištu prije rata. Tek proširenjem našega sveučilišta dobili smo svoje stručnjake gotovo iz svih područja, okupljene u jednom znanstvenom središtu, spremne da dadu plod svojih duhovnih napora narodu. Tako se, eto, dogodilo, da mi sve dosada nismo dobili svoga enciklopedijskog djela, u kome bi naš čovjek mogao naći sve ono, što ga zanima i sve što bi želio doznati, nego smo se morali služiti tuđim djelima, koja nas prikazuju ili vrlo oskudno ili nikako, a često puta i uvredljivo. Neprihvatljivo, u laganoj formi ovakva su nam djela nametnula krive predodžbe o snazi i kulturi stranih naroda, a kod nas samih širila su uvjerenje, da nijesmo kulturno zreli i da ne možemo dati najistaknutija kulturna djela. Izvrgavali smo se opasnosti, da postanemo periferija tuđih kultura, a duhovno ropstvo je najteže ropstvo.

Vođeni svom spoznajom i željom da na ovom području oslobodimo duhovno našega čovjeka, da se otresemo kulturnog tutorstva, pristupili smo u jesen 1938. pripremnim radovima za *Hrvatsku Enciklopediju*. Moram odati svoje toplo priznanje g. ravnatelju Dragutinu Šulhofu, koji je, bez izgleda na bilo kakvu dobit odmah shvatio zamašnost ovoga djela, stavio potrebnu svotu na raspolaganje, da se ovo djelo može započeti. Radili smo tiho, jer smo željeli, da se za naš rad dozna tek onda, kad ne budemo mogli više natrag. A ipak i onaj uski krug prijatelja i znanaca, koji je znao za naš rad, nije nas previše sokolio. Sumnjali su, da li ima psiholoških preduvjeta, da li je moguće provesti organizaciju stručnjaka i da li možemo djelo tehnički izvesti.

Srećom, oni su se prevarili. Psihološki su preduvjeti tu, a što se tiče organizacije, bez pretjeravanja se može govoriti o metodi *Hrvatske Enciklopedije*. Naučna je organizacija *Hrvatske Enciklopedije* najveća naučna organizacija, što je ikada postojala kod Hrvata. Uz središnje uredništvo, koje vrši organizacijski, koordinirani i revizijski posao postoji samostalna umjetnička redakcija, grafička redakcija i tehnička oprema. I središnjem uredništvu i umjetničkoj redakciji stoje kao savjetodavna i nadzorna tijela uredničko vijeće u kome se nalaze najprominentnija imena hrvatske nauke i umjetnosti gg. Bazala, Bosanac, Hondl, Lukas, Malinar, Zimmermann i Živković, za naučni dio, a za umjetnički g. Meštrovic. Izravno su središnjem uredništvu podvrgnuti i organizacijski i u izboru gradiva i suradnika 12 poduredništva. Pravi temelj naučne organizacije *Hrvatske Enciklopedije* jesu stručna uredništva, koja su potpuno samostalna i u izboru gradiva, i u izboru suradnika i u naučnoj reviziji. Stručnih uredništava ima 55 sa 72 urednika, od koji su 64 Hrvata, 2 Srbina, 3 Slovenca, 1 Francuz,

1 Grk, 1 Slovak. Nadamo se, da ćemo u najkraće vrijeme neka poduredništva osamostaliti tako, da će barem poduredništva za bugarski i češki kulturni život postati potpuno samostalna. Uz ovaj impozantni broj uredništva i urednika – računajući i središnje uredništvo s pripojenim uredništvima i poduredništvima – *Hrvatska Enciklopedija* ima stvarno 94 urednika, sa preko 700 suradnika iz svih naučnih područja. Da je ova naučna organizacija uspjela, treba zahvaliti visokoj svijesti naših učenjaka i stručnjaka. Njihov posao nije lagan ni ugodan. Treba, tako reći, sve početi iznova. Enciklopedija traži svoj poseban stil i način izražavanja. Treba pronaći znanstven način izražavanja, ali opet takav da bude pristupačan i nestručnjacima. Osim toga, naučne discipline treba obraditi na točno određenom prostoru. Kolika je to muka, znadu samo oni, koji na takvom poslu rade. Napokon, dolazi posebna poteškoća obzirom na naučnu terminologiju, jer neke znanstvene discipline u cijelosti još nijesu nikada bile prikazane na hrvatskom jeziku. Ipak uza sve te poteškoće, naši su se stručnjaci i učenjaci spremno odazvali. Vrijeme, koje će izgubiti na ovom poslu, nije izgubljeno: plodove toga truda osjetit će sav narod, a osobito generacije, koje dolaze iza nas.

I poslovno organizacijski posao ne zaostaje iza uredničkoga. Prvaci našega javnoga života pozdravili su pokretanje *Hrvatske Enciklopedije*. U svojim pobudnim pismima predsjednik dr. Maček, prvi ban banovine Hrvatske dr. Šubašić i hrvatski metropolita dr. Stepinac dali su u pregnantnim crtama ne samo izraza svome zadovoljstvu što izlazi HE nego su i označili program *Hrvatske Enciklopedije* zaželivši, da ona bude odraz naše kulture i to ne samo materijalne, nego i etičke, ne samo gradske, nego i seoske, da bude u duhu hrvatskih narodnih ideala i da služi istini. Posao organizacijski u najkrupnijim linijama preuzeo je na se Izdavački odbor, u kome se nalaze narodni prvaci i predstavnici pojedinih krajeva, organizacija i privrednih ustanova: gg. Dr. N. Andrić, Čajkovac, Herceg, Katanec, Košutić, Krnjević, Martinović, Pecikozić, Škorjač, Šulhof, a da se cijeli posao odvija brzo, po stalnom planu obzirom na organizaciju pretplatnika i uopće obzirom na upravnu stranu stara se prosvjetni predsjednik Seljačke sloge g. Herceg, koji je sve svoje lijepe organizacijske sposobnosti stavio na raspolaganje Hrvatskoj Enciklopediji, a da cijelo poslovanje u financijskom pogledu bude ispravno stara se predsjednik računskog suda g. Vrtar.

Što se tiče tehničke opreme *Hrvatske Enciklopedije*, o tome ne treba mnogo govoriti. Dovoljno je podsjetiti, da će Hrvatsku Enciklopediju štampati Tipografija, a tko pozna tehničke mogućnosti ovoga zavoda, taj zna, da će naša enciklopedija i u tehničkom pogledu biti na visini. Mi smo uostalom izdali svoj prospekt – baš jučer je izašlo II. izdanje – i tko ga je vidio i usporedio s drugim djelima sličnoga karkatera, mogao je opaziti, da mi ne zaostajemo ni najmanje za najboljima među najboljima.

Uredništvo *Hrvatske Enciklopedije* želi da priložima naših najboljih stručnjaka i reprodukcijama dijela naših i stranih najvećih umjetnika stvori djelo,

koje će i naučno i umjetnički biti na takvoj visini, da može dostojno reprezentirati hrvatsku kulturu i korisno poslužiti kulturnom podizanju cijeloga naroda. Radi velikih investicijskih troškova ne će doduše moći kupiti *Hrvatsku Enciklopediju* siromašni pojedinci, ali će izdavački odbor i uprava *Hrvatske Enciklopedije* sve poduzeti, da i najsiromašniji mogu doći do enciklopedije, kad zažele proširiti i nadopuniti svoje znanje ili kad ushtjednu vidjeti slike velikih umjetnika, zemalja, naučnih pronalazaka. Mi želimo, da enciklopedija postane vjeran pratilac svih naših narodnih slojeva: svima će dati uputa, pobuda, pogleda, informacija – ukratko svega onoga, što služi kao temelj svakom instinskom kulturnom stvaranju i kulturnom oblikovanju i podizanju.

A o čemu sve ne će biti govora i kakve li sve duhovne potrebe ne će moći zadovoljiti *Hrvatska Enciklopedija*! Oko aeronautike do zoologije reda se oko 80 naučnih disciplina, koje će sve naći svoje osvjetljenje u našoj enciklopediji, obrađene od naših i od stranih najboljih stručnjaka.

Želeći dati svim naučnim disciplinama onoliko prostora, koliko je potrebno, da i nestručnjak bude dovoljno upućen, *Hrvatska Enciklopedija* će ipak posebnu pažnju posvetiti hrvatskom životu i svemu onome, što se tiče hrvatskoga naroda. Za formiranje narodne kulture i za izgrađivanje narodnog ponosa temeljni elementi moraju biti domaći. Svestrano i temeljito upoznavanje života vlastitoga naroda može svakom pojedincu dati solidan okvir za snalaženje u sredini, u kojoj živi. Mi smo u tome pogledu nažalost griješili u prošlosti. Smatrali smo, da je važnije za našega čovjeka, da upozna, kako su živjeli bogovi na Olimpu, nego da dozna, kako naš čovjek živi na Vlašić planini. Jaz između pojedinih naših narodnih slojeva u prvom redu je posljedica nepoznavanja, a tek je u drugom redu posljedica socijalno-ekonomskih poremećaja i moralno-etičkih nedostataka.

Uredništvo *Hrvatske Enciklopedije* želi, da narodni život bude prikazan u svim njegovim manifestacijama. Tu dakle dolazi prošlost i sadašnjost naše zemlje, prošlost i sadašnjost našega čovjeka, kulturno stvaranje svih onih naših pojedinaca, koji su svojim umnim naporima postigli znatnije rezultate. Premda smo osjetljiviji za svaki proplamsaj individulanoga duha, ipak ćemo posvetiti posebnu pažnju narodu kao duhovnoj zajednici i tradicionalnoj kulturi. Ukratko, želimo, da svaki čitač *Hrvatske Enciklopedije* nađe u njoj potpuno prikazan narodni život, narodne težnje, narodne ideale, narodni način kulturnog doživljavanja i oblikovanja, da tako preko pojedinosti upoznamo sebe kao cjelinu.

Tako će *Hrvatska Enciklopedija* doista postati djelo cijeloga naroda i za cijeli narod. Promatrajući problem narodne kulture kao rezultantu pojedinačnih nastojanja, ukoliko su bila u narodnom okviru, i kao rezultantu napora bezbrojnih milijuna nepoznatih i bezimernih, i urednici i suradnici će moći lagano izbjeci opasnosti da upadnu u sitničavost i pristranost. Ovaj okvir univerzalizma mora se naročito nametnuti u prosuđivanju pojedinih osoba i pojava. Svaka vrednota, pojavila se bilo gdje, naći će svoje priznanje u enciklopediji.

I najoprečniji likovi, ako su u svojim nastojanjima doista išli za narodnim dobrom, dobit će naše priznanje i našu hvalu. Hrvatska Enciklopedija ne želi i ne će rastavljati duhove nego će naprotiv fiksirati sve pozitivne elemente, koji nas spajaju.

Razumije se, da će, naša enciklopedija objektivno i svestrano prikazati i Srbe i Slovence. Da izbjegnemo i najmanju mogućnost pristranosti, mi smo angažirali srpske i slovenske stručnjake, da oni prikažu Srbe, odnosno Slovence. Uvjereni smo, da smo ovim postupkom pravilno ocijenili odnos naše enciklopedije i prema Srbima i prema Slovencima i da je to pravilan put u našim međusobnim odnosima. Hrvatska Enciklopedija bit će Hrvatima kulturna legitimacija pred svijetom, a Srbima i Slovencima dokaz naše poštene suradnje.

Poštovani slušatelji, pokretanje, izdavanje i pisanje Hrvatske Enciklopedije zahtijeva goleme moralne, intelektualne i materijalne napore. Potrebe su velike. Ali još je veća naša dužnost, da djelo privedemo kraju. Hrvatska Enciklopedija bit će svojina svih nas i naša najdragocjenija baština. Zato će svi Hrvati pomagati Hrvatsku Enciklopediju, što će učiniti to lakše, slobodnije i bez sustezanja, jer naše poduzeće nije spekulativno poduzeće. Ako bude čiste dobiti, sva će otići u kulturne svrhe, a ni jedan pojedinac ne će na njoj participirati. Iz istih razloga očekujemo od Srba i Slovenaca toliko pažnje, koliko je njima posvećuje Hrvatska Enciklopedija.

U ovim mutnim vremenima mislimo na kulturu svoga duha, jer nas jedino snaga vlastite kulture može održati. Pretplatimo se na Hrvatsku Enciklopediju, koja će u svim naučnim granama dati obilno podataka i preko informiranja razvit će našu kulturnu djelatnost, naše tvoračke sposobnosti.

Zapamtite: samo suradnjom svih nas može uspješno završiti izlaženje Hrvatske Enciklopedije.

Predavanje na zagrebačkoj Radio stanici 9. IV. 1940.

Mate Ujević

Analiza sebe samoga

Zagreb, 1945.

1. Pišem ove retke u vrijeme, kad sam presudom časnog suda Društva književnika Hrvatske osuđen na godinu dana šutnje. Možda baš radi toga: želim, i za sama sebe, ispitati nemilosrdno sve niti koje su se spelele oko mene, i pokazati kako sam se kroz sve te niti provlačio i kako sam postigao današnji svoj oblik i lik. Velim „današnji”, jer je možda najtipičnija moja crta, da sam se vječno razvijao. Na prvi pogled možda se može nekom učiniti, da je cijeli moj život skladna harmonija, postignuta najranijom mladošću i odgojem. U stvari, ja sam se, zakonom inercije i iz bojazni od skandala, kroz cijeli život držao nekih ustaljenih vanjskih oblika, ali unutra – unutra sam bio vulkan, koji je vječno kuljao i moj unutrašnji ja bio je redovito u grdnom neskladu s mojim vanjskim nastupom. Ta činjenica je stvarala nerijetko kod mene teške nervne sudare i nagle odluke – vječno se bojim, da ni jednu svoju odluku ne ću izvršiti, ako je odmah ne provedem u djelo, jer u časovima razmišljanja i trijeznog rasuđivanja pobijedi u meni određeni indiferentizam prema svakoj misaonoj koncepciji ili praktičnoj provedbi. Misao me redovito dovodi do intelektualnog nihilizma ili, da ustanem u svoju obranu, do zrenja stvari sa sviju strana, što nije ništa nego negacija valjanosti spoznajnog akta i revalorizacija svakog voljnog čina. Takvi su časovi bili kod mene vrlo česti; tada promatram i sama sebe kao nešto posve strano. Psihička spontanost prestaje. Svaki svoj čin promatram kao nešto što nema apsolutno nikakve veze sa mnom. Prestane katkada čak i moj fizički integritet. Svoje ruke ili ostale udove promatram kao nešto posve strano. Centralno živčevlje prestane raditi i jedna ruka ne sluša moje voljne naloge. Psihologija pozna ovakve pojave i svrstava ih u red patoloških efekata. Blaženo ovakvo stanje! Nikakvo mi jedinstvo svijeta nije bliže nego

u ovim časovima abnegacije. Tada se spajam sa cijelim svemirom. Prestaje ja i ne – ja; sva mrtva i živa materija postaje dio mene i ja njezin sastavni, nerazdvojni dio. A ljudi su mi – ne braća, nego kost moje kosti, upravo produljeni ja, koji se nalazi u tundrama Sibira, u džunglama Indije, na Madagaskaru ili na obalama La Plate. U ovakvim časovima znadem počesto pisati, ali pisati samo za se. I kad završim – poneki je put proza, poneki put stihovi – onda nadolazi otriježnjenje. (...)

2. Postavimo odmah pitanje: tko sam ja i šta sve nosim na svojim kostima kroz ovih 45 godina života. Ljudi imadu različito mišljenje i o mojim intelektualnim, i mojim moralnim osobinama i o mojim uspjesima i neuspjesima, i mome odnosu prema životu i svijetu i o mojem osobnom „udesu”.

Ne osvrćem se na mišljenja u novinama i časopisima. Ja sam i sam znao biti napržica više iz mode i snobizma, nego jer bi to odgovaralo mome istinskom raspoloženju. Odgojen sam upao u jednu sredinu mladih ljudi, koji su, neuravnoteženi i sami i bez moralnog ravnovjesja i vedrine, udarali savonarolski po cijelom svijetu želeći ga na taj način „preporoditi”. I ja sam se do kraja svojih studentskih dana (rijetko kasnije) bavio tom meštrijom, pa sam bio nemilosrdan i oštar. I kad bih kakvu nevaljalštinu napisao, trpio sam fizički, ali sam ponovno upadao u pogreške. Razumije se, da nisu ni drugi mene štedjeli, i imali su pravo. I ono nešto javnih prikaza mojih radova, o kojima ja imam najgore mišljenje, jer svi su nezreli, i rano bačeni na papir – ali o svemu tome bit će kasnije govora – i općih mišljenja o meni nisu uvijek lišeni osobnog neraspoloženja. Ali ta mišljenja i nisu prodrli u javnost. Koliko sam mogao opaziti, većina mojih znanaca stvarali su o meni zaključke na temelju izravnog saobraćaja sa mnom. A ta me mišljenja peku katkada kao zapaljena rana. Ne zato, što su nepovoljna; možda su nepovoljna mišljenja najtočnija, a ako su točna, zašto da me smetaju? Peku me zato što su tako različita. Imam teških mana, i o njima ću govoriti kasnije, ali cijelim svojim bićem mrzim pretvaranje. Uvijek sam prema ljudima zaista onakav, kako ovaj momenat osjećam i mislim. Ta osobina ne dolazi od nesposobnosti da „vladam sobom”. Kad hoću, mogu kontrolirati svaki svoj titraj i s njim gospodariti u cijelosti, ali volim, da je svaki život umjetničko djelo i da je svaki čovjek „umjetnik života”: neposredno, bez uvijanja i „skrivanja misli” treba život, tj. samoga sebe oblikovati u riječi i činu i u svaki svoj pokret unijeti svega sebe bez ikakva suzdržaja, bez ikakva susprezanja.

Zato me smetaju nejednaka mišljenja: zar mi ipak ne uspijeva biti pred ljudima jasan „kao dlan” ili su ljudi tako različiti, da jedinstveno i jednako fenomene najrazličitije tumače? Ili je moja necjelovitost, rascjepkanost, potrganost tako velika, da pobuđuje tako različite sudove? Kako bilo, jedni me smatraju inteligentnim, etički izgrađenim čovjekom, koji uspijeva u svemu, što poduzme, ugodnim i širokogrudnim, čovjekom, kome se sreća nasmiješila već u kolijevci; drugi, naprotiv, smatraju da sam intelektualno zaostao, s dosta labavim etičkim načelima, diletant u svemu i nesposoban za bilo koju višu

koncepciju života i svijeta. A i jedni i drugi su uvjereni, da me dobro poznaju i ja volim, da me poznaju.

U čemu je tajna?

3. Pokušat ću je odgonetnuti, ali jednom za svagda, ja ne pišem memoare, ni autobiografiju, ni obranu ni optužbu. Pišem pokus ocjene svoga „ja” kroz život i djela s jednom jedinom namjerom, da sam sebi budem jasniji. Da li će uopće netko čitati ove retke? Čitat će ih, ako budem uvjeren, kad svršim ovaj posao, da bi nekome mogli koristiti, u što već sada sumnjam. –

Ne mogu se potužiti na prirodu i roditelje, da su me dali na svijet bez dovoljno prirodnih uslova za život i rad. Lagano shvaćam pojave, ljude i činjenice. Gdje mnogi trebaju teških napora, da obuhvate jedan problem ili da svladaju određenu vještinu ili da steknu niz spoznaja, ja svladam lakoćom, koja i mene iznenađuje. Osobito imam razvijen dar da iskonstruiram sliku pojedinog problema iz nekoliko faktora. Mašta mi je razvijena i ima znatnu količinu kombinacije. Ali ta moja osobina ima i svojih crnih strana, koje su možda veće nego pozitivne. Lagane, uzbudljive mašte, ja se nisam nikada dugo zadržao na jednoj stvari. Letam kao pčela od cvijeta do cvijeta. Čime se sve nisam u svom intelektualnom razvitku bavio! Kao đak drugoga razreda gimnazije čitao sam Dostojevskoga (i to s kojom požudom!) i filozofske rasprave. Jedan omašni svezak sistema sociologije pročitao sam, i to s mnogo požude, u trećem razredu gimnazije, a kako uvijek osjećam nuždu, da svakoj teoriji dadem praktički lik, ja sam u vrijeme prvog svjetskog rata preko praznika prkosno hodao po splitskoj pijaci s crvenom kravatom. Razumije se, kad je mladić nezasitan, baca se kao jare na sve strane. Gutao sam knjige, mnoge samo na polovicu, počimao i napuštao učenje jezika. Ti jezici! Nisam nikakav talenat za jezike, ali pored službenog učenja latinskoga, grčkoga, talijanskoga, njemačkoga i francuskoga jezika, ja sam ili u mladosti ili kasnije okušao svoj gramatičko-leksikalni talenat na španjolskom, engleskom, ruskom, češkom, slovačkom, bugarskom i slovenskom jeziku. Razumije se, da nisam nijedan pošteno svladao i ne bih se usudio gotovo ni na jednom stranom jeziku napisati ni jedan omanji pokušaj. Od svih tih jezika najviše mi je muke zadavao staroslavenski.

4. Lako shvaćajući, a u mlađim danima i s mnogo memorije, bio sam u pučkoj školi odličan đak. Takav sam bio i u prvih šest razreda gimnazije. Učio sam sve predmete lagano i dobro. Prvih šest razreda gimnazije svršio sam s odlikom, ali u privatnoj gimnaziji. U sedmom razredu izgubio sam volju uopće za gimnaziju i za većinu predmeta. Kako je do toga došlo? Ima mnogo uzroka: prvo svega, morao sam polagati sve predmete za sve razrede. Kao dobar đak ja se nisam uopće spremao za ispit, što je nekim profesorima bilo krivo, jer su me svakako htjeli „instruirati”, što sam ja odbio, jer nisam imao sredstava za instruktore. Naprotiv, ja sam za vrijeme ispita, koji su se nekako otegli kroz cijeli semestar, spremio jednog prilično nenadarena fotografa za četiri razreda realke. Ispit je svršio kako tako. Dobio sam ocjenu osrednjeg ili slaba đaka. To me je strahovito revoltiralo. U gimnaziji sam hospitirao kao privatni đak.

Vidio sam, da đaci, koji su mnogo manje od mene znali, dobivaju dobre ocjene. Zašto taj dvojaki postupak? U jednom sam predmetu bezuvjetno bio pred svima ostalim (hrvatski jezik i književnost), a profesor mi je dao – dobar, jer da nije običaj davati privatistima – vrlo dobar. Kako su u isti mah nastupila prva jača sentimentalna uzbuđenja, ja sam, kad sam se naispitovala, mjesto da nastavim kao redoviti đak, ostavio školske knjige u Splitu u svojoj đачkoj sobici, uzeo nekoliko svezaka D'Annunzijevih pjesama i neke druge talijanske i francuske pisce i – otišao doma na selo. Nisam kroz cijelo vrijeme ni pogledao ni jednu školsku knjigu i dan prije privatnih ispita pojavio se u Splitu, u gimnaziji da polažem drugi semestar VII. r. Provukao sam se s dovoljnim; bio je tek tu i tamo po koji dobar. Posve opravdano!

Na jesen sam nastavio VIII. razred, duboko potišten, nezadovoljan sa sobom i cijelim svijetom, zauzet izvanškolskim radom – pisao sam, između ostalog – jednu „studiju” o Dostojevskome, okušavao slast kazališnog recenzenta u jednom splitskom dnevniku i koješta drugo, što mladi ljudi rade (pronalazio pogreške i plagijate u Bogdanovićevoj *Pregledu književnosti*, svađao se s profesorom iz hrvatske književnosti i t.d.). Uopće, postao sam divljak i umišljena veličina. Kada sam postao nesnosan profesorima, možete prosuditi po tome, što sam odmah na početku školske godine uporno, na satu, dokazivao profesorima iz hrvatske književnosti, da on uopće ne shvaća književnost, da zna samo datume, i to krivo! Kako je profesor bio divan čovjek! Mjesto da me izbaci iz razreda, on se jadnik mučio da pobije moje tvrdnje. Nisam ja sam bio divljak. Ni profesori nisu, uz neke divne i časne izuzetke, bili bolji. Jedan profesor nam je, mjesto predavanja iz psihologije, čitao svoje dosadne i frazerske kazališne recenzije iz dnevnika „Život”, u kojima je nerijetko polemizirao s mojim kritikama u „Jadrano”, ali on nije znao, da se u razredu nalazi njegov – protivnik. (...)

5. Gotovo da prijedoh u biografiju i sve mi se čini, da sam se „prao”. Opraštam to sebi: najgrčće rane u svom životu ne može čovjek zaboraviti. Ma kako bilo, nikako se ne mogu oteti misli, da je prema meni bio takav postupak radi toga, što sam došao s fratarske gimnazije u tobožnju naprednu gimnaziju u Splitu. Možda za ostalo izlaganje ne će biti zgoroga da sad s tim u vezi iznesem pitanja, koja su od općeg značaja za moj razvitak i moj odnos prema ljudima i pojavama. Iz roditeljske kuće ponesoh vrlo šturo i vrlo oskudne religiozne ideje, ali vrlo izrazit pojam o etičkim obvezama i poštenju. Ni otac ni mati nisu bili osobiti pobožnjaci. Određeni racionalistički stav prema crkvi i crkvenim ljudima osobina je ne samo mojih roditelja nego svih mojih sumješтана. U njihovu odnosu nema nikakvih servilnih crta. Nije to odnos „stada” i „pastira” nego odnos ljudi različitih funkcija, koji su povezani zajedničkim radom i zajedničkim duhovnim interesima. Šta je kod roditelja odlučilo, da me pošalju u franjevačko sjemenište, ne znam pravo, ali sve mi se čini, da ne ću pogriješiti, ako kažem da su motivi bili čisto ovozemski. Ja sam prije odlaska u sjemenište jedva vidio koga fratra, i razumije se, da nisam imao nikakva zvanja, kako se to u redovničkom životu kaže. Odgojitelji i profesori – sve odreda franjevci

– učinili su najrazličitije ukuse: uz divnu božju ovčicu, fra Petra Ančića, sjemenišnog duhovnika, koji je u nama pirio znanje i razvijao nabožni život; uz razboritog i širokogrudnog fra Metoda V., umnog fra Roka V., uz strogog fra Franu L. i ostale poštovane oce, bilo je dosta i neodgojenih prostaka u mantiji, koji su svoje pedagoške vrline pokazivali batinama po našim rukama i leđima. Mladi i neiskusni ljudi, bez dovoljno znanja i vještine, bez gospodarenja nad samim sobom, znali su nas đake, osobito bundžije, nemilo tući. Prema meni su i ti pedagozi toljagaši bili nešto obzirniji, jer sam bio vrlo dobar đak. Prve dvije godine nisam ni sam znao na čemu sam: zvanja, da budem fratar, nisam imao ni trunka, ali nisam bio ni bezuvjetno protivan. Fra Petar je pomalo lijevao svoju blagu riječ u moje uzburkano i neizgrađeno biće i u trećem razredu zavlada nada mnom val pobožnosti. Pojavi se želja da i ja budem franjevac. Dobio sam „zvanje”. Nešto oko dvije godine držala me ta vatra: u četvrtom razredu čak pokušah da položim ispit za peti razred, da što prije stupim u novicijat. Ali, kako sam se više približavao ispitu, to manja je moja želja bila. Ispit sam položio, kasnije su mi ga poništili, a s tim je bila poništena i moja želja, da se posvetim redovničkom životu. Kako u petom razredu nisam trebao ništa učiti, jer sam sav materijal već bio prošao, bacio sam se strastveno na čitanje. Bilo mi je osamnaest godina, a želja da obuhvatim sve upravo djetinski neutaživa. A šta tada nisam krišom čitao! I za koga se sve nisam zanosio! Brdo knjiga, časopisa; Sv. Toma, Balmes – Bakunjini, Lenjini; Krek – Kovač; Isidor Poljak – Polić Kamov; srpski i slovenski pisci. Slovence sam čitao već od drugog razreda gimnazije. Čini mi se, da sam prvo čitao Opekina Rimske verse, a do kraja gimnazije upoznao sam, gotovo u cijelosti i hrvatsku, i srpsku, i slovensku književnost, i svu rusku, ukoliko smo je imali u prijevodu. Nitko nije vodio brigu o mome duhovnom odgoju, i ja sam zapao u niz proturječnosti sa samim sobom. U sjemeništu su me smatrali starmalim i nekim čudovištem, „liberalcem”, ali su imali mnogo strpljivosti i obzira, dok nisam jednoga dana grdno narušio sjemenišnu disciplinu – javno sam na koridoru pušio. Potajno su pušenje tolerirali. Prefekt me je kaznio nekom oštrijom kaznom, a ja sam na to pokupio svoje stvari i otišao iz sjemeništa. A dobri fra Frane, smatrajući, očito krivo, da je gubitak za provinciju, ako otidem, dođe ujutro rano u gostionicu Zec, u koju sam se preselio do odlaska, i stade me očinski nagovarati, da se vratim. Oprostit će mi kaznu; ako mi se sviđa pušenje, dopustit će mi pušenje, ali ne javno; ako nemam zvanja, možda će doći, a, konačno, nitko ne kaže da moram postati župnik. Provincija ima mogućnosti da mi omogući školovanje, kako budem želio. Razgovarao je sa mnom kao drug i prijatelj i otac: nikad nisam prije slutio da u njemu ima toliko širokogrudnosti i topline. Vratio sam se u sjemenište, ali zvanje nije dolazilo, i ja sam nakon svršetka šestog razreda gimnazije ostao doma i nisam išao u novicijat. Neki su mi bivši odgojitelji zamjerali, jer da sam varao „sv. oca Franu”; dobri fra Frane nije ništa prigovarao. Kad sam ga poslije posjetio, reče mi: nisam vjerovao da ćeš biti fratar ni onda, kad sam te nagovarao da se vratiš u sjemenište, ali sam te

nagovarao radi tvoga dobra. Vjerovao sam u tvoj karakter, pa nisam nijednog časa posumnjao da bi mogao druge nagovarati da ne idu. Nije mi žao, što sam učinio. Idi u svijet, redovnička halja nije za te. Previše si samostalan i „grbave čudi”. U fratrima bi bio nesretan. Poljubio sam mu ruku, a on me je očinski blagoslovio.

6. Tako sam se obreo u „svijetu”. Dok sam bio u sjemeništu, bio sam poznat kao liberalac, premda sam pristajao uz takozvani katolički pokret. Kad sam došao u splitsku gimnaziju, postao sam „klerikalac”. U stvari, nisam nikada bio ni liberalac, u onom smislu, kako tu riječ shvaćaju zelotni katolici i kleriklaci, niti sam ikada bio klerikalac, kako tu riječ shvaćaju „liberalci”. Moj svjetovni nazor nije bio uvijek jednak: mnogo pomjeranja nadesno i lijevo (ovaj čas ne mislim na političku desnicu i ljevicu), mnogo lutanja i traženja harmonije i jedinstvenog obuhvaćanja života i svijeta. Pitanje moralne savjesti, postojanja dobra i zla, postanak živih bića, materijalističko determiniranje, traženje Boga, sumnja u posredništvo između Boga i ljudi, apsolutnost religije i relativnost vjera i crkava, sloboda savjesti, individualizam kulturni i socijalna uvjetovanost – to su tek neke granice mojih lutanja. Prelazio sam ih često i u vrijeme kad nitko nije ni posumnjao u moje unutrašnje borbe, ja sam rušio u sebi sisteme, nazore, uvjerenja, svršavao u potpunom negiranju bilo kakve vrijednosti spoznaje, da opet iz toga kaosa gradim polako zgradu misli i kad sam vikao, da sam već na čistac izveo sve, poljuljali bi se temelji, i ponovno ruševine. Takvo je stanje potrajalo dugo. Sve negdje do 1915. ili čak nešto kasnije. Izlaz iz svega toga je poltronski. Ja nisam ustalio svoj odnos prema vječnim problemima misaonom konstrukcijom, nego – misaonom neaktivnošću. Što mi je vanjski rad postajao intenzivniji, ja sam misaono sve to više gubio. Tako reći, prestao sam misliti. Jadnije nisam mogao svršiti. Sada me ne uzbuđuje ni jedna velika ni mala misao: ustaljen sam, i vrlo simplicističkim gledanjem i vjerovanjem; ali dok s te strane osjećam na mahove golemu prazninu, nastupili su drugi elementi, koji su zaposjeli svu moju bit. O tome kasnije. S mojim stavom nitko me nije nikada u cijelosti smatrao „svojim”, ali to mi nije nikada bilo žao. Kako sam dosta nagao i uporan debater, redovito su me, u diskusiji, ljudi uzimali svojim – protivnikom. Rijetko sam kada u diskusijama iznosio što valja i što je ispravno; naprotiv, plameno znam dokazivati što ne valja. Tu je, čini mi se, i tajna zašto me „liberlaci” drže „klerikalcem”, a „klerikalci” liberalcem i otpadnikom. U našem liberalizmu nisam mogao trpjeti neliberalnost, koja je redovita pojava: fraze, velike i male, netrpeljivost prema ljudima drugih nazora, izraziti stav protiv svećenstva i kao ljudi i kao ustanove, potpuna ideološka praznina; kod klerikalaca slične mane: nedostatak najosnovnijih elemenata kršćanske misaonosti i etike, spajanje religije s klasnom nadutošću i mržnja umjesto ljubavi, nepodnošljivost svih ljudi s drukčijim mišljenjem i t.d. S katoličkim pokretom raskrstio sam se mnogo prije stvarno nego formalno. Divljačke svađe unutar samog pokreta, svađe pune mržnje, podvala, intriga duhovno su osiromašile sam pokret u tolikoj mjeri, da je u

stvari bio sektaška frakcija, a ne ideološki pokret. Stekliško steklanje prema svemu i svakome; očajne, prazne problematike unutar samih katoličkih redova i bijesno zabadanje prema svim protivnicima – sve mi se to gadilo do bljutavosti. Ona grana pokreta, kojoj sam pripadao („domagojska“) dosta dugo se držala barem svojih političko-socijalnih principa: demokracija, jugoslavenska država, hrvatska nacionalna samobitnost, dok je protivna (popovsko-križarska) strana odmah na početku svoga odvajanja naglašavala mnoge fašističke zasade (disciplina, princip firerstva, apsolutna poslušnost vođama). A zatim se sve to naglo počelo srozavati: jedan dio domagojstva pretvorio se u političke oportuniste; iz osobnih ili grupnih interesa ulaze u vladu, kad su svi Hrvati s pravom bili u najžešćoj opoziciji prema svemu, što je dolazilo iz Beograda. Mlađi dio domagojaca počeo se najprije ideološki, a zatim i organizacijski sve to više približavati križarima, dok se konačno nisu zajedno našli u ustaštvu. Za me nije bilo mjesta ni kod jednih ni kod drugih. Lutam već gotovo dva decenija svojim putem. Postao sam „divljak“.

7. Mogu sa zadovoljstvom reći da mi usamljenost prija i da mi je donijela mnogo više duševne vedrine nego svi osjećaji, da sam povezan s nekom grupom, da ima „netko iza mene“. Nije to povlačenje iz života, bijeg u sama sebe, zatvaranje u kulu bjelokosnu. Kob naroda, svaka njegova nedaća diraju me možda i više nego vlastita sudbina. Da budem u cijelosti iskren, svaka narodna nedaća izazivlje suzu na mojim očima. Baš potpuno izdizanje iznad sektaštva i strančarstva dopustili su mi, da se prema svim dijelovima naroda odnosim podjednako. Nije to odnos individualiste prema masi, kolektivnom, nego izravno svrstavanje s narodnom cjelinom bez bilo kakvih ograda i predrasuda.

8. Možda nije neumjesno, da baš ovdje progovorim još nešto o našim političkim prilikama, strankama i o mojem odnosu prema njima. Dvije mi se misli odmah nameću: politika je ovdje na Balkanu strašno bljutava stvar. Čini se da je ovdje sudbina političara ili da budu u zatvoru ili na ministarskim sjedalicama. Većega i goreg svjedočanstva za našu političku nezrelost i arnautsku čud teško je pomisliti. Političke parole i obrazine, koje vuci uzimlju, imadu ponajčešće za svrhu, da se preko njih dobiju pristaše, a onda... onda zloća i nesposobnost slave svoje orgije. To je ona drugao misao, koja bi se mogla formulirati i u jednom ovako malo miroljubivom zaključku: većinu ljudi, koji kod nas „vode“ politiku, trebalo bi na vrijeme strpati u ludnicu (ne u zatvor), jer će svako otezanje biti štetno i za narod, a na kraju i za same „političare“.

9. Kod nas Hrvata nema politički zrele sredine, koja bi zdravo politički reagirala i koja bi, prema tome, zrelo politički radila. Naš vodeći feudalni sloj davno je degenerirao. Njegova je uloga dosta bijedno završila već krajem XVIII. st. Ostale narodne skupine nemaju dovoljno političke tradicije, da bi se prema političkim problemima mogle opredijeliti objektivno i uspješno. Ta pojava nije slučajna niti je uvjetovana našim intelektualnim i narodnim osobinama. Mi nismo imali dovoljno prilike, da se politički odgojimo. Austro-ugarska monarhija bijaše najgora politička škola, koja se može zamisliti. Jugoslavija je u

tome pogledu bila nešto bolja, ali hajdučko haraćenje i ludovanje velikosprske klike, dvora i zadrto nerazumijevanje osnovnih narodnih potreba i zahtjeva, koje su u fantastičnoj mjeri pokazivali svi takozvani državotvorni elementi, unijeli su u naš politički i narodni život nemir i nespokojstvo – slabe saveznike političkog odgoja. Strahote, koje su nas pratile ove četiri godine, posljedice su jugoslavenskog političkog terorizma, koji se sustavno provodio od prvoga do drugog rata nad hrvatskim narodom. Aleksandar Karađorđević je rodio Antu Pavelića; koga je rodio Pavelić, očito je. Misaon čovjek mora postaviti pitanje: a odakle sve to? Odakle toliko divljaštvo, toliko laži i himbe?

10. Meni je neizmjereno žao, što naše sveučilište i naša akademija nisu sve do danas posvetile dovoljno pažnje ispitavanju našeg nacionalnog sastava i rasnog miješanja s jedne strane, a s druge strane, što nisu nastavili blagotvorne početke radova Ante Radića. Ne bi li možda tim istraživanjem bilo koješta rasvijetljeno iz našeg života, što nam je i sada tajna sa sedam pečata. U prvom mom susretu sa kolegom Rittigom nakon njegova povratka iz šume bio sam u neprilici, kad mi je postavio pitanje: odakle toliko zlo? Ja sam mu, na brzu ruku, naveo nekoliko uzroka, ali vjerojatno sporednih. Nije li možda rasno i kulturno nasljedstvo glavni podstrekač tolikih krvološtva, koja su se događala i na hrvatskoj i na srpskoj strani? Kad budemo analizirali tko je sa srpske strane vršio, između dva rata, teror nad Hrvatima, i tko je bio nosilac svih opakih režima, ne budemo li otkrili, da su to bili u prvom redu ljudi neslavenskog podrijetla. A tko je kod nas Hrvata bio nosilac ideje o savezu s Italijom i Njemačkom i tko je širio nauku uništenja Srba u Hrvatskoj? Sve mi se čini, da su to bili u golemoj većini ljudi stranog podrijetla.

12. Međutim, bez obzira na to, politički zločini i politička bijeda, koju smo tako slavno pokazali ove zadnje godine, dokazuju, da mi nemamo ni politički zrele sredine ni političkih ljudi velikog formata. U Srbiji nije nikla zadnjih trideset godina nijedna znatnija politička ili socijalna ideja. Nijedna stranka nema izgrađenu ideologiju, koja bi kako tako mogla zagrijati šire slojeve pučanstva. Snaga svih stranaka dolazila je od Kajmakčalana, Albanije i dvorske reakcije. Dvor je bio najveća nesreća za sve južnoslavenske narode, u pravom redu za Srbe. Aleksandar Karađorđević, manijak i patološki tip, ukoliko nije bio u pitanju neki slučaj neizliječenog sifilisa sa svim lošim posljedicama, nije nikada shvaćao dostojanstvo svoga položaja, koje bi se znalo očitovati u požrvovoj službi narodu i u izgladivanju opreka, koje su stoljećima nastale između Srba i Hrvata. Smatrao je, da narod ima služiti njemu, a ne on narodu. Nezasićenošću jednog čaršijskog skorojevića gubio je narod i državu i zgrtao dobra želeći da u kratko vrijeme postane od jednog siromašnog i problematičnog balkanskog kneza bogatun među suverenima. Nije trpio jače ličnosti. Razni Uzunovići, Jeftići – to su bili njegovi idealni parci, kojima je nametao svoju prostačku i surovu volju. Sin negdašnjeg simpatizera socijalizma postade satrap azijskog kalibra. Gledao sam ga iz neposredne blizine u više navrata. Uvijek mi se pričinjao kao automat, koji sve pokrete pred jav-

nošću vrši makinalno, bez ikakvog osobnog učešća, a njegov pravi lik skrivao se iza zamagljenih cvikera. Kraljevski mangup s razjapljenim ustima, koja su željela, da progutaju sva materijalna dobra, koja su narodi Jugoslavije trudom i mukom stvarali. Nikad nisam cijenio mozak i inteligenciju grofa Sforze, ali kad sam pročitao njegove hvalospjeve kralju Aleksandru, izgubio sam i ono malo dobrog mišljenja o piscu i diplomati Sforzi. Aristokratski degenerik slini se pred kraljevskom maskom, pa taman ako je iza te maske obični kraljevski žicar i jedan od najnedostojnijih nosilaca toga naslova.

Moj bijes je možda pretjeran, ali u njemu se javlja protest javnog predstavnika generacije, koja je ušla u Aleksandrovu Jugoslaviju s najvećim entuzijazmom, a svoju najljepšu dob morala je provesti u pozadini, izbačena iz radosnog zanosa za stvaranjem, prisiljena da u prvim godinama promatra luđačko kovitlanje političkih strasti, a kasnije da nemoćno promatra orgijanje političkih idiota, sumanutih diktatora, pa da na taj način zamrzi sav javni život. Da je Aleksandar Karađorđević imao političke pameti i poštenja, da je manje gledao na svoje interese, a više na interese naroda, iz koga je na žalost, i on iznikao, sve bi se kod nas drukčije razvijalo. Hrvati su prije zlosretnog ujedinjavanja bili u Evropi, a Srbi su bili na najboljem putu da uđu u Evropu; Aleksandar je i jedne i druge povukao duboko u – Aziju.

13. Ni hrvatsko građanstvo ni hrvatsko seljaštvo nije bilo dosada za ovaj i ovakav politički život. Naše građanstvo nije dovoljno sponatno ni svijesno. Na početku Jugoslavije htjeli su davati ton našem građanstvu federalisti: šačica intelektualaca s više političkog poštenja nego političke pameti. Najvrednija glava među njima bio ne svakako dr. Trumbić. Čestit karakter, ali samoživ, političar starog kova, bez jačeg dodira s narodom, zalutali zapadnoevropski diplomata u našoj političkoj baruštini. Ponosit i gord mogao je za malo svoga odnosa prema demokraciji staviti latinske stihove *Odi profanum vulgus et arceo*. Često sam se posljednjih godina sretao s ovim dalmatinskim odvjetkom *Risorgimenta*. Znao je mnogo, razumijevao je manje, mrzio još manje, a volio najmanje. Uspravan kao svijeća, pomno izbrijan, elegantno obučen, dostojanstven u pokretima, bio bi dobro viđeni član engleskog gornjeg doma i prijatan sabesjednik u nekom klubu na Piccadillyju, ali kao balkanski političar on je bio previše drven, nepokretan, sav u kontemplaciji. Njegov sraz s Balkanom bio je neizbježan. Osobno čestit, Cato s jadranskih žala, imao je sve prednosti političara izvan naših granica: dosljedan, nepotkupiv, nekompromisan, zaljubljen u svoje kreposti i vrline, poštovan od svih, ni od koga voljen. Anakronizam u našem vremenu i prostoru.

14. Hrvatsko građanstvo nije tijesto, iz koga se može izmijesiti dobra i sočna politička pogača. Zagrebačko je građanstvo previše amorfno, sladunjavo; previše je bornirano, da bi se postavilo na čelo naroda. Njegov je vidokrug uzak i zamagljen i njegov odnos prema narodnoj cjelini verbalan, a ne stvaran. Jednostavno civilizirano, uskih vidika, to je u prvom redu svijet laganog života, elemenat, koji previše gleda na svoje vlastite ugodnosti, bez velikih strasti, bez

velikih mana i bez velikih kreposti. Krivo mu čine oni s onu stranu Drine, kad ga drže germanofilskim, austrijanskim, švapskim. To zagrebačko građanstvo nije, ali je u biti anacionalno, bez uže povezanosti s narodom, a u koliko ima veze, to su veze folklorističkih diletanata, ljubitelja narodne nošnje, koja je „tak hercig”. Zagrebačke su gospođe često oblačile stilizirane narodne nošnje, ali bi ih užas spopao kad bi im netko doveo kravu, da je pomuzu. Kak bi se šikalo, da takve prostačke poslove obavljaju gospe i gospice, koje gukaju „kruhek, mesek, vinček, pucek, sinek!”

Možda su mekani obrisi zagrebačkih brežuljaka i prozirna maglica, koja obvija Zagreb u ranu jesen i proljeće, uzrok, da je značajna crta Zagrepčana sanjarenje i pravo pubertetsko maštanje, da će se nešto dogoditi samo od sebe. U stvari, to je nedostatak vitaliteta. „I tak se bu vre dobro”. Pasivitet i rezignacija, pa nije čudo da se u Zagrebu rascvao bio pokret moderne s toliko naglašenom dekadencijom u narodu, u kome je u to vrijeme bilo oko 80% analfabeta.

15. U ostalim krajevima, osim u Dalmaciji, mi pravog građanstva zapravo i nemamo. Dalmatinski građanski elemenat je mnogo vitalniji od zagrebačkoga: on je pun snage, jake volje za sticanjem, nametljiv, nasrtljiv i prodoran. Ima mnogo šire vidike i mnogo više smisla za realnost od zagrebačkog građanstva, ali je u političkom pogledu daleko negativnije od gornjohrvatskoga. I kad nije stranog podrijetla dalmatinski građanin gleda na narodnu cjelinu očima mletačke sinjorije, to jest s prijezirom, ako ne i riječima, a ono djelom. To je svijet za se, koji svršava na granicama malih dalmatinskih gradova. Sve što je izvan gradskih zidina, to je „vlaško” ili „bodulsko”, nešto, što je daleko ispod te „gospode”. Osjećajući se ipak dovoljno slabim, da bude samo faktor, to se građanstvo, i svi oni, koji su pod njegovim utjecajem, neprestano veže uz neke daleke stričeve, kad već ne će da bude s braćom noseći tako trajno ulogu renegata. Ništa ne smeta njegov ukus, što su ti stričevi različiti, nepoznati i tuđi. Glavno da ono ne ide uporedo s onima, s kojima je i krvno i kulturno i povijesno povezano. Nestabilno, vječno prevrtljivo, osjećajući nagonski, što ne će, a ne shvaćajući pravo što hoće, ovo građanstvo nema potrebnih uvjeta za bilo kakvu pozitivnu i istinski narodnu hrvatsku politiku. Dalmatinsko građanstvo može postati solidan temelj narodne politike tek ako se u istinu demokratizira. Dotada, ono će davati političke vjetrogonje i avanturiste, koji će radije i s – Kinezom nego sa svojim hrvatskim narodom.

16. Seljaštvo se kod nas javlja kao politički faktor dosta kasno, da bi već danas moglo biti i svijesno svojih prava i moćno, da ta prava zaštiti. Zahvaljujući upornom i pionirskom radu braće Radića, seljaštvo je postalo svijestan subjekt hrvatske narodne politike i tek preko seljaštva dolazi zapravo do formiranja jedinstvene hrvatske misli. Ali uza svu svoju svijest i gotovo besprimjernu jednodušnost seljaštvo nije nikada umjelo kroz ovih tridesetak godina sačuvati neokrnjena prava. Najprije jugoslavenska reakci-

onarna diktatura, a zatim ustaška samovolja ne dadoše seljačkom pokretu da provede svoja načela u hrvatskom javnom životu, makar je pokret imao gotovo jednodušnu potporu cijeloga naroda, kao nijedna stranka prije njega.

Da li je za to odgovorna samo jedna i druga diktatura? S čisto političkog gledišta seljački pokret je bolovao od iste bolesti, od koje je bolovala i demokracija: on je bio miroljubiv, pasivan, a sam vođa pokreta, Stjepan Radić je mirotvorstvo uzeo kao jednu od osnovnih sila svoga pokreta. Veličanstvena zamisao, a u isti mah groteskna. Doći na nemirnom Balkanu, koji je pun uzpaljivih i nasilničkih poriva s mišlju da sve probleme treba rješavati na miroljubiv način, u slozi i u sporazumu, znači po prilici jednak životni stav kao propovijedati Kristovo evanđelje ljudožderima. Stjepan je Radić bio velik kršćanin i velik čovjek. I to prije svega. Po naravi uzburkan, temperamentan, lako upaljiv, osobito prema svemu, što mu se činilo nepravdom i nasiljem, ovaj pučki tribun, apostol plemenitosti, učitelj dobrote bio je visionar i prorok, a ne političar i državnik. Za političara mu je falio takt i osjećaj stvarnosti, za državnika mir i potrebno duševno ravnovjesje. Za našeg političara nije uopće imao preduvjeta: on se nije znao pretvarati u zemlju, u kojoj je nakon spajanja s istokom, politička vještina sinonim za pretvaranje; mirotvorac među razjarenim bikovima. Bio je više vjerski mesija nego stranački vođa. Od svojih pristauša tražio je da budu sljedbenici. Stranački programi, pa da ih je bilo deset na okupu, bili su i previše uski za sve ono, što je on propovijedao, učio i govorio. Poveo je cijeli narod za sobom: samo ljudi, koji nisu imali emocije, nacionalisti i realisti ne osjetiše fluidnu snagu njegove riječi, plemenitost njegovih zanosa i učenja. Njegove male, ljudske slabosti zlorabili su njegovi protivnici u bijedne i prozirne ciljeve – da ga prikažu pelivanom riječi i nedosljednim političarom. Lupan od naše političke stvarnosti, razapinjan od pigmejske pličine svojih protivnika Radić zaista ne bijaše dosljedan ni u taktici, ni u nekim osnovnim čisto političkim pitanjima, ali je u bitnome ostao kristalno jasan i gvozdeno dosljedan: on je bio trajni plamen, koji je gorio na žrtveniku slobode svoga naroda, za pravo pogaženih, zanemarenih i prezrenih seljaka, za čovječansku pravicu i konačnu slogu i harmoniju svih klasa i naroda na svijetu. U ovo kruto i nemilosrdno vrijeme Radić je lirska sonata u divljem kreštanju jazza.

17. Radić – to je zanos i pokret, koji je rastao snagom bujice. Ljudi su ga slijedili i neshvaćajući često najbitnije u njegovu mesijanstvu: sticajem prilika on je postao vođa naroda u vrijeme, kad se narod borio za svoja osnovna životna prava. Zato su k njemu prišli i mnogi koji su u njemu gledali samo borca protiv srpske hegemonije i bankarstva karađorđevske diktature. A Radić nije borac. Borba je zlo, kojim se možda uništava zlo, a Radić je htio samo dobro. On se doduše borio, ali njegov je mač riječ, koja je konačno imala za svrhu slobodu i ljubav, opće pomirenje. Mali i sitni ljudi, špekulanti, koji su u prvom redu gledali na svoje interese, vidjeli su u Radiću arkandela Mihaela, koji će svojim mačem uništiti sve protivnike i njima osigurati miran, sređen i udoban život. Nisu shvaćali, da je Radić arkandeo Gabrijel, koji donosi blagu

vijest. I zato, kad im se nisu ispunili snovi, počese ga iza smrti, ostavljati. Ne toliko formalno, koliko stvarno. Sav sjaj njegovih riječi, kao plemeniti smisao njegove nauke, ne ostavi na njima ni traga. Tješimo se: Kristova nauka oblikuje Evropu već preko 19 stoljeća, a kako je malo te nauke u srcima, čak i onih, koji su dnevno s njom u dodiru! I podoše neki učenici Radićevi u torove onih, koji su na protivnoj strani kugle zemaljske i počese svoja zlodjela krstiti ortodoksijom prema Radićevoj nauci. Badava, nema reformatora bez sekta. Neizbježivi teret parazita na svakom plemenitom kucaju srca i poletu uma.

18. Političar nije Mesija, a Mesija nije političar. I kad silom prilika mora biti on, i protiv svoje volje, počesto profanira svoju religiozno-etičku misiju. Radićeva snaga nije u primjeni nekih određenih političkih doktrina na konkretne prilike nego u naglašavanju najviših ljudskih ideala i u snazi da za te ideale oduševi jedan cijeli narod. Bez sile, bez političke moći, bez čvrste političke organizacije, s vrlo slabom i diletantski vođenom gospodarskom organizacijom stranke nikada nijedan političar na svijetu nije tako privukao svoj narod uza se kao Stjepan Radić. U tome je veličina Radića učitelja, a slabost Radića kao stranačkog vođe. Tragičan i preran svršetak nisu mu dopustili da postavi čvrste političke i organizacijske temelje svoje stranke, a kad su ga mračne sile – po svoj prilici Aleksandar Karadžević – makli sa svijeta, narod je, slijedeći želju svoga učitelja, dao svoje povjerenje njegovu nasljedniku dru Mačeku, u osnovi, po temperamentu i po zamahu, suštoj protivštini Radićevoj.

19. Osnovno pitanje koje se postavlja pred svakoga našega rodoljuba i političara (u pretpostavci da su političari rodoljubi) jest u tome – kako i na koji način očuvati hrvatski narodni individualitet i njegovu kulturu. Sve je ostalo od sporednije važnosti. Etatisti smatraju da se to ne može postići bez posebne i samostalne države. Integralni Jugoslaveni misle, da je potrebno da tih naših „plemenskih” atributa nestane i da se svi pretopimo u novi, jugoslavenski narod. Ljevičari smatraju, u praksi, da je nacionalno bojest prošlosti i produkt građanskog mentaliteta. Ja bih se složio s marksistima, ako pod nacionalizmom shvaćaju šovinizam i nacionalni imperijalizam. Ovako izvitoperene oblike i te naopake izrasline nisu ni etične ni čovječanske. Pravi smisao nacionalnosti barem kod nas daje samo seljački svijet. Nacionalnost i nacionalni osjećaj, kako ga osjeća seljaštvo, može se ukratko označiti kao težnja, da se u slobodi razvija i radi – da bez pritiska izvana ili iznutra čuva plodove svoga rada, svetost kućnog, obiteljskog života i slobodno njegovanje cijele duhovne predaje. U stvari, prevedeno u politički jezik, sloboda pojedinca i naroda kao cjeline. Granicu između vlastitog naroda i stranog seljačko intenzivnije osjeća od gradskog, kozmopolitskog društva. Seljački je nacionalizam u duši, u kulturnom doživljavanju, u moralnim osobinama, a ne upolitičkim manipulacijama i frazama, koji redovito pokrivaju duševno siromaštvo. Seljaku je takav nacionalizam tuđ; on ne teži za tuđim, a svoje brani.

20. Često sam razgovarao s prof. K., o karakteru hrvatskog naroda, o kulturnim nanosima, o nemogućnostima i mogućnostima našeg političkog ži-

vota. Prof. K. je vrlo načitan čovjek. Okušao je svoje sposobnosti na mnogo područja. Dolazio je u dodir s krunjenim glavama i mnogim političarima i državicima srednje Evrope. Puštam na stranu njegovu političku prošlost. Ona je, po prilici, identična s prošlošću većine starije generacije intelektualaca iz banske Hrvatske: pravaš unionista, Jugoslaven, razočarni Jugoslaven s jako naglašenim pravaškim akcentom. Osim toga, on, i kad bi htio, ne može osjetiti bilo narodno: potječe iz generacije, koja je vodila kabinetsku politiku, u kojoj je narod bio objekt za – priznajmo sada iskreno – dosta filantropske i humane eksperimente gospodske politike. Ovako mi je, po prilici, formulirao svoje gledanje na naše hrvatske narodne probleme: Mi ne možemo još govoriti o hrvatskoj narodnoj politici, jer ne postoji hrvatsko narodno duhovno jedinstvo. Mi smo narod, koji je rascjepkan na četiri dijela, na četiri kulture. Imamo azijsko-orijentalnu regiju – Bosna i Hercegovina –; sredozemnoromansku – Dalmacija i Istra –, njemačku – Gornji Jadran, Gorski Kotar i dobar dio vojne Krajine i panonsku – ostali dio hrvatskih zemalja. Svaki živi svojim životom, ne razumiju se i ne trpe se. Nema elemenata koji bi te raznolike utjecaje spojio niti ima kolektivne snage, koja bi ujedinila duhovne razrožnosti”. Nastojao sam ga uvjeriti da su te opreke sporedne, da nisu bitne i da ne prodiru u naravnu srž; bez uspjeha. Upozorio sam ga, da je njegovo mišljenje o potpunoj rascjepkanosti hrvatskog naroda i u političkim težnjama, i u političkim manifestacijama krivo, jer je seljački pokret pomogao da su Hrvati jedinstveni kao rijetko koji narod na svijetu i da ideje seljačkog pokreta mogu biti duhovna kapa na kojoj se mogu okupiti svi Hrvati. Nisam ga mogao uvjeriti. „Molim vas lijepo, seljački pokret nije uopće politički pokret, a pogotovu nije pokret, koji bi mogao ostvariti svoje zahtjeve. Ima u njemu pokoje zrnce vrijedno pažnje. Ali on nema vodstva, koje bi iz njegove moralne snage izvuklo maksimum praktičkih rezultata. To su sve nevježe ili špekulanti. Nevježe ne znadu, da je politika kompromis i iskorištavanje dane situacije prema određenom cilju. A špekulanti paze na svoje interese. Rasplinut će se taj pokret naglo kao što je naglo narastao. Lijevo krilo otići će komunistima, desnica će se pridružiti građanskim strankama, a centrum, jezgro stranke, ostat će i previše slabo, da bi moglo voditi bilo kakvu ozbiljniju politiku”. –

Da li je prof. Puškarić imao pravo? Kazat će budućnost.

20. Nisam uvijek u svom životu mogao govoriti mirno o našim političkim pitanjima, i nisam bio indiferentan prema strankama kao što sam sada. Naprotiv, moje su reakcije bile uglavnom političke. Već kao mlad dečko, u gimnaziji, bio sam žestok antiaustrijanac. Razumije se, da je to moje antiaustrijanstvo od drugoga. Kao seljačko dijete u prvim razredima pučke škole nisam imao nikakvih pravih predožba o narodu, državi, monarhiji. Čitali smo nekakvu jubilarnu knjižicu o premilostivom Franji Josipu. (...) Kralja i cara zamišljao sam kao nekog dokonog vjetrogonju, koji se iz dokolice bavi furbarijama, nosi neku čudnu bradu i ima soldate, koje tri godine neprestano muči i izglednjuje. A onda je došao Marko Šušnjar moj dragi i neprežaljeni učitelj, koji je iz ar-

banske preparandije donio k nama u Krivodol novi svijet: mržnju na Austriju, spoznaju da smo grana slavenskog debla. Nikada nismo naučili carevke, i ja je nikad nisam u životu zapjevao. Ali smo zato naučili i Lijepu našu, i Hej Slave-ni, i Još Hrvatska ni propala i cijeli repertoar narodnih budnica i koračnica.

21. Došla je gimnazija. Neki su odgojitelji bili austrijanci – manji dio – a ostali su bili izraziti slavenofili i antiaustrijanci. U nama su unijetili upravo revolucionarne ideje. Moj drug Krešo Meštrović pričao nam je o Ivanu Meštroviću i o tome, kako se on bori u emigraciji protiv Austrije. Fra Metod Veselić (nastradao u ovom ratu, Bog mu se dobroj dušici smilovao) kao vojnički dušobrižnik nije se bojao, da nam s dana u dan podgrijeva mržnju prema „truloj i pokvarenoj” Austriji. (...)

22. Moje „radikalno” jugoslavenstvo potraja još 6-7 godina. Držali su ga mladenački zanos, Petar Rogulja preko svojih spisa, *Jugoslavenska Njiva* koju sam pratio od prvog do posljednjeg broja, Marjanovićeve sintetičko-kritičke visokoparne alokucije, Skerličeva baština u meni, jer sam još za vrijeme rata kao gimnazijalac drugog razreda pročitao desetak njegovih knjiga, i jugoslaven-ske injekcije mojih učitelja. (...) 1918. počeo sam pisati ekvaštinu, i tim sam neblagoglasnim ekaviziranjem valjao sve do 1925. Ali, moje jugoslavenstvo bilo je uvijek razvodnjeno živim hrvatskim osjećajem, tako da su me na sveučilištu Jugoslaveni smatrali zadržim Hrvatom, a zadržim Hrvati Slavosrbinom. I čini mi se, da su iz toga dvojakog nacionalnog osjećanja ostali tragovi kod mene sve do danas. Teško se mi filolozi – a ja sam, ipak, filolog – možemo oteti nasljeđenoj baštini slavistike i živoj svijesti da je Hrvatima i Srbima jezik zajednički, uz male razlike. Opet, s druge strane, i previše očito vidim, da nema zajedničke nacionalne jugoslavenske narodne svijesti – Nešto je slično s nama Hrvatima i Srbima kao s Englezima i Amerikancima. Jedinствен jezik, možda i zajedničko podrijetlo ali dvije narodne i državne misli.

23. Nastojao sam upoznati i Hrvate i Srbe. Plod mojih živih dodira s jednima i drugima – o Slovencima ću naknadno govoriti – dalo mi je ponešto drukčije poglede na karakter i Hrvata i Srba nego što ga imaju hrvatski i srpski intelektualci. Srbi i mnogi Hrvati smatraju Srbe narodom junaka, s jako razvijenom narodnom svijesću, s izrazitim narodnim ponosom; dosta sirovom smjesom iz koje treba dugo vremena trijebiti pljevu, da se stvori kulturna sredina. Hrvati su – po mišljenju hrvatskih naprednjaka i velikog broja srpskih intelektualaca – manje nacionalno otporni, natrunjeni stranim naslagama, dekadenti, bez jake kohezione snage.

Ne slažem se s takvim stavovima i zaključcima. Po mome mišljenju bitna razlika između hrvatskih i srpskih intelektualaca nije u slabijem ili jačem osjećanju nacionalnoga – ni kod jednih ni kod drugih taj osjećaj realno nije previše jak – nego su glavne razlike u pitanju praktičnosti i u odnosu prema životnim pitanjima. Srbin je egocentričniji od Hrvata. On prije svega vidi sebe, i za to je u životu mnogo praktičniji od Hrvata. „Opći problemi”, pa ni oni koji se nameću neodoljivo silom prilika, srpskog intelektualca ne uznemiruju. Njega

ne muče problemi filozofije i religije. To je narod u biti areligiozan, dok je Hrvat religiozan svojevrsno i onda, kad se bori protiv svake pozitivne religije. Srbin je rođeni računđija, Hrvat je po prirodi prije svega esteta, koji gleda na vanjski izgled. Srbin je prirodan i nagonski, proizvod surovih životnih oblika; Hrvata prati barok, čak i onda kad je buntovan. Srbi zato smatraju Hrvate neiskrenima, Hrvati Srbe prostacima. U stvari, treba lučiti iskrenost i iskrenost. Hrvat je u saobraćaju s ljudima poprimio određene civilizacijske oblike, koje Srbi još teško podnose, mada su već neki beogradski krugovi prisvojili određeni društveni ceremonijal, koji nije ništa gipkiji od ceremonijala zagrebačkog društva. Radi određenih forma izražaja ne može se govoriti o neiskrenosti. Međutim ni pretežno praskavi temperamenat Srba ne priječi ih da određene namjere i težnje kriju vrlo vješto. Bizantinska civilizacija ostavila je kod srpskih vodećih krugova trajne tragove. Često se čini krivo sa hrvatske strane Srbima, a sa sprske strane Hrvatima, kad se pojedinačne uzročne pojave i duhovne manifestacije generalizira. Držim da je svakako kriva generalizacija o neiskrenosti. Na žalost, meni se čini da su i Hrvati i Srbi previše iskreni i previše nesposobni. I za jedne i za druge bilo bi bolje, kad bi se manje rastapali od „ljubavi” i manje gušili u mržnji. Obje pojave su rudimentarne i primitivne. Više uzdržljivosti ne bi škodilo i jednima i drugima. U stvari, srpska zaostalost nije mnogo znatnija od hrvatske.

24. Među obrazovanim krugovima postoje, kako sam rekao, razlike: Srbin je konkretan, Hrvat je apstraktan; Srbin realan, Hrvat idealista; Srbin je neposredan i primaran, Hrvat suzdržljiv; Srbin je, pod utjecajem Cincara, trgovac, Hrvat umjetnik; Hrvat je sistem, Srbin je protiv sistema; Srbin je akcija, Hrvat kontemplacija; Hrvat misli na svijet, Srbin u prvom redu na se; hrvatsko je intelektualno društvo raznoliko i izdiferencirano, srpsko jednolično. Hrvat je Hrvat po prkosu, ali bi se najradije osjećao članom cijelog svijeta. Srbin je Srbin po nagonu; Hrvat, i kad živi po zakonima svoje crkve prema crkvi ima određenu averziju, Srbin svoju crkvu voli i kad je bezvjerac, a bezvjerac je gotovo uvijek. Kad je Hrvat Jugoslaven redovito svoje mrzi, srpski Jugoslaven pod jugoslavenstvom nastoji u prvom redu proširiti srpstvo.

Međutim, bit će da je nadeblja razlika u savršenom odsustvu idejnog svijeta kod srpskih intelektualaca. The struggle of life, što još sirova balkanska sredina, od Srbina uči nije samo borac za stranku, a pod strankom on razumijeva u prvom redu sebe, dok su Hrvati Don Quijoti nekih, često puta i neodređenih, ideala. Hrvat je po prirodi borac za ideale, Srbin prima realnost kao gotovu činjenicu, i iz nje nastoji dobiti što više koristi. Zato je redovita pojava da je Hrvat opozicionalac, a Srbin oportunist i režimlja. Značajno je, da već decenijama kod Srba opozicija nije nikad dobila većinu, a kod Hrvata je rijetko kada vlada dobila većinu.

26. Gledano iz kratke historijske perspektive, možda je ovaj odnos Srba prema vlasti najviše pomutio srdačnije veze Hrvata i Srba. To što su Srbi, prije stvaranja Jugoslavije, bili uz svoje vlade u Srbiji, nikoga kod Hrvata ne smeta.

Ali oni su isto tako i kasnije, u Jugoslaviji, bili u golemoj većini uz režime koji su bili odreda neprijateljski raspoloženi prema Hrvatima, vodeći velikosrpsku šovinističku politiku, izdvajali, tako reći, sve Hrvate protiv sebe. Još je više, u prošlosti, mutilo odnose Srba i Hrvata, što su Srbi u Trojedinici bili redovito uz mađžaronske režime i na taj način direktno i svijesno pomagali ugnjetavanje Hrvata sa strane Mađžara. Značajno je, da za cijelo vrijeme Khuenove vladavine ni jedan Srbin nije bio u opoziciji. Istu politiku su uglavnom vodili i u Dalmaciji, gdje su se često relirali s Talijanima radije nego s Hrvatima. Slavni odvjetak ovakve politike bio je i gest Nike Longa, koji je 1941. u aprilu, brzojavio Mussoliniju, da okupira Dalmaciju, koja – navodno po tome brzojavu – i povijesno pripada Italiji.

27. Stvaranje Jugoslavije dovelo je Hrvate, i po centru, iz kojega se nad njima vladalo, i po metodama, koje su uvedene u politički život, iz srednje Evrope duboko na Balkan. I oni se u početku nisu na Balkanu snašli, ali se, na žalost, s vemenom i kod nas stvarao pandan svim mogućim četničkim, narodnoobrambenim i sli. pokretima i organizacijama. Ustaštvo je plod balkanizacije Hrvata. Ono je unijelo kult sile, nepoštivanje osobnih slobodina i osobne časti: Ustaštvo se razvilo iz iste sredine iz kakve su nikle sve moguće četničke organizacije i metode.

28. Bio je težak atentat na savjest i narodnu svijest sav taj đumbus Nezavisne Države Hrvatske. Budimo iskreni: većina, golema većina, Hrvata je željela samostalnu Hrvatsku, a golema je manjina bila sklona Nijemcima, a još manje Talijanima. Najedanput, ti naši vjekovni neprijatelji stvorise hrvatsku državu: kako se odnositi prema njima, a pogotovu, kako se odnositi prema hrvatskoj državi, koja je doduše postojala više na papiru nego u zbilji, ali su mnogi pretpostavljali mogućnost, da će ta država, kad prestane rat, dobiti kakve takve atribute prave državnosti, a rezoniranje je mnogih Hrvata bilo po prilici ovako – nije baš časno da su nam Nijemci i Talijani dali državu, ali su se uglavnom svi mali narodi osamostalili uz pomoć stranih velikih sila, pa ni Hrvati ne moraju biti izuzetak. Ali Pavelićeva stvarnost je bila očajna; progoni političkih protivnika nadmašili su svaku maštu. Etičku svijest hrvatskog naroda osobito su sapinjala zločinstva režima na slabim i nezaštićenima. Ljudi su se počeli stidjeti, da su tolika krvološtva mogla nastati među Hrvatima; sve to jače se širila apatija i duboki duševni nemir. S druge strane zločini su se gomilali. Nitko, osim ustaša, nije više bio siguran, ali uza sve to priliv u ustaške redove bio je premalen i neznatan tako da su oni bili stvarno izolirani. Osjećaj usamljenosti nagonio ih je još više na zločinstva, a kad je bilo očito, da su ustaški poslušnici izgubili rat, onda su postali histerični i zvijeri. Mnogi su od njih bili najobičniji korupcionaši, šverceri i ratni izrabljivači.

Kola su upala duboko u blato, i rijetko se tko mogao istrgnuti, tko je vukao jaram ustaški. Ništa možda – osim klanja – nije bilo u ovom očajnom vremenu očajnije nego promatrati ljude, koji su u ustaštvu, na početku, vidjeli pokret

za hrvatsku državnu samostalnost. Kako se lome pod ustaškom stvarnošću, a nisu znali naći puta, da prekinu sa svojom okolinom.

„Ideolozi” su bili najraznolikiji avanturisti, nemoralni ljudi, glupi u svo-
me osnovnom političkom stavu – oslanjanja na fašističku Italiju i nacističku
Njemačku. Cijelo vrijeme prije prodora Nijemaca u naše krajeve ustaše su bili
vrlo opasni, barem što se tiče onih, koji nisu bili u Italiji ili negdje drugdje u
inostranstvu. Nitko nije pravo vidio njihove težnje, a većina omladine, koja se
zanosila idealom samostalne hrvatske države, nije ni izdaleka poznavala ćud i
zločinačke namjere kaponja na vrhu pokreta. Tako se i dogodilo, da su mnogi
stupili u pokret misleći, da je taj pokret u osnovi etičan, da je opravdana re-
akcija protiv velikosrpske hegemonije i izrabljivanja. Mnogo je mladih ljudi
pošlo u pokret iz idealizma, a kad su već ušli u gujino gnijezdo, nisu se znali
trgnuti.

Marina Kljajo-Radić

Pjesme

NIKADA NEMOJ JESTI SAM

Iliji Ladinu

Nemaš li ženu
Nemoj jesti sam

Prostri stol za dvoje
Upali svijeću
I posluži ljubav

U praznu stolicu
Ušuljat će se ona
Koji oduvijek tražiš

I hrana ne će biti ona

Nemaš li prijatelja
nemoj jesti sam
Pozovi neprijatelje
I nahrani ih
Svojom slabošću

Jude će se povući
Ostat će jedan

Koji je oduvijek želio
S tobom dijeliti

Korake samoće
Nemaš li što za jesti
Nemoj očajavati
Prostri stol, posluži tišinu
I otvori prozor

Čekaj dolazak ptice
S kruhom u kljunu
Lipanj, 2010.

POLJE SMRTI

*Pok. Anti (Ljupka) Kljaji, rođ. 1922.,
ubijenom na Bleiburgu 1945.*

Olovne ruke mržnje
U divljem plesu smrti
Zatvorile su put Izlaska

Mržnja kvasa. Lanac
Smrti steže izgladnjeli
Trbuh kolone Spasa

Dlanovi, prepuni streljiva
Rastvorili su čeljust polja.
Egzekutori likuju. Strah je zaleđen

Strah od života Nas, što
utisnusmo Ljepotu u
krvavim jutrima Stoljetnog sna

Srce kolone otkucava kraj.
Žrtva ljevanica se pali
Nebo odjeveno crnom kostrijeti

Blizina smrti i posljednja misao
Na život. Nedorečen. Majka sa stigmom
Križa u prsima. Čeka

Žene i djevojke u kipu
Ukočene. Zabludjele od čežnje
Gole. Vapiju milost

Stotine tisuća
Praznih zipki
Nabodeno na iglice kostrijeti

BJELOPOLJSKA ZORA

I. Jer to bijasmo Mi

(Nije Nas bilo)

Dugo je čamila
U visinama
Planinskih ponora

Prekrita Pločnom
U njedrima
Čuvala vremena prošla

(Jer to bijasmo Mi)

Drugovala s vilama
I pastirima
Sanjajući nova svitanja

U skutovima krila
Neizrečeni
Poriv rađanja po Riječi

(I ona bijaše Mi)

II. Ne bijasmo bez riječi

Rasipala se u svijetlim
Kapljama
Zgusnute opore prošlosti

Svaka kaplja izlila je
priču
Crnih ponora i bijelih voda

I polja što ga okruniše brda
A ono rodi
Crkvine, gomile i djecu

Kolo i pjesmu u otporu
Smrti
I život u trpnji

S jahačima na konjima
Privite
Djevojačke grudi i kose

Prkos za suze majke i žene
Za mene
I nas ukamenjene

Jer ne bijasmo bez imena
Bez vjere
I Riječi u kojoj je vrio život

9. studenoga 2009.

RASPET ZAGRLJAJEM MORA

Petru Šegedinu

Djeca smo Božja
Prognana, jadna
Na otok samoće

U progonstvu vlastitog
tijela
Strah se cereka
Iz zapljusnutih strasti
S valovima
Ribe bježe u daljinu
U dubinu sigurnosti

Na praznom pjatu
Smrt prijeti
Skeletom srdele

Djeca smo Božja
U grijeh porinuta
I jedan između nas

Jedan jedincati
Diže glas zbog kojeg
Raspnu ga

(Ako mu pak oprostite
Učinit će to on sam
Zagrljajem mora)

17. rujna 2009.

I RIJEČJU I SLIKOM

Vladi Puljiću

Nije dostatno
Izreći
Ljepotu
Šipka, grožđa ili smokve

U ritmu srca treba
Satrti
Nabrekli tvrdi plod
U krv

I skupiti svježinu raspuknu-
tih
Kapi
U sliku života
Vječnoga
S grozdom na dlanu treba
Kušati
Kvasinu uskraćenog
Mira

Napiti se mutne Neretve
I graditi
Mostove porušenog
Života

Sa smokvom na usnama
Leći
Na zemlju i sanjati
Slobodu

Ustati s poskokom
U njedrima
I uspraviti se okamenjen
U stečku

I riječju i slikom

AGAVA

Čipkasta barka
Reže plavi kruh
Smireni smjeli rez
Na plavom modrom
Prostranstvu

Plutaju otoci...
Rastu i nestaju
Krugovi života
Ogoljena, odvojena
Mora opstanka
U niti agave

Vršci prijete
U otporu pokazujući na
Prkosnu, mirisnu
Ženoržu

Žena u čipki
Brača
Korčule

Čovjek i žena
U čipkastoj barci
Režu slani kruh mora
I strast dubina

6. kolovoza 2006.

PREGRŠT RIJEČI

Beznadna suša
Naših tišina
I okorjele šutnje

Iznenada obruši
Pregršt riječi

(Sjetim se pregršća oraha
Ili bajama iz bakine ruke)

Riječi se izliju
U raskošni cvijet
Blizine, u grm
Suhozidog sivila

ZA LJUBAV KOJA TO MOŽDA I NIJE

U letu dva galeba
Treperila je svjetlost tajne
Za ljubav koja to možda i nije

Letjeli su smjelo
Jedan kraj drugoga
Ponekad razdvojeni
Ponekad blizi
Ponekad jedno

Umorni, zaustavili su se
Na grebenu
Gdje su jedan
Drugomu
Priznali
Nevjernost
Za ljubav koja to možda i nije

RUKOVETI SVJETLA

Jasnost i toplina dana
U izobilju darovanog
Nam svjetla

Uživam okupana morem
I svjetlom – plovim
Kroz prošlost

Ribari vuku mreže
Trudne, izobličene
Od ulova

Pogrbljeni, znojni seljaci
Posađeni u vinogradima
Na mejama

Vremena nemaju za sunčanje
Snatrenje
I dodire

U rukama im samo
Rukoveti svjetla
Nama

Posramljena gledam
U dlanove prazne
Naše

Korčula, 25. srpnja 2008.

DJEVOJČICA MASLINA

U zelenom krugu
Lisnatog haljetka
Djetinjstvo bubri
Pred darivanje

Prvi plodovi
Krupni i zdravi
Skriveni sramežljivo
U zelene prsluke

Žedne ljepote, oči
Dive se prvoj rodnosti
Plodu u čistoj datosti

Djevojčica maslina
Vedra i ne sluti
Sâmo darivanje
Ubiranje i cijedenje

Sretna uživa
Bujnost života
Očekujući i žudeći
Prvog berača

POSJEČENA MASLINA

U masliniku
Najraskošnijoj maslini
Posjekli su krošnjju

Tri smrtna kruga
Zalili su njezinom
Krvlju i voskom

Ostavili su je
Na životu sakatu
S dvije polegle grane
I rašljastim deblom

Kažnjena ljepota
Plaši i opominje:
Uz nju ni jedna druga
nije mogla rasti!
Plodove svoje
Čuvala je za visine!

Manje je smjelosti
Trebalo za posjeći je
Negoli obrati

16. svibnja 2009.

Božica Jelušić

Sredinom mojih dana

Refleksije i zapisi

Tekuće, prolazeće

Slazeš u perle sve svoje domete, uspjehe, postignuća, dane visoke i dane obasjane. Na sredini tvojih dana ogrlica se rasipa, tvoje se sjajne kuglice razbježe po mračnim kutovima, upadaju u rupe, izgube se u korovu. Škripavo saginješ kičmu i kupiš samo one najvažnije, nekoliko njih, nedovoljno čak i za narukvicu. Tek toliko, da ne zaboraviš...I ideš dalje, neobeštećen, razvlašćen, osiromašen, kao oduvijek bivajući „*sam čovjek...svoj otok izvan toka*”.

Govori se stalno, govori se loše, premnogo i najčešće nepotrebno. Među najvrjednije uporabe govora računam sposobnost da poučimo, savjetujemo, razvedrimo, usrećimo i utješimo nekoga među bližnjima. Ostalo su potrošeni obrasci, nužnost ili prekomjernost igre riječima, nerijetko pak i zloporaba u smislu „praznog naklapanja”, što je u budizmu evidentirano kao jedan od grijeha svagdašnjih.

Kad *Cvetajeva* piše pjesmu o vrtu, gdje idući korak po korak i kidajući zrele glavice maka „*obezglavi vrt slučajno*”, to navodi na ozbiljno razmišljanje. Uvijek zastanem na tom mjestu, pomislivši ne radim li i ja to, makar nesvjesno. Idemo poljem, krećemo se među idejama, knjigama, gradovima, u vrvežu mnoštva dodirujemo se aurama, „ulazimo u živote drugih”. Ne dogodi li se taj strašni nehaj, da otkinemo ponekad nešto što je trebalo ostati na mjestu? U budizmu: *svjesnost misli, riječi i postupaka*, uzima se kao jamstvo da ćemo životnom stazom proći sa što manje ozljeda i „*rasutoga tereta*”.

Kako je *Apollinaire* našao načina da se spasi erotikom – kako je usred bojišnice i krvi mogao imaginirati cvijetak za svoju *Lou*, pišući, između ostalog: „U tebi je sadržan sav moj svijet; on bi iščezao kad u tebi ne bih pronašao ponovo lijepu u svako vrijeme i posvuda”!. To je zapravo ravno čudu: govori mi da je mašta jača i pobjedonosnija od svake okrutne, po čovjeka neizdržive stvarnosti.

Čak i da se razdvojiš u dva tijela i jednu dušu, čak da pronađeš izlaz u astral i naučiš sposobnost *bilokacije*, ili da u čarobnom ljubavnom zrcalu spaziš svoju drugu polovicu, ne zavaravaj se: lekcije o samoći učit ćeš sve dok traje tvoja karma. Upamti to i prihvati. Tako je za tebe najlakše i najbezbolnije.

Što je to *javna ličnost*? Hrpa odbačenih maski, kostima i odigranih uloga, koje dajemo javnosti, da bismo barem privremeno zaštitili svoju privatnost i intimu, pa negdje obrezivali ruže, ukuhivali zimnicu i igrali se s djecom svoje djece, blaženi što nas u tom trenutku nitko ne može dohvatiti...

Ako se pomno analizira, život je ustvari ponajviše nalik krastavcu: u početku sočan i jestiv, poslije gorak, požutio i smežuran, do istinske ružnoće. Zanimljivo je da je poljska riječ za salatu od krastavaca *mizeria*, na kajkavskom se ta povrtnica zove *vugorek*, što je došlo kao hungarizam, a Slovenci ga zovu *kumrič*, što je pak po *Krleži* i njegovim „Baladama...” zapravo „čovjek koji nosi svoju bijedu na licu, jadnik, bijednik. Čovjek nečist, smrdljiv, neopran, gnusan, gadan te pobuđuje gađenje, a ne samilost”.

Pa ipak, ljubav za život trebala bi biti ultimativna, nepotrošiva. Valjalo bi se pripremiti za napor srednje dobi i nedaće starosti. Vjerovati da ćemo sresti učitelja i svoju „izgubljenu polovicu” u drugoj osobi, te da naše trajanje neće poći nezapaženo, kao sjena na vodi i dim na vjetru. Naprotiv, biblijski gledano, dobar je ishod zajamčen, jer: „Onima koji vole život, Jahve poručuje: ŽIVOT ĆE IM BITI KAO VRT NAVODNJEN”.

Kad *Mandeljštam* piše ubojite stihove: „*Na ramena mi zaskače vijek-vučjak, / Samo što ja nisam krvi vučje*”, kao da anticipira i naše tegobno i mučno vrijeme. Vijek-vučjak uvijek zaskoči čovjeka, obori ga u trenutku najveće slabosti. Pjesma je stara 80 godina (1931.), a kao da ilustrira i našu stvarnost. Ekonomska nesigurnost, tjeskoba svakidašnjice, prizemnost opstanka, virus kiča u kulturi, iščezavanje empatije u korist bezočna grabeža. Sve je podrovano i poljuljano, sve u luknjama i prnjama, od ruha do ideala. Nestaje radosti u erotici, okusa u jelu, ambicije u poduhvatima i namislama. Kružimo kao apatične muhe među polumrtvim energijama. Izgleda li tako izbliza jedan svijet bez alternative?

Provjetrava se soba i marljivo pere posteljina, da se iskoriste blagodati lijepa vremena. Ali zapravo, trebala bih se sastati sama sa sobom, pa temeljito provjetriti dušu, misli i rječnik. Proći kroz svoje godine i labirinte, izbrojiti gubitke,

vidjeti što je u aktivni preostalo. Mislila sam kako je najvažnije biti slobodan, odvezati uzicu od beamterske službe, pokornosti, poslušljivosti, raspoložljivosti vlastita vremena za potrebe drugih. Pet godina poslije, još je u meni netko tko prireže i ne oslobađa, ne dopuštajući predah. Nesigurnost zarađivanja, emotivni potresi i kronični nedostatak nekoga tko bi nam bio *ravnosuštan*, suštinski ravnopravan (po *Marini*) čine nas ipak na kraju živomrtvom osobom, koja je negdje usput izgubila svoje razloge i hvatišta, te se poput slamnate karnevalske lutke njiše na oštrom vjetru.

Ovako (možda) izgleda starost: bol u zglobovima, teška glava, gastritis, nevoljkost, melankolija, želja da se zavučesh u neku crnu rupu i tamo zauvijek ostaneš. Premor i tremor. Prežvakavanje lanjskoga sijena. Mozak težak i nepomičan kao hrpa sirovog kaučuka. Zašto postajemo toliko opori? Čemu tolika patnja? Koliko mi tišine danas treba, za jednu solidnu duhovnu kupku... More, more tišine. Da se očiste pore, da sav jad, premor i tjeskoba izađu van iz čovjeka. Žrtva sam jedne tiranske poslovice: „*Mnogo htjela, malo započela...*”. Slažem u glavi privremeni „završni račun”, u kome neprestano nedostaju baš ključne brojke i cifre.

Polako ali izvjesno upoznajem *sindrom Crvene koke*, koja je našla zrno žita, te zamolila namjernike i susjede da joj pomognu odnijeti ga u mlin, samljeti u brašno, kruh umijesiti i hljebac ispeći. Kako odgovori bijahu niječni, ona svaki put zaključí: „Učinit ću to sama”. No, kad se miris svježega kruha stao širiti, mnogo se željnika nađe da ga podijele za stolom. A Crvena zaključí: „Ne, pojed ću ga sama!”. *Pojest ću ga i ja sama, bezbeli.*

Kinjim se nad jednom frazom iz otvorene knjige: „*Promišljati svoj život*”. To nije ni malo jednostavno, a često je razdražujuće, jer sve biva nekako drugačije od zamišljenog, izvan nacрта. Uzmem li u ruke *Holznerova* „Pavla”, ili bilo koju knjigu *Yourcenarove*, namah očajavam, misleći kako za života neću doseći tu usredotočenost i potpunu vlast nad riječima. Možda naslućujem u čemu je zamka: put do vrhunske majstorije ne smije biti posut „strategijama”, ne smije se misliti o uspjehu niti obazirati na javnu pozornost, već strastveno prionuti uz svoje djelo, biti u središtu, u magmi, vrelini novoskovanih riječi. Izroniti tek toliko, da vidiš kako list pada, pa opet otići u tu posvećenost i izdvojenost, bez koje nema željene „radijacije” teksta. Duhovne kušnje, padovi i sumnje često su dar za pisca; očaj je paradoksalno blagotvoran, a samozadovoljstvo je opakao kao bolest, u slovu i svemu ostalome, dugoročno gledano-razarajuće.

Kako ćemo provesti svojih *kozmičkih pet minuta*, i po čemu će nas pamtití, ovisi samo o našim ciljevima i strastima koje su nas od njih udaljavale. Jesmo li uspjeli kultivirati duh, da se uzdigne iznad trule cigle, crvljivih greda i piknja-

vog platna u ormarima, košare zemlje i par stabala na obronku vinograda? Što ćemo ponijeti sa sobom tamo, na drugu stranu, negoli čist obraz i svijetlo ime, ostavljajući tragove ljubavi u svemu čega smo se dotakli za života. Ne vrijedi ništa što se može kupiti, niti valja ono, od čega ti pada mrak na oči...curi naše vrijeme poput pijeska iz košare, nestajemo iz pojavnosti i sjećanja dragih ljudi. Za jeftine stvari ne daj svoj skupi život, možda je ipak jedini u kome se možeš sjetiti sebe sama!

U biblijskoj priči o mudrim i ludim djevicama, pohvaljene su one, koje sačuvaše svoje ulje za dolazak Spasitelja. Doista, tu malu ponutrenu svjetlost, plamičak ufanja, treba sačuvati i u najgušćoj tami. Beznađe radi protiv nas, tama je puna čudovišnih prikaza, utvara i opasnosti. Pod njen skut ništa ne valja sklanjati, budući da tamo vlada sam Nečastivi. Strpljivo trošiti kap po kap ulja, vježbati oko da vidi iskru i na najvećoj udaljenosti, znači poraditi na spasenju svoje duše, te imati hrabrosti da zoru dočekaš osovljeno, lica okrenuta *ad orientem*, odakle sva Svjetlost dolazi, zajedno sa svojim darovima, blagodatima i utjehom.

Čovjek obuzet stvaralačkim žarom, svojim planovima i projektima, živi u potpuno drugoj sferi mira i pronađene ravnoteže, od svoga antipoda - hektičkog „prezaposlenika” i stjecatelja. Povremeni „uleti” u javni život i njegove nasrtljive, šarlatanske ili lažno-sladunjave obrasce, pokazat će koliko ga njegov posao osamljuje, čini strancem među *njegovima*, te u konačnici, izmješta njegovo biće iz općeg tijeka i kolektivne povijesti. Još je samo JEZIK ono što nas povezuje, i to tek u primarnom, priopćajnom sloju, kad jedni od drugih nešto zahtijevamo, želimo ili iznuđujemo. A ostalo je šutnja i nepremostivi ponori između svjetova, ili kako to besmisleno veli jedan stari šlager: „*Između nas je ponor soneta*”, ma što to zapravo značilo!

Zabrinjava me što stalno nudim svijetu i bližnjima ponešto od svojih plodova: misli, knjiga, ruktovorina, jestvina, druženja u prostoru uređenom po pravilima moje estetike. Naidem li na odbijenicu (ili još gore: na ravnodušnost), grizem se i crvenim, kao da sam JA učinila prekršaj etikacije, stavljajući druge pred samu mogućnost izbora. Priroda je to mnogo bolje uredila: jabuka zori, oteža, pa ispusti plodove, ostavljajući nam na volju hoćemo li se za njima sagnuti i pobrati njen trud ili ga ostaviti da trune. Držim da je *Frost* stoga posve u pravu, zaključujući: „*Kad bi vazda moglo neubranog ostať. / Plodovi da mogu u zaborav pasti, / A jabučno nešto, ostavljeno, prosto, / Da ne moraš mu slatki miris krasti.*”

Čitajući novine, osjećam intenzivnu želju za bijegom iz svoga stoljeća, grada, jezika, vlastite kože i trenutačne pozicije. Mislim da nitko nije „zavrije-

dio” tu vrstu stvarnosti, takve porazne činjenice o bestijalnosti, raščovječenju, neosjetljivosti na patnju i surovoj pohlepi, koje nas obasipaju iz novinskih vijesti, kao gotovo jedini i isključivi sadržaji, ma otkuda dolazili. U vlasti smo najstrašnijih demona, i paradoksalno, tu obrađujemo svoje male okućnice, promoviramo knjige, proizvodimo grožđe, ulje, žitarice, vodimo dnevnik i rišemo akvarele, kao da „*nema ni mrtvih ni živih, ničega*”, kako jedan pjesnik veli. Baulja ljudska duša između cvijeća i smeća, gdje se stvarnost najjače osjeća, i nikako da shvati gdje joj je stati - kojoj bi se priklonila strani...

Neću dopustiti svome razočaranju da uzme ono što volim. Bila bi to prevelika pobjeda za „tamnu stranu” i golem gubitak za mene. Ulažemo u ljude, kao u trezore, sva naša blaga prikupljena naporom i iskustvom. Poput čamaca, oni stoje s nama uz istu obalu, odakle ponekad isplivljavamo na osobne pute, prema žuđenim odredištima. A ruka, koja drugome odvezuje čamac, treba biti laka, dobrohotna, nekrzmajuća, ali i nenastojeća pri tom. Učiniti to pravodobno, osloboditi drugoga, velika je mudrost. Ne pokušavati zadržati, niti biti gorak pri otpuštanju.

Neka pobijedi velikodušnost, jer samo tada nema poraženih ni pobijeđenih na nemirnom polju emocija.

Anima maculata, slomljena duša, spava u nama od djetinjstva, od naših prvih sjećanja. Ona pamti sve što smo se trudili zaboraviti, bilježi modrice, plače za izgubljenim stvarima, proživljava kazne i nepravde; do miligrama poznaje težinu svake uvrede i cijenu gubitka u dugom lancu predaka, čak i onih koje nismo nikada upoznali. Ona zna da je ljubav prošla kad najstrasnije još mirišemo ružu, da nas ruke pustoši pretresaju u svakoj našoj euforiji i trenutačnom postignuću. Sve oblike samoće iskušala je do najtananijih potankosti i najbolnijih preciznosti. *Rasap i uništenje* njena su prirodna stanja. Ne želi graditi ni obnavljati, ne vjerujući ni u jednu trajnost. U trenutcima kada preuzima prevlast, život u tebi zastane, skutri se i čeka u nekom tamnom zakutku. Zove da ga se sjetiš, da svrneš na njega svoje žalostive oči, pune nezadrživih, neobjašnjivih i često posve neprepoznatljivih suza.

O prirodi i pojavama

Vjetar je noćas raspuhao tu vrelinu i vodopije u trski bljeskaju kao zvijezde. Postoji mogućnost da nađeš nečiju pjesmu, istrgnutu iz bilježnice, na listu zastavljenom pod grmom berberisa. Neka su gnijezda popadala u travu i puno prezrelih voćki kotrlja se niz bilogorsku padinu na šljunčani puteljak. Mašem svojim ljubavima izdaleka, malo malaksalo, poput zaboravljena barjaka na okernom pročelju gradske vijećnice. Pjegavom rukom, kroz prigušeno svjetlo, jesen me jutros prvi put pomilovala po kosi.

Godišnja doba su ono najljepše što se događa na velikoj vanjskoj pozornici. I premda nam često promaknu neka čudesa i promjene, koloristički proplamsaji, nježnost u travi, gnijezdu, šašu i riječnom mulju, dolasci vjesnika proljeća, jesenske bakljade i zimsko ogrtanje krpeži i podrtina u kraljevski hermelin, svjesni smo kako i sami tečemo u sezonama, prisposobljujući im svoje zemaljsko trajanje. Zato nas obuzima melankolija, ili čak razočaranje ravno ljubavnom, kad priroda „ukrade” cijelu jednu sezonu, pa iz zimskih kaputa uđemo u ljetne sandale i kratke rukave, ne osjetivši pomlađujući dah proljeća, priljev snage i nalog oživljavanja, kad se Ozirisova *membra disjecta* sakupe u jedno tijelo. Pa onda, valja nam reći kao naš nepremašivi Ujević: „Ja kličem zdravo sezonama svima, / A sve dočekam bez ijednog groša!”.

U prirodi je sve u paralelama i ljupkim analogijama. Zvezdano nebo prizvano je po sličnosti jezeru žutih lokvanja, osvojeni su jablanovi kao razlistane brazde, uzbibana livada zrelih trava posve je nalik moru. U svemu ima ljupkosti, u svemu ima ritma; boje smiruju, sunčev nas sjaj razvedrava. Sve naše zamisli o arkadiji, o „cvjetnoj Galileji” i zemlji Kanaan, kao i drugim mističnim središtima, možda i ukazuju na to da smo nečiji odslik i analogija, a jedini Eden koji postoji zapravo su naša planeta i naš svijet, koji se tako štedro trudimo uništiti i pokvariti.

Prije dolaska zime, prepisujem iz stare bilježnice: Zima, zaleđena šuma. Hrastovi u ledu. Duguljasta mrlja u bjelini, velika ribetina, sive krljušti, zapela na sredini travnjaka. Grane pune imela. Visoke joha u spontanim „buketima”. Poorana zemlja. Jezero na Novom Virju, također okovano ledom. Tavani puni suhoga mesa, pod krovom ljuti dimovi. Plastika i krš otpada po šumarcima uz cestu. Labudovi tiho preživljavaju po šodranama. Oštar i hladan vjetar iza ušiju i po tjemenu. Zima, brate, zima... dosadno mi je unaprijed, unatrag i u sredini podjednako.

U listopadsko navečerje, M. i ja odosmo pogledati Dravu, šumu i oblake. Oblaci su bili rumeni od hladnoće, kao cepelini u plamenu, a šuma se doimala poput ogromnog, mrkog zida, okrhnutih vrhova. Prolaz kroz „tunel” između Repaškog mosta i stare lugarnice, predstavlja gotovo mistično iskustvo. U svjetlokrugu na kraju tunela vidi se žarko narančasti odsjaj i u njemu seosko raspelo s desne strane pod šumom. Dimovi svrdlaju kroz plavet, krasopisno izvijeni. Šum vode oponaša beskonačnost. Na putu prema Gornjoj šumi, u atelier Kovačića, osjećam se kao da sam ispala iz neke holandske slike i tek se pokušavam osoviti na noge, dobivši pravo na život.

Fascinira me pogled na susjedov vrt, na bujnost vegetacije i vegetalnu strast. Udišem, upijam, mirišem, rosim se, zanosim se, jedem očima i pijem njuhom.

Vrt hlapi i propada, trulež ga se hvata po rubu i sredini, ali uvijek val zelenila preplavi sluzavo dno. Vrt je ocean, svaka gredica u njemu krcata je i škripava zemaljska barka, napola odškrinut trezor. Srpanj bijaše srpanj: kolovoz spоровoz dat će mi zrele i dobre misli. Othranit će me vrt do zime, a kiša isprati „lirsko grizodušje” (*Deguy*), i utješiti posve svojom ataraksičnom melodijom i ritmom.

Jesenska svjetlost, umekšana, utišana, često varljiva, već potrošena od prolaza kroz sfere, zapravo znade biti kao najdarovitija, „treća” slikarska ruka. Ona daje tajanstvenost, putenost, ožarenost, meke obrise voća, jantarnu prozirnost zrna grožđa, arabeske na oronulim pročeljima, perzijske ornamente u napola prosušenoj livadi, raznobojne kolobare na vodi i zlatna bljeskanja u pijesku na rubu pustare. Konačno ona je utješna i ohrabrujuća: daje vjerovati kako će i naši kasni dani, doba konačne zrelosti, barem u detaljima zasjati pod njenom magijom. Pozlatit će se tuge i milošću ozariti dani negdašnjih oskudica i gorkih uskrata. Ma koliko znali i slutili pri tom o njenu opsjenarskom karakteru, potpuno smo joj spremni vjerovati, dajući cijelo srce za jedan njen dodir i obasjanje.

Jesenske objave stižu na biranim, raznobojnim, fino štavljenim i viticama prošaranim listovima, od kojih je svaki gotovo minijturna, rukom rađena knjižica sa starinskim uvezom, impregnirana neuništivim mirisima nebeskih radionica. Na njima su nevidljivom tintom zapisani traktati o nestajanju, padu, dekadenciji; sutrašnjem svijetu spremnom na tihu predaju. Odustajemo konačno od svih žarkih obećanja proljeća i ljeta. Ipak, ima i poruka koje poriču svu tuobnost i tugaljivost, ima zahvalnica i slavopoja danima neponovljivim, jutrima obećavajućim, večerima natopljenim zlatom i čežnjom, u čijem smo divljem medu tonuli kao sretni kukci, opijeni od ljubavi.

Na seoskom imanju: dva sata intenzivnoga grabljanja i odmah potom, potpuna „razfriškanost” tijela i duha. Spasih pohaban travnjak, a nabrala sam i košaricu oraha i nekoliko dunja za kompot. Bjelouška trasira put prema šumi preko ateliera: pomogoh joj lagano, uz malu „propovijed” da mi ne plaši goste. Ovijena oko grablji, odnesena je na rub šume, gdje mekano skliznu u travu. Jedno se ptičje jato spustilo na oproštajni ručak na obrano i razvaljeno kukuružište. Baka *Kruna* na biciklu vozi unuka u vinograd da vide „kako im stoje kestenovi”. Nadam se, vrlo jestivo i ukusno. Zašuškana sam u lišću i suglasnicima, s vjetrom prelistavam ekloge najljepših stranica, ikad nenapisanih. Dobra je jesen, i dočekasmo se, napokon, kao obećani tajni ljubavnici na sredini puta.

Dan mrtvih dočekujem ponovo grabljajući lišće u dvorištu. I mrtve listove treba ispratiti, stabiljike porezati, bršljane pošišati, da dvorište ne sliča na razbojište, da sunce nađe još pokoji kutak vrijedan milovanja i pozlaćivanja,

prije no što se mraz razbaškari po cijelom imanju i pokrajini. Ne odlazim na groblje. Ići ću kad svi odu, kad svijeće dogore i vijenci se osuše, ružna plastika kad nestane u hrpama smeća, a radoznale i ubodljive oči prestanu svjedočiti našoj revnosti za mrtve. Naša nas civilizacija uopće nije pripremila za smrt, ni u smislu etike, filozofije, obreda, niti u dijelu ispraćaja i čašćenja preminulih. Previše izlaganja i poziranja, brzog zaborava, zadiranja u intimu, mitomanije i ignorancije u isti mah. Neka otplutale duše putuju s lišćem, slobodne, hitrokretne, neka ih vjetar nosi do granica Kimerije, a male svijeće, užgane na pustom i neobilježenom mjestu, neka im osvijetle put.

O jeseni na sto načina i na tristo fela, a već godinama želim prevesti Rilkeov JESENJI DAN, i konačno to činim, sebi za rođendan, drugima za užitak, i nadam se, kao mali prilog natjecanju, da velikom i genijalnom pjesniku posudimo zavičajnost u lijepom jeziku hrvatskom.

JESENJI DAN

Gospode, ura dođe. Oduži se ljeto.
Sad suncosate zakrili nam sjenom,
a polja pusti vjetru raspuštenom.

Nek' zadnje voće puca od jedrine,
s dva južna dana štedro ga nadari,
i teret slatki nek' granu povine,
slador daj vinu, neka nas ožari.

Tko sada nema doma, nikad više
Neće mu pod krov stati. Tko sam biva,
samotan bit će vazda, slušat kiše,
Čitat će, pisat duga pisma, bdjeti,
alejom kročit sred pločnika siva,
gdje vjetrom nošen navilj lišća leti.

Rujna-listopada 2011.

Cvjetko Milanja

Kritičko-teorijska pozicija Jasne Melvinger

Naša se zapažanja temelje na radovima Jasne Malevinger u posljednjih dvadeset i nešto godina (sakupljena u knjizi *Moderna i njena mimikrija u postmoderni*, Zagreb, 2003.), a grupirao bih ih u četiri skupine. Prvi spadaju u rasprave fonoloških ostvaraja stišnih modela pojedinih (hrvatskih) pjesnika, i temelje se uglavnom na teorijskim spoznajama ruskih formalista, koji su se dosta bavili baš stihologijom, pa bi se ti radovi mogli metodološki okarakterizirati kao formalistički, u dobrom smislu riječi. Vidjet ćemo da se zapažanja Jasne Melvinger dakako ne zaustavljaju na pukom formalističkom fonološkom opisu i detektiranju određenih tipova, nego imaju i dublji smisao, kada tumače semantičke slojeve ostvarene tako ustrojenim fonološkim modelima.

Drugi je tip radova autorice bliži verzifikacijskim, stihološkim raspravama, jer je više usredotočen ne samo na fonološki ostvaraj pojedinoga stiha, kitice i pjesme određenoga pjesnika, nego je u središtu zanimanja metričko-ritmička analiza stišnoga redka ili pak čitave kitice, ili pjesme. Ta se metodološka pozicija ne može više okarakterizirati samo formalističkom, iako se ona također koristi rezultatima teorijske spoznaje ruske formalističke škole, nego je primjerenije reći da su to analize bliske primjerice onima S. Petrovića, ili Slamniga, da ne kažem Kravara, koji u svojim analizama tipa stiha uvodi i grafičku statističku metodu, pa bismo dakle te analize mogli označiti kao stihološke (metričko-ritmičke) pozitivističko-faktografske, a ruski formalisti bi opet rekli da je i to određena „književna činjenica”. Niti te vrste radova se ne iscrpljuju samo tehničkom analizom redka, stopa, metra, rime, nego također imaju za cilj otkriti njegovo semantičko polje. U donjem sloju bi, dakle, i jedna i druga vrst radova bile ujedno i semantička pretraga pa bi one metodološki bile bliske onoj orijentacije kojoj je staklo do otkrivanje značenja te bi se mogla označiti kao semantičko-semiotička.

Treći tip autoričinih radova ima za svoj predmet analizu pojedine (čitave) zbirke kojega pjesnika, ali se ne može reći da su to recenzije u klasičnom smi-

slu definicije pojma recenzije, nego su to prije minucioznije analize dotične zbirke, minucioznije u smislu da u postupku, ili idu od ciklusa do ciklusa, dakako uz ilustraciju pojedinih pjesama, ili odabiru najreprezentativnije i najrelevantnije pjesme dotične zbirke koje legitimiraju određenoga pjesnika u njegovom poetičkom modelu, u njegovoj stilskoj izvedenosti, u njegovu idejno-svjetonazornom segmentu, dakle određenoj filozofiji života i pogledu na svijet. Metodologija koja je u takvoj vrsti analiza primjenjivana ne može se odrediti jednoobraznošću, nego je ona bliža komplementarnosti određenoga metodologijskoga polja, ali je ipak najprepoznatljivija fenomenološko-hermeneutička metoda koja koristi, navlastito u čitanju semantičkih slojeva, i ontološko (kadkad i mitopoetsko) čitanje, ponekad i formalističko, jamačno semantičko(-semiotičko) te dekonstrukcijsko, u onim slučajevima kada je i sam pjesnički iskaz imao ambiciju dekonstruirati određene pojave, stanje, jezike (pjesničke), tradiciju (pjesničku) i slično.

Ako su navedeni tipovi rasprava Jasne Melvinger imali kao svoj ilustracijski predmet pjesništvo, četvrti tip radova Jasne Melvinger odnosi se na one analize koje imaju za svoj predmet prozu (primjerice Krležin roman). I u tim analizama autorica koristi specifičnu metodu, primjerenu donekle samom predmetu, a ovaj je, u konkretnom primjeru, psihoanaliza, upotpunjena nekim antropološkim etimološko-egzegetskim zapažanjima. Posebno bi varijantnom bila ona vrst tumačenja kojoj je ipak glavni cilj opis kakve jezične funkcije kojega književnoga djela, pa se one i ne mogu podvesti pod književnu interpretaciju u užem smislu riječi, nego prije spadaju u područje istraživanja jezičnih kompetencija i svjesnih ciljanih nakana autora (Relkovićeve *Satira*, primjerice). Iako se autorica koristi dijelom semiotičkim teorijskim rezultatima (A.J.Greimas), takvu tumačenju nedostaje, prema mojemu mišljenju, ostinovske i njima slične postavke koje su dosta utemeljeno raščlanile odgovarajuće funkcije, porabe jezika (lokucijske, ilokucijske, perlokucijske, performativne, pragmatačke, i sl.). Vrhu toga, *Satir* je, da blasfemično rekнем, ponajprije ekonomsko-prosvjetiteljski spis. Kako je razvidno, kritičko-teorijska pozicija Jasne Melvinger nije jednomodelna nego se više „adaptira” ciljanom predmetu konkretne analize, kao da je njime „uvjetovana”. Kako je to realizirano, možemo navesti primjer iz svakoga „metodološkoga polja” njezinih rasprava.

Prvi je tako primjer (a ima ih više dakako) njezine fonološke, u biti zapravo i prozodijske, analize u kojoj autorica detektira određujuće fonološke konfiguracije, koje dakako nemaju samo eufonijski ili kakav drugi zvukovni efekt, koji ih je inače „isповocirao”, nego posjeduju dubinsku semantičku vrijednost. Jamačno da je zanimljiva analiza fonoloških aspekata Kranjčevićeve ili Matoševe rime, te posebno Matošev polemički dijalog s Vidrićem, jer pogađa bit predmeta. No, nama je zanimljiviji, pa i kao ilustracijski primjer, analiza, u biti, intertekstualnosti u pjesništvu hrvatske moderne (a slično je i s Kaštela-

novim odnosom prema srpskom nadrealizmu i narodnom stihu), jer otkriva nekoliko slojeva i nekoliko aspekata ne samo stišne, prozodijske, slike. Tom polemičkom komunikacijom s tradicijom i suvremenosti takav postupak nudi dakako i impliciranu ideju pjesništva, književnosti uopće, utemeljenu u tradiciji i/ili modernosti (Baudelaireu, Nietzscheu, Bergsonu, primjerice, ili darvinizmu, klasicizmu).

Ti postupci, kako pokazuje autorica, ne svjedoče samo o „preuzetim” motivima i sadržajima, osjećajnom i doživljajnom elementu lirskoga subjekta, predmetnom stratumu i semantičkim poljima, nego – a to je daleko važnija „književna činjenica”, pa dakle i analitički zaključak Jasne Melvinger – nego dakle da korištenjem istih i sličnih elemenata predmetnoga, iskaznoga i tehnologijskog plana pjesama pjesnici moderne (Matoš, primjerice) konstruktivno polemiziraju s nasljedem. Na taj način oni realiziraju svoju poetiku, svoju stilsku paradigmu, te svoju ideju pjesništva, modernističku, i svoj svjetonazor, koga čine segmenti – etički, antropološki, društveni, nacionalni, religiozni. Oni zapravo, i tim komunikacijskim aktom s tradicijom, pjesničkim iskazima ostvaruju posredno i gnoseološke radnje koje legitimiraju njihovu estetičku i ontološku poziciju u najširem smislu riječi. Ili, kako zaključuje autorica, pjesnici hrvatske moderne, ostvarujući vlastitu poetiku, najčešće su komunicirali s predhodnicima „ne prekidajući nit kontinuiteta živog u hrvatskoj književnoj tradiciji” (Melvinger, 2003:57.).

Drugi je primjer bliži, kako je rečeno, verzifikacijskoj, prozodijskoj analizi, koja je metodološki usidrena u apsolviranu rusku formalističku teorijsku spoznaju o stihu, obogaćena i domaćim autorima (Slamnig, Petrović) za koji je najezgemplerniji. Za drugi tip, dakle, kao ilustracijski primjer može poslužiti analiza prozodijske duljine u stihovima Dragutina Tadijanovića. I u toj analizi autorica dolazi do zaključka da taj element organizacije pjesničkoga jezika potvrđuje svojom semantizacijom, a ne samo onomatopojom, dominantni sadržajni plan i ton koji otkriva emotivnu poziciju lirskog subjekta (primjerice melankoličnu-nostalgičnu) u svom očitovanju ujednosti polariteta života i smrti. Dakle, nije samo riječ o tehničkoj razini tvorbe stiha, naime tempa i ritma u ritmotvornom smislu, nego je poglavito riječ i o sugeriranju značenja koji tako izveden stišni plan implicira.

Treći pak, možda najzanimljiviji, jer legitimira autoricu u složenijoj, cjelovitijoj i punijoj interpreteaciji određenoga književnoga djela, jest njezina minucioznija analiza, uglavnom određene zbirke nekoga pjesnika. Uzmimo kao primjer njezinu analizu Mile Stojića i zbirke mu *Olovni junak* (1989.), iako smo jedako mogli uzeti primjer Zvonimira Mrkonjića (*Šipanski soneti*, 1992.), ili Vojislava Sekelja (*Rič fali*, 1991.), ili čak komparaciju Šopa i Mihalića. Mi dakako ovom prigodom nećemo šire elaborirati rezultate do kojih je Melvinger došla analizom Stojićeve zbirke, jer to uostalom i nije predmet

našega referata, nego ćemo ukazati na osnovne metodološke orijentacije u analitičkom postupku, kojima je ona došla do lucidnih zaključaka o toj zbirci.

Ova analiza nije, metodologijski, išla primarno za tim da strukturalističkom analizom detektira ustroj pjesničkoga iskaza zbirke, nego joj je – iako je imala na umu sloj supstancije i sloj forme pjesničkoga iskaza, pa bi *cum grano salis* deklarirala određenu strukturalističku orijentaciju – dakle, više joj je bilo stalo do toga da otkrije značenjske slojeve kroz konstelaciju simbolične, mitološke i mitske (mitsko-poetičke), arhetipske, pače i alkemijske konfiguracije, pa je razvidno da je opet riječ o komplementarnosti metodoloških orijentacija, koja je, opet, trebala biti primjerena predmetu analize. Da bi ukazala na „uvjerljivost” svojih teza Melvinger nerijetko posize za „komparativnim dokazima”, dakako u skladu sa Stojićevom intertekstnošću, pa kao podkrijepu navodi različite autore iz europskoga književnoga, filozofskoga i inoga kruga (Cioran, Celan, Kafka, Blake, Milton, Dante, Goethe, Miloš, Trakl, Nietzsche, Heidegger, Gadamer, i drugih), domaće pjesnike, rimsku klasiku i mitologiju, Bibliju i kršćansku slikovnu i idejnu ikonografiju.

Sve je to, dakle, u funkciji komparativnih potpornja u poetici koju Melvinger označuje kao postmodernu, jer te citate i aluzije Stojević koristi kako bi dekonstruirao neke matrice i konstituirao vlastitu poetiku, ideju svijeta i implicitnu koncepciju pjesništva, pa tako, kako ističe autorica, „upravo radom jezika, kakav se potvrđuje u pjesmama Mile Stojića, postmoderna izgrađuje veoma sadržajne i inspirativne referencije” (str.303.). A to je dokaz da Melvinger ne gaji omrazu prema postmodernoj paradigmi, nego u njoj otkriva one kreativne pobude i rezultate po kojima će ona ostati kao vrijednost jedne epohe čiji je duh ta paradigma nastojala izraziti.

Iako se Krležin Filip dakako ne iscrpljuje edipovskim kompleksom, niti se psihoanalitički on dadne bez ostataka tumačiti, jer je on ponajprije likovni umjetnik koji ima određenu ideju umjetnosti, a svijet oko sebe opet gleda ne samo „frojdistički” nego i slikarski, i to u modusu koji otkriva nekorespondentnost njegove ideje umjetnosti (načina kako slikati) i načina na koji gleda svijet, autorica čitajući psihoanalitički Filipa u biti ispravno tumači taj aspekt njegove osobnosti, njegove traume od djetinjstva nadalje, njegovih inhibicija, te različite Druge s kojima ne može uspostaviti istinsku komunikaciju jer ih gleda iz kuta vlastite percepcije zatrovane frojdističkim naslagama. On ih naprosto gleda ne iz njihove nego vlastite nutrine opterećene različitim elementima koji tvore status ličnosti, od društvene, ekonomske, staleške, rodne, porodične, erotske, simbolične nadogradnje. Međutim, ne nalazili se Filip, i samo kao puki „psihoanalitički proizvod”, s onu stranu dohvativosti puke psihoanalize koja bi ga frojdovski bezostatno protumačila, iz jednostavna razloga što on nije samo tip Edipa, nego je i društveno biće, kako se vidi iz različitih situacija, drugo biće koje znade prepoznati iskonsku podlogu (Joža Podravec), te ponad svega europski odškoloivan slikar, koji se jednako educirao i u teoriji

slikarstva, odakle i izvire njegova najdublja dihotomija. No, Melvinger ipak Filipa, i ostale ženske likove o koje se on „ogleda”, psihoanalitički odčitava u njegovoj dominantnoj hijastičkoj tenziji, njegovom frejdističkom edipovskom kompleksu, njegovim „hornejevskim” neurozama i njegovom „leingovskom” podijeljenom ja. Kao psihoanalitička „datost” Filip vuče „čemer svojih gorah” (Matoš), ali i nakupine suvremenog mu europskog spenglerovskog stanja duha. A ogleđni primjer je dokazom da se Filipa ne dadne iščitati bezostatno psihoanalitički, jer je naprosto veoma složena ličnost sa društvenim, kulturnim umjetničkim i teorijskim utemeljenjem, a ne samo rodnim i spolnim.

Zaključno bismo mogli naglasiti da se kritičko-teorijska pozicija Jasne Melvinger ne može definirati jednim teorijskim pojmom, ne samo zato što je njezin interes širega spektra, pa tako, kad je u središtu pozornosti tip stišne organizacije i njegov fonološki ustroj, dakako da ne može biti riječ primjerice o filozofskoj ili fenomenološkoj metodološkoj orijentaciji, nego strogo i usko tehničkoj, prozodijskoj. Dakle, onom pristupu koji će najtočnije i najpreciznije detektirati ustroj stišne organizacije, pa će dakle i spadati u stihološka proučavanja i tomu primjerenoj metodi. No, kad se upusti u naslovom preciziraniji predmet proučavanja, tada će u skladu s usredotočenjem na naslovnu temu biti izabrana i metoda koja je tom predmetu najprimjerenija, kao u slučaju psihoanalitičkog čitanja Krležina Filipa, jer je on, uz ine, frejdistički utemeljen. Kada pak ima ambiciju širega i cjelovitijega prikaza određenoga djela, tada autorica koristi više metodologijskih orijentacija – od semantičkoga čitanja, fenomenološkoga, filozofskoga, mitopoetskoga, mitske kritike (N.Fry), post/strukturalističke (Barthes, Foucault), dekonstrukcijske (Derrida), pa je kompletnost metodoloških orijentacija vjerodostojnija i učinkovitija. Na taj nam se način tako Jasna Melvinger nadaje kao znanstvenica koja je uvelike apsolvirala suvremeno teorijsko-kritičko znanstveno polje na temelju kojega znanja je polučila iznimno zanimljive analize književnoga polja.

Miroslav S. Mađer

Časopisi u ogledalu vremena

Odmah uvodno naglašavam da mi poticaj za ove retke dolazi od urednika naše „Republike”, Milana Mirića, koji me opet časopisno razbudio do te mjere kad se itekako koristi bogato suradničko iskustvo – iako me ravnodušnost plijeni sve više. Ali vrag ne da mira tom mom peru, a prije svega stoga što razgovor s urednikom „Vijenca”, Lukom Šeputom (3.XI. o.g.) otkriva niz zanimljivih Mirićevih zapažanja i natuknica, recimo, na staru, ali i novu temu...

Najprije me je zagolicao sam naslov: „Danas svatko može biti pisac”, a tim više što me asocijativno uzevši podsjeća na izreku jednog našeg genijalnog književnika a koji je o svom kolegi itekako istaknutom piscu rekao, možda ponešto duhovito, ali netočno i nepristojno: „Piše svatko, pa i Matko!” Tako se taj anegdotski vic uputio na tržište književnih susreta iliti ogovaranja.

Moglo bi se reći da je oduvijek ta naslovna iskaznica značila i označila sudbinu pisanja, ali ipak danas sve što je s tim u vezi poprima druge i drugačije konotacije. A reći će naš Mirić da se danas „književnost proizvodi, prije nego piše”, a ako se zaustavimo na časopisima, onda ćemo se zaustaviti, doduše nevoljko i na takvoj Mirićevoj konstataciji kao što je slijedeća: „Kakvi su nam časopisi, takva nam je i književnost - bezzivotni”. Ipak zapitajmo se, koliko u tome ima istine, s obzirom da kao suradnici tih i takvih časopisa nismo skloni negativnim prosudbama.

I bez obzira što sve do danas pamtim još od onog vremena upadicu mog jednog kolege koji je sasvim ne dvoumeći rekao da su ti naši časopisi dosadni. Ali taj je bio i ostao sve do danas časopisni suradnik, pa je njegova kritika i autokritična, a slagali se mi ili ne – uvijek si najbliže istini ako i sebe samoga uključiš u takve ili podudarno slične objeckcije.

Na kraju, možda je ipak dominantno u cijeloj toj priči oko časopisa i književnosti ono što misli naš obični čitatelj, a ne i književni suradnik. A danas je

gotovo kao i prije, bez obzira na znatno obilatije situacije lijepa književnost zajedno s časopisima ili bez njih, na rubu čitalačkih interesa. Ne moramo se i ovaj put zapitati tko čita naše časopise, ali i uopće našu ozbiljnu knjigu? Stvar je u malom broju onih koje uopće zanima književnost, a ako ćemo i danas prebrojavati ljubitelje lijepe knjige, lahko ćemo uočiti da se čita onakva literatura koja se nekad čitala iz radionica Janka Matka ili Zagorke. A ovom današnjem vremenu još naglašenije i ne treba seriozna umjetnost i sve ono što suviše opterećuje bogatstvom duha i pameti kad su apetiti neduhovne potrošnje daleko jači, kao što je progresivna tehnološka civilizacija ispred klasične kulture.

No, možda i nisu toliko „krivi” naši čitatelji koliko svi oni urednici dnevnih listova pa čak i kulturnih tjednika ili polumjesečnika koji gotovo nikako ne samo premalo prate brojeve tih naših „dobopisa”, a u kojima ima ponekad i boljih priloga nego što ih pokazuje ili iskazuje današnja knjiga. Sigurno se i toliko angažirani urednik Milan Mirić zapita ne jedanput kako to da se ne prikazuje sadržaj časopisnih stranica? Tu i tamo na rubu kao sitna bilješka naniže se sadržaj pojedinog broja, ali ne i kritička reakcija na neke zanimljive priloge. Nema odjeka, a to je onda najgori nedostatak. Premalo se u medijima uopće, dakle, u listovima, televiziji, a nešto manje na radiju raspravlja o nekim temama koje upravo nude časopisne stranice. Moramo, htjeli ili ne htjeli, i u tim propustima tražiti razloge takvog stanja danas u nas. Agresivno bogatstvo s jedne strane, a nemoćno siromaštvo s druge – kao da je oznaka koja sve više prodire i u kulturu, tražeći od svih nas, i urednika i suradnika, te i čitatelja, da se pomirimo s tim tjeskobnim i apatičnim prilikama...

Na žalost, nije bolje stanje ni s radio-časopisom, naime, III. programom Hrvatskog radija, Dramskim programom, o kojemu se također malo govori, odnosno, nedovoljno ili gotovo nikako u našim inače toliko revnim tiskovinama. A već sam o tome pisao, primjećujući da ne samo što nema većeg odjeka o izuzetnim priložima u tim programima, nego jednostavno rečeno teško da ćete i u našim kulturnim listovima naići na prikaze s navođenjem dnevnih ili mjesečnih programa, recimo radio-dramskih izvedbi, koncerta, eseja, poezije... Sve je to manje važno i za one koji bi trebali o tome voditi više računa. Eto, s tim primjedbama smo više i još više s problematikom o kojoj govori urednik Mirić.

A u obilju onoga svega što pronicljivo zapaža takav časopisni iskustvenik kao što je Mirić, valja citirati kako danas imamo hiperprodukciju časopisa i knjiga, što je točno, ali meni još točnijom „ispada” ona činjenica da nikada knjiga (časopis) nije bila manje važna, nego što je danas. I tu smo onda, u smislu te opće konstatacije, označeno na izvjestan način, previše u kvantumu, a premalo u kakvoći. Reklo bi se da potrošački mentalitet služi više obilju, nego duhovnom obilju, što i nije nešto novo, pa tako će onda ispasti u sklopu svih tih činjenica od pretpostavki, da je književnost banalno građansko zanimanje, obrt bez društvenog ugleda; eto, danas čak više nego prije. Ali za utjehu urednicima, suradnicima i književnicima uopće, nije bolja situacija u

ovo objašnjivo neobjašnjivo vrijeme i s drugim pojavama i stvarima. Ovo naše današnje virtualno, internetsko vrijeme, kompjutersko do kraja, vodi nas i zavodi na druge strane, i time izbjegavajući pojmove o valorizaciji i vrijednostima, selekciji, odabiru po kakvoći, a ne količini.

Nastavljajući dalje na ovu staronovu temu sve se više gubim u ponavljanju, s tim da ipak ostavljam sebi kao i drugima da i ovakvo vrijeme ima svojih progresivnih okretaja i da ne treba gubiti nadu da će sve tako ostati. Možda treba više misliti glavama mladih i novih generacija i snaga koje će stvoriti i neku novu Estetiku i Etiku duhovne potrošnje i konzumacije kulturnih dobara, s manjim razlikama između ove ili one društvene grane stvaranja i djelovanja? Možda je ovo previše idilično upadanje u problematiku, ali odnosi se između stvaratelja i publike moraju mijenjati pogotovu u carstvu medija...

I ako nije bespredmetno, ne želim se upetljavati u političke zamke našeg vremena, ali da su i te naše časopisjade u mrežama današnjice – nema spora. S jedne strane očito su demokratske struje, a s druge se prikriva vjerodostojnost praznih pojava u društvu, otprilike tako da se neke manje važne uzgrednosti sporedna briga našega poletnoga društva. Iako ne mislim da je baš politika za sve kriva, ali danas je sve toliko ispolitizirano da se i ti naši časopisi, – da ostanemo kod njih – moraju tretirati na sličan način u zoni kulture gdje se naizmjenično i nedefinirano krajnje nadmeću ukusi medijske publike i esencijalna stvaralaštva. I konačno svi mi, koji pratimo tu našu časopisnu stvarnost iz mjeseca u mjesec, ili bolje reći od dvobroja do dvobroja, osjećamo tmurno i tjeskobno da je zabava najvažnija i da sve pomalo teče u već banalnom iskazu tradicionalnog izraza kruha i igara. Naravno da nećemo stoga zagovarati neke krute društvene mjere ili pokretati povjerenstva za valorizaciju ili estetske cenzure – ali da nam je potrebna jedna sustavnija edicija odabira i aktivnija angažiranost – više nego je neosporno; pogotovu, ako priželjkujemo jednu barem povremenu publikaciju koja bi se očitovala kao časopisnik za kritiku. Moramo priznati da smo u takvoj situaciji da nemamo sistematiziranog pregleda svih tih priloga po listovima ili televizijskim emisijama rasutih na sve strane. Već smo čitali i govorili da nemamo danas profilirane kritičare u svim pravcima, nego se sve pokriva novinskim kolumnama i površnim objekcijama, prepunima inače proizvoljnih procjena. Urednik Mirić možda opravdano rangira naše časopise (a „nema da ih nema”) a kamo sreće da je njihova pojavnost primjetljivija i bolje prosuđivana, ne samo čitana. A s druge strane gledano, ako nam je naša današnja književnost tako banalna i ako još uvijek pamtim izjavu jednog našeg književnika da je čak i loša, onda nam je i previše razloga za zabrinutost takvom pojavom da je posrijedi gotovo hiperprodukcija; a ono: hrvatska knjiga je loša i banalna.

I na kraju, oslobodimo se tih časopisnih mora i nevjerice i podržimo uredničku koncepciju koju nam pruža upravo Milan Mirić, vjerujući da će na isteku bolesne stagnacije stvari jednom krenuti na bolje...

P. S. Možda slučajno, a možda telepatski zadano – nekoliko dana nakon što sam dovršio ovaj tekst „Časopisi u ogledalu vremena” naletio sam na „Republiku” od 4. IV. 2003. i s prilogom Milana Mirića koji nosi naslov *Glosa o književnom časopisu*. Naravno, da mi je sad žao što nisam taj prilog u obnovljenom sjećanju pročitao prije nego što sam započeo pisati o problematici časopisa danas.

A evo što sam podvlačio nekad čitajući taj vrlo znakovit i čestit zapis o časopisima: „Ono što nam se danas potkrada pod pojmom književnog časopisa prikladnije bi bilo nazivati književnim magazinom, gotovo odlagalištem za književnost” ili slijedeće: „Pomalo paradoksalno, ali pravom književnom časopisu nije prvenstvena zadaća da objavljuje vrijedna književna djela.” S tim se i danas ne bih mogao složiti do kraja, ali uvijek slagati se kad Mirić sroči ovako: „Književni časopis tu je da stvara onu duhovnu sponu koja će društvo primicati književnosti, a književnost činiti duhovnom sastavnicom društva. Time je književni časopis potrebniji društvu nego književnosti.”

Pitam se na kraju, koliko nam vremena treba da možemo uočiti istoću negdašnja i današnja stanja, pa, zna se, ne samo kad je riječ o časopisima!...

Ive Mažuran

Gdje je doista rođen pjesnik Ivan (Jan, Ioannes) Pannonius

Život i pjesničko djelo latinista, Ivana Pannoniusa nisu izazivali veću pozornost naših povjesničara, iako je riječ o prvom hrvatskom pjesniku među vodećima sredinom 15. stoljeća u Europi. Njegove su pjesme objavljene u brojnim svjetskim antologijama humanističkoga pjesništva. Jednako tako napisane su o njemu brojne rasprave i knjige širom Europe. Da je potjecao iz Slavonije, i da mu je osobno ime Ivan, nitko od pisaca i antologičara nije uopće sumnjao. Ali, o mjestu njegova rođenja znatno se razilaze.

U panegiriku svome učitelju Guarinu iz Verone (Ad Guarinum Veronensem, praeceptorum suum) pjesnik jasno kaže da je iz mjesta pored Drave koja utječe u Dunav.

*S onoga dijela Panonije ja sam, koga su božanstva
i sudbina još za nježna uzrasta poslali me k tebi,
gdje već strujeći blago oranice presjeca plodne
Drava, da uskoro u Dunavu izgubi ime i vodu.*¹

Odgovarajući zajedljivcu Grilu pjesnik Ivan s ponosom ističe svoje porijeklo:

*Ujedaš me i veliš, da me je hranila domaća medvjedica.
Tako ti izgledam divlji, tako ti izgledam grube sile.*

---

¹ Teleki, Samuel, Iani Pannonii Opusculum pars altera, *Tralecti ad Rehum*, 1784, p. 28, stih 485-489.
*Me simul hos inter fatis et sorte Deorum
Pannoniae tellus tenero tibi misit in aevo,
Qua mox Danubio mixtus nomem et undas,
Pingvia culta secat leni iam gurgite Dravus*

*Slavonska medvjedica me došla, Grile, priznajem.
A tebe nije medvjedica, nego vučica, Grile.*²

Mijenjajući osobno u pjesničko ime, o toj promjeni pjesnik u epigramu kaže:

*Ivan mi bijaše ime, a sada se pišem Jan.
Prijatelju čitaocē, nek ti je ovaj slučaj znan.
Nisam od oholosti neke odbacio to ime,
Ta nijednim zemlja se ne diči, koliko njime.
Nevoljkog nagnala me je na tu promjenu malu
Plavokosa Talija, kad me okupala
U pjesničkom valu.*³

Govoreći u epigramu o sebi (*De se ipso*) pjesnik posve jasno kaže da je rođen kraj duboke vode Drave.

*Pjesnik sam, koji kraj duboke vode se rodio Drave,
Štioče, i to mi znaj, usput pročitaj li što.*⁴

Panegirik učitelju Guarinu, epigrame gdje mu je zavičaj, i u kojem se mjestu pjesnik Ivan rodio, pisci o njegovu životu i djelu očito nisu čitali, niti se trudili saznati što u njima piše.

Nakon završetka školovanja u Italiji i povratka u domovinu čekao je pjesnika Ivana visok duhovni položaj. Pod okriljem svoga ujaka Ivana Viteza, ostrogonskoga (Esztergom) nadbiskupa i primasa crkve u Mađara, postavio je papa Pio II. 1458. godine pjesnika Ivana za pečušškoga biskupa, iako je imao samo 24 godine života. U papinskoj kancelariji uz njegovo ime stavljen je pridjevak *de Cesinge*.⁵

Pišući Ivanu Vitezu od Sredne u ožujku 1459. papa spominje njegova nećaka *Joannem Chesmicze*, a ni mjesec dana prije kako se Ivan Vitez pobrinuo za dragoga sina *de persona... Joannis de Cesinge*.⁶

Na temelju srednjovjekovnih isprava *Česma* se kao rijeka prvi put spominje 1201. godine. Jednako tako kao posjed i zemljište *Chazma*, ali i rijeka imenom *Chazma*.⁷ Već 1229. Čazma je Kaptol Zagrebače biskupije,⁸ a 1232. spomenuta je i Nova Čazma.⁹ Rijeka Česmica (Chesmyche) izravno je spomenuta

2 Česmički, Ivan, *Pjesme i epignami*, preveo Nikola Šop, Zagreb 1951., p. 223.

3 Ibidem, p. 185.

4 Ivan Česmički, o.c. p. 221.

5 Koller, *Josephus*, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, T.II, Posonii, Pesthni, 1796, p. 49.

6 Hrvatski biografski leksikon, T. 6, p. 343.

7 Smičiklas, Tade, *Codex diplomaticus.*, T.III, p. 10, 12, Zagreb 1905.

8 Smičiklas, o. c, T.III, p. 314, 370-374.

9 Ibidem, p. 372.

jedino 1317., a posredno 1277. govoreći o česmičkim plemićima (nobiles de Chesmi(n)cz.¹⁰ Točnije, o plemićima čiji su posjedi bili u blizini ili pored rijeke Česme.

Protječući pored Čazme, kolokvijalno Česma mijenja ime u Čazma, iako na zemljopisnim kartama i atlasima uvijek stoji *Česma*, koja utječe u rijeku Lonju.

U darovnici kralja Bele IV. banu i vojvodi Dioniziju cijele Slavonije (banus et dux totius Sclavonie) 1244. za brojne zasluge u borbi protiv najezde Tatara na rijeci Šajo (Soyow, Ugarska), spomenuta je prvi put u Križevačkoj županiji tvrđavica (castrum) *Chesmicza*. Također, postavljanjem granice između posjeda koji se dotiče vojne posade *de Chesmicha*.¹¹

Kralj Bela IV. potvrdio je 10. travnja 1264. privilegij Čazmanskoga kaptola o prodaji i kupnji zemljišta zvanog Prodavić (Virje). Prodali su ga podložnici tvrđave Šomođ (Somogy) iz Česmice (*Cesmice*) Mađaru Šalomonu (Salomonu) za tri marke.¹²

Oduzimanjem 1393. godine svih posjeda Stjepanu, sinu bana Mikca, zvanom Vrag (Vrdeg), među kojima i Česmicu Gornju (*Chesmichafew*).¹³ Tri godine poslije optužila je udovica bana Mikca svoga sina Stjepana pred kraljevskim sucem u Višegradu Ivanom de Paztoh za brojna nasilja i zločine. Bez imalo olakotnih okolnosti sudac je Stjepanu oduzeo sve posjede i osudio ga na smrt. Dvije trećine oduzetih posjeda pripalo je kraljevskom sudu, a preostala trećina udovici bana Mikca, kćeri bana Akuša, među kojima i *Chesnyche*.¹⁴

Papa Ivan XXIII odobrio je 1415. ugovor da župnik i župljani crkve Sv. Marije *de Czesmice* plaćaju godišnje katedratik i desetinu jedan i pol zlatni forint.¹⁵

U popisu mjesta na području Križevačke županije u 15. stoljeću Csánki Dezső više puta navodi ime *Czesmicze*. Poziva se također i na Ivana Kukuljevića u odnosu na pjesnika Janusa Pannoniusa.¹⁶

Popisu je priložena i zemljopisna karta na kojoj se *Czesmicze* nalaze pod upitnikom nedaleko Bjelovara. Na političkoj karti u povijesti Mađarske između 128. i 129. stranice nalazi se mjesto i crkvena župa *Czesmice* istočno od Streze,¹⁷ sada Pavlin kloštra.

Mlađi suvremenici pjesnika Ivana Ilija (1463.- 1520.) i Ludovik (1459.- 1527.) Crijević nisu znali o kojem mjestu je riječ na temelju pridjevka *de Cesinge*. Jednostavno pjesnika zovu Ivan Kesinac.¹⁸ Postoji li uopće to mjesto i

10 Ibidem, o. c. T.VI, p. 195. T. VII, 461,

11 Ibidem, o.c, T. IV, p. 231, 232..

12 Ibidem, o. c. V, p. 294... *iobagiones castri Symigiensis de Chesmice...*,

13 Ibidem, o. c., XVII, p. 565.

14 Ibidem, o.c., XVIII, p. 154, 156; Magyar országos levéltár, Budapest. MOL DI. 34.041.

15 Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije (1395-1420). p. 469, Zagreb 1992.

16 Csánki, Deszä, Körösmegye a XV-ik szádban, Magyar Tudományos Akadémia, p. 20, 33, 68, 123, 137, Budapest 1893.

17 Magyarország története, I. kötet, p.128, 129, B udapest 1964..

18 Ludovici Tuberonis, *Comentaria de temporibus suis*, Hrvatski latinisti, I. Zagreb 1969, p.327.

gdje se ono nalazi, bilo je Crijevićima posve nepoznato. Nisu, dapače, ni čitali pjesnikove epigrame.

Pišući o djelima Crijevića, bio je Franjo Rački uvjeren da se pridjev *de Cesinge* odnosi na selo Kešinci kod Đakova, točnije na prostor između selâ Semeljci i Mrzović.¹⁹ Za razliku od Račkoga, držao je Ivan Kukuljević da je umjesto *de Czesnicze* zabunom napisano *de Cesinge*, brkajući pritom životopise i obiteljsko ime Ivana Viteza i Janusa Pannoniusa te ga imenovao Ivanom Česmičkim.²⁰

Budući da je Kukuljević 1889. umro, nije ni mogao uvidjeti svoju grešku. Naime, pet godina od njegove smrti objavio je *Csánki* popis mjesta u Vukovskoj županiji za vladavine roda Hunyadi i kralja Matijaša Korvina. Mjesto *Kecsene, Kechynye, Kerchene, Chercsene* i slična imena, nije, međutim, znao gdje se ono nalazilo, ili je možda riječ o pustom selu *Kechine* za koje Smičiklas drži da je nedaleko Dalja.²¹

Povodeći se za Kukuljevićem, njegovi su sljedbenici posve nekritički Janusa Pannoniusa po imenu Ivan Česmički uvrstili u povijest hrvatske književnosti i sva enciklopedijska izdanja sve do danas.²²

Naime, nakon objavljivanja 1894. Csánkijeva popisa mjesta u Vukovskoj županiji po imenu *Kechenye, Kecene i Kerchenye*.²³ vrlo su bliska imenu *Cesinge*.

Povjesničar Josip Bösendorfer preveo je Csánkijev popis Vukovske županije na hrvatski i objavio u *Crticama iz slavonske povijesti*. Pozivom na Tadiju Smičiklasu pusto selo *Kechine* nalazilo se južno od Dalja.²⁴

Prostorna udaljenost između Kešinaca i Česmice vrlo je velika, a ništa manje od donjega toka rijeke. Selo Kešinci postoje i sada, dok se Česmici davno zameo trag.

Kao vrlo dobri znalaci latinskoga jezika nisu Rački i Kukuljević ni čitali spomenute Ivanove stihove, jer u protivnom ne bi ni tražili mjesto njegova rođenja na prostoru daleko od donjega toka rijeke Drave i njezina utoka u Dunav. Pogotovo da su pročitali pjesnikovu napomenu čitatelju u epigramu „O sebi” (De se ipso), u kojem nedvosmisleno kaže da je rođen *pokraj duboke vode Drave*.

*Pjesnik sam, koji kraj duboke vode se rodio Drave,
Štioče i to mi znaj, usput pročitaj li što.*²⁵

19 Rački, Franjo, *Iz djela E-L. Crijevića, Dubrovčanina*, Starine JAZU, IV, p. 176.

20 Kukuljević, Ivan Sakcinski, *Glasoviti Hrvati*, Zagreb 1886, p.2, 3.

21 Csánki, o.c., p 322; Smičiklas, II. dio, p. 48..

22 Enciklopedija Jugoslavije sv. 4, Zagreb 1960, p.461; Povijest hrvatske književnosti III, Zagreb 1975, p. 100; Enciklopedija Jugoslavije sv. 5, Zagreb 1988.

23 Csánki, D., *Hunyaidiak kora Magyarorságon*, VII kötet, Valkóvármegye, p.322, Budapest 1894.

24 Bösendorfer, Josip, *Crtice iz slavonske povijesti*, p. 202, Osijek 1910; Smičiklas, Tade, *Dvjesto godišnjica oslobođenja Slavonije*, drugi dio, p. 48, Zagreb 1891.

25 Česmički, Ivan, *Pjesme i epigrama*, p. 221, Zagreb 1951.

Ima li se na umu Ivanov panegirik učitelju Guarinu, nema sumnje da se njegovo mjesto rođenja nalazilo pored Drave, nedaleko od njezina ušća u Dunav. Drukčije rečeno, mjesto *Cesinge* valja tražiti uz desnu obalu Drave istočno od Osijeka gotovo do Aljmaša, gdje se Drava spaja s Dunavom. Još točnije i poblize - na mjestu nekadašnje *Brodске агенције* u 19. stoljeću zapadno od Aljmaša.²⁶

Pozivom na mađarskoga humanistu Miklósa Oláha (1493.-1568.) spomenuo je József Huszti da bi rodno mjesto Janusa Pannoniusa moglo biti Drazád,²⁷ iako nema ništa zajedničko s imenom *Cesinge*.

Mjesto *Drazad* ili *Drawazad*, točnije Dravsko ušće, doista je postojalo i nalazilo se na desnoj i višoj obali Drave, blizu njezin ušća u Dunav. Prema vlastelinskom popisu iz 1469. godine mjesto *Drazad* bilo je trgovište sa 92 porezovne kuće u posjedu Gašpara Koroda (Koroga).²⁸

Poslije izumruća obitelji Korod 1472. prešao je *Drazad* u posjed Kaptola Bl. Djevice Marije u Budimu, u čijem je posjedu ostao sve do 1526. godine.²⁹ Za vojne sultana Sulejmana, sina sultana Selima I., do Mohačkoga polja iste godine, *Drazad* je netragom nestao. Prema svome smještaju *Drazad* je bio vrlo blizu mjesta rođenja Jana Pannoniusa pa je Husztijeva napomena bila samo korak gdje se ono stvarno nalazilo.

U povodu obilježavanja 500. godišnjice pjesnikove smrti objavio je 1972. István Toth njegovo rodoslovlje. Poput nekih njegovih prethodnika i Toth je bio mišljenja da je Janus Panonius rođen u Kešincima nedaleko Đakova.³⁰

Baveći se pjesništvom i životom Janusa Pannoniusa, neposredno potaknut pisanjem Istvána Totha, napisao je Dionizije Švagelj raspravu pod naslovom *Ivan Kestenački - Janus Pannonius* i objavio je 1975. godine. Na početku rasprave on o pjesniku Ivanu dorječno piše:

„Rođen u malom selu Kestenci, 29. VIII. 1437., čiji se toponim sačuvalo danas još samo u nazivu Kestenački rit nedaleko Aljmaša, na ušću Drave u Dunav, sin siromašne tkalje i prelje, počinje kao 13-godišnji dječak svoj životni put iz svog često plavljenog malenog slavonskog sela Kestenche u Ferraru, tada jedno od najznačajnijih duhovnih središta Europe, da kod čuvenog humaniste, znanstvenika i pjesnika Giovannija Guarina uči filologiju, retoriku, algebru, filozofiju i poetiku.”³¹

26 Vidi zemljopisnu kartu, Alte Agentie.

27 Huszti, József, *Janus Pannonius*, p. 300, Pécs 1931.

28 Magyarországos levéltár (dalje MOL), Budapest, Dl. 32 365; Mažurasn, Ive, *Porezni popis grada i vlastelinstva Osijek i njegove okolice 1469. godine*, Starine JAZU 58, p. 162-164, Zagreb 1980. *Drazud ...ubi aqua Drave cadit in Danubium*. MOL. Dl. 34 985..

29 MOL, Budaest, Dl. 22 972, 22 988.

30 Toth, István, *Janus Pannonius genealogija*, Acta literaria Aacademiae Scientiarum Hungaricae, T.14, p. 377-387, Dunatali naplo 27. 2. 1972, p.5.

31 Švagelj, Dionizije, Ivan Kestenački – Janus Pannonius, *Slavonske književne komunikacije*, Osijek 1975, p.97.

Švageljeva izričita tvrdnja, ma koliko djelovala uvjerljivo i sukladno sadržaju pjesnikovih stihova, nije popraćena većim brojem vjerodostojnih izvora da bi se između toponima *Cesinge* i *Kestenci* stavio uvjerljiv znak jednakosti.

Štoviše, Švageljeva rasprava o Janusu Pannoniusu ostala je u povijesti hrvatske književnosti i nezapažena, premda sadrži pravi ključ do istine. Isto tako, ona je bila nepoznata i autorici vrlo zapažena djela na engleskom o Janusu Pannoniusu Marianni Birnbaum, čiji naslov u prijevodu glasi: *Janus Pannonius pjesnik i političar*. Ponavljajući što su o tome drugi rekli, i ona pitanje mjesta pjesnikova rođenja ostavlja bez odgovora.³² Trudeći se pritom da što više sazna, zatražila je pomoć od dr. Georga Hellera, ali njegov odgovor nije bio ni od kakve koristi, što već prethodno nije znala.³³

Da bih potkrijepio Švageljevo mišljenje i dokazao gdje i u kojem je mjestu rođen Ivan (Jan) Pannonius, napisao sam 1994. kraći napis pod naslovom *Gdje je rođen pjesnik Janus Pannonius*.³⁴

Još u vrijeme vojnoga pohoda velikoga vezira Kara Mustafa-paše 1683. godine na Beč, počelo je osipanje stanovništva uz Dunav i Dravu. Pogotovo nakon teškoga poraza turske vojske pod Bečom, pretvorena je široka okolica Osijeka u pravu pustoš.

Potaknut zapravo manje poznatim izvorima i popisima mjesta u okolici Erduta iz 1696. godine,³⁵ našao se i popis opustjela sela *Kestinz*. Tko je bio popisivač nije poznato, vjerojatno netko njemačkoga govornoga jezika.

Selo je udaljeno četvrt sata (hoda) od zemljišta sela *Trnovac*³⁶ idući prema istoku, pokraj utoka Drave (*prope confluxu Dravi*). Drukčije rečeno - na ušću Drave u Dunav nedaleko Aljmaša.

Prateći u prethodno rečenom napisu imena sela i naselja uz desnu obalu Drave od Osijeka do Aljmaša, u vremenskom razdoblju od 1434. do 1687. godine, može se posve pouzdano reći da je ime sela nedaleko ušća Drave u Dunav bilo *Kestenje*. Ime sela i njegov smještaj istodobno je odgovor gdje je rođen pjesnik Ivan zvan Pannonius.

Jednako tako može se reći da je pridjevnik uz osobno pjesnikovo ime napisao pisar u papinskoj kancelariji u latiniziranom obliku pod utjecajem ondašnje talijanske ortografije kao *de Cesinge*, koje se može čitati i kao *Kesinje*, odnosno *Kestenje*.

Tako napisan pridjevnik odveo je Franju Račkog, Ivana Kukuljevića i njihove suvremenike na posvemašnju stranputicu iz koje više nije bilo izlaza. Pogotovo zbog vrlo slabog ili nikakvoga njihova znanja o imenima mjesta u

32 Birnbaum, Mirianna, *Janus Pannonius Poet and Politician*, p. 9-13, JAZU, Zagreb 1981.

33 Ibidem, nota 10, p.16.

34 Gazophyllacium, Časopis za znanost, umjetnost, gospodarstvo i politiku, God. 1, br. 3-4, str. 344-348, Zagreb, siječanj-travanj 1994.

35 Finanz und Hofkammerarchiv, Wien, Konseriptiones.

36 Bijelo Brdo.

Slavoniji u 15. stoljeću. Umrli su prije nego što je Csánki objavio popis mjesta u Križevačkoj i Vukovskoj županiji.

Budući da su Csánkijevi popisi obuhvaćali uglavnom razdoblje 15. stoljeća, odlučili su mađarski povjesničari da se izrade novi popisi imena mjesta od prvoga spomena, odnosno Arpadovića, uključujući također i dijelove stare Ugarske pod osmanskom vlašću, i kako ona sada glase. Prvi svezak objavljen je 1966. i obuhvaća 15 županija.³⁷

Po istom uzoru izradio je *Engl Pál* popis Vukovske županije. Mjesto *Keosztence* postojalo je već 1364., a 1491. spominje po imenu *Elyas de Keztencze*. Za spomenute vojne sultana Sulejmana 1526. to je selo neko vrijeme bilo napušteno, ali ubrzo i obnovljeno po imenu *Kistinče* u nahiji Erdut.³⁸

Prema Tapu defteru Požeškog sandžaka iz 1579. godine selo *Kestenci* ili *Kestenje* bilo je i dalje u sastavu nahije Erdut i kadiluka Osijek. Selo je imalo 12 kuća, uglavnom doseljenika iz raznih krajeva.³⁹

U jesen 1691. bila je Slavonija zauvijek oslobođena turske (osmanske) vladavine. Sav oslobođeni prostor proglasio je Bečki dvor *novom tečevinom* (*neo-aquiasticum*) zadobiven carskim oružjem i predao na upravu Dvorskoj komori. Na njezino čelo postavljen je kardinal Leopold Kolonić. Prema njegovoj zamisli, kao prvo valjalo je popisati sva nastanjena i napuštena sela, izvršiti procjenu njihove vrijednosti i raspodati.

Kao ogledni primjerak popisano je 1696. na području vlastelinstva Erdut napušteno selo *Kestenci*. Tko je bio popisivač, nije poznato. Vjerojatno neki stranac njemačkoga govora i napisao je kao *Kestinz*.

Dvije godine poslije proveden je opći popis nastanjenih i pustih mjesta u Slavoniji. Odustalo se, međutim, od Kolonićeve zamisli da se istodobno uz popis mjesta, nastanjenih ili pustih, provede i procjena vrijednosti. Primjera radi, procjena napuštena sela *Kestenci* sa 8 kuća iznosila je, ovisno o postotku, glavnice između 1700 i 2550 forinti. Za trgovište Dalj i više od 90 000 forinti. S tolikim iznosom novca moglo se tada u Slavoniji kupiti nekoliko vlastelinstava.

Napušteno selo *Kestenci* pokraj *Drave* nije obnovljano. Zemljište sela pripalo je Aljmašu. Od velikoga broja napuštenih sela između Osijeka i Vukovara obnovljena su samo neka poslije deset, pa i više godina.

Instinktivno čitajući epigrame i panegirik pjesnika Ivana učitelju Guarinu, shvatio je Dionizije Švagelj da su *Kestenci* pokraj *Drave*, o čemu uvjerljivo govori i svjedoči *Kestenjački rit*, u blizini utoka *Drave* u *Dunav* (vidi zemljopisnu katu u prilogu).

O pjesniku Ivanu, *koji kraj duboke vode se rodio Drave*, napisana je vrlo iscrpna leksikografska tema u Hrvatskom biografskom leksikonu.⁴⁰ Neshvat-

37 Györfy, György, *Az Arpad-kori Magyarország történeti földrajza*, Akadémiai kiadó, Budapest 1966.

38 Engel, Pál, rukopis, p. 94.

39 Hafizović, Fazileta, *Sandžakl Požega*, p.288, Osijek 2001.

40 Hrvatski biografski leksikon, sv. 6., p. 343-348, Zagreb, 2005.

ljivo je, međutim, da se pjesniku Ivanu ne vjeruje da je rođen *kraj duboke vode Drave*, da uskoro u *Dunavu izgubi ime i vodu*. Uz njegovo ime i dalje se piše pridjevak *Česmički* i *Kesinački*, kao da jedno od njih možda je ipak mjesto pjesnikova rođenja.

Pozivom na vjerodostojne izvore, malo selo *Kestenje* nedaleko utoka Drave u Dunav neosporno je mjesto rođenja pjesnika Ivana. Pridjevak *Česmički* i *Kesinački* je proizvoljan, znanstveno neutemeljen i valja ga zauvijek odbaciti. U budućim pregledima povijesti hrvatske književnosti, školskim programima, enciklopedijskim i drugim izdanjima treba na prvom mjestu stajati *Ivan Kestenski*. U drugom redu njegovo pjesničko ime *Jan*, prilagođeno latinskom kao Janus s pridjevkom Pannonius, iako s imenom rimskoga boga Janusa nije imao ništa zajedničko.

U svakom pogledu dug je to prema istini i pjesniku Ivanu, rođenom Slavoncu i Hrvat, prvom pjesniku Slavonije, humanistu i političaru, jednom od vodećih europskih pjesnika u 15. stoljeću.

Sva njegova djela treba što je prije moguće objaviti izvorno na latinskom i prevesti na hrvatski. Svaki duhovno i politički osviješten narod dužan je prema samom sebi to učiniti. Također na prikladnom mjestu postaviti makar pjesnikovo poprsje, na postolju uklesati odabrani njegov epigram na latinskom s prijevodom na hrvatski, godinu rođenja i smrti. Na taj način samima sebi, putnicima i namjericima reći o povijesnom i duhovnom naslijeđu, kao odgovor političkim izmišljotinama o „Zapadnom Balkanu”.

I na kraju, samo kao napomena. U popisu stanovništva i naselja u Hrvatskoj od. 1857 – 1971. nigdje nije zabilježeno ime *Česma* ili *Česmica*.⁴¹ Jedino u popisu imenâ mjesta 1942. godine zabilježeno je mjesto *Česma*, pošta Veliki Grđevac⁴², i nigdje drugdje.

---

41 Korenčić, Mirko, *Stanovništvo i naselja u Hrvatskoj 1857-1971*, Općina Čazma, p. 175—182, Zagreb 1979.

42 42 Velzek, Hrvoje, *Popis imena mjesta*, p.80, Zagreb 1942.

Filozofija i pjesništvo

Dragic Vranjić Golub, *Filozofija i pjesništvo* – Tin Ujević, Split

Naklada Bošković, 2011.

Iako se u naslovu knjige pojmovi *filozofija* i *pjesništvo* javljaju kao pojmovi istoga reda, svakoga će već sam njezin naslov navesti na pomisao da je riječ o filozofskoj, a ne pjesničkoj knjizi. Mi, doduše, možemo zamisliti i pjesničku knjigu pod naslovom *Filozofija i pjesništvo* i tada bismo očekivali da je u njoj opjevana, na primjer, povijest filozofije, ideje, djela, filozofi... Bila bi to filozofija na način pjesničkoga, književnoga djela, kao što nam je u novije vrijeme filozofija došla u liku romana *Sofjin svijet*.

No bavljenje pjesništvom ne povlači za sobom odmah i filozofski pristup. Štoviše, pjesništvo kao da se prvo asocira kao predmet znanosti o književnosti, književne kritike, povijesti književnosti i teorije. Predstavljamo knjigu u kojoj se očituje interes za pjesništvo, štoviše, za pjesništvo jednoga pjesnika, Tina Ujevića, ali koja je nastala na putu stjecanja doktorata iz filozofije. Da se filozofija povezuje s pjesništvom, i to baš na putu stjecanja doktorata iz filozofije i baš vezano za jednoga konkretnoga pjesnika – ovo nije jedini slučaj. Kolega sa studija Daniel Miščin je doktorat iz filozofije stekao na pjesničkom opusu S. S. Kranjčevića. Znam da moj prijatelj Zdravko Kordić u Mostaru piše filozofsku disertaciju čija je tema pjesnik A. B. Šimić. Sve to je dobro i sve to je potrebno. Pa ipak, sve to zasada nije dovoljno. Još uvijek se filozofski pristup pjesničkom opusu jednoga pjesnika mora boriti za svoj diskurs, za svoju posebitost, a samim time i za svoju potrebitost. Jer još uvijek

prevladavaju o pjesništvu knjige koje se deklariraju kao književna kritika, povijest i teorija književnosti. I još uvijek nije jasna razgraničenost između jednoga i drugoga; ni koliko čega i zašto trebamo – ni što čime dobivamo. Još uvijek su ta dva pristupa pjesništvu dva kolosijeka, bez uzajamnoga presijecanja i kritičkoga propitivanja.

Ova knjiga, glede povezivanja filozofije i pjesništva, budi nadu – već i stoga što je njezina auktorica i filozofkinja i pjesnikinja (auktorica pet pjesničkih knjiga i brojnih filozofskih radova). A nada se odnosi upravo na kristalizaciju onoga diskursa koji će sam sobom donijeti odgovor na pitanje: kako i zašto govoriti o pjesništvu?

U knjizi Dragica Vranjić-Golub pjesništvo postavlja na tlo zapadne filozofske tradicije, s tim da naglasak pada na fenomenologiju kao jedan filozofski smjer i na Heideggera kao jednoga filozofa. Riječ je o „su-mišljenju s Heideggerom”, kako nam to auktorica sama skromno priznaje, na prvi pogled dovodeći u pitanje da u knjizi ima i nešto više od pukoga „su-mišljenja s Heideggerom”, a za čime bi recepcija ove knjige trebala tragati i što bi trebala otkrivati.

Knjiga je opravdana i zato što ne ostavlja dojam izvršenoga zadatka, nego ostvarenja unutrašnje potrebe njezine auktorice. Ako se već Heidegger pretvorio u i prihvatilo kao metoda, to ne znači da nije moguće stupnjevati uspješnost njezine primjene. Dragica Vranjić-Golub to čini uspješno.

Ova je knjiga, dakle, dobrim svojim dijelom još jedan dokaz (ako je takvo što dokazivati uopće potrebno), da je Heideggerova filozofija postala ono *se nametnuto* kao metoda filozofiranja. Ona se nametnula, prihvaćena je ne samo po svojim tvrdnjama, nego i po vla-

stijot prometnutosti u svojevrsnu metodu filozofiranja. Ne mislim da je to nužno. Kada je riječ o Heideggerovoj filozofiji kao temi, onda, mislim, nije nužno su-misliti s Heideggerom, odnosno misliti kao Heidegger, da bi ocjena njegove filozofije bila pravedna. To je još manje nužno, iako kao mogućnost uvijek postoji, kada je predmet pjesništvo kao nešto što nije Heidegger, odnosno njegova filozofija. I to uopće ne mora značiti osporavanje osnovnih Heideggerovih tvrdnji o zaboravu bitka, o čovjeku kao biću prema smrti, o njegovu životu ispunjenu brigom, o njegovu padu na razinu *se mišljenja i se govorenja*, nego samo upućuje na nužnost – a radi istine – podvojenosti filozofije i njezina predmeta, odnosno o nedopustivosti da filozofija postane vlastiti predmet, da se uguši u vlastitom predmetu filozofiranja. Kao što filozofija o Heideggeru ne mora biti heideggerijanska, tako ni filozofija o pjesništvu ne mora, štoviše, ne smije biti pjesnička – jer je time unaprijed dokinuta njezina mogućnost, njezin smisao i potreba za njom.

Ipak, nije da je slučajno i nije da nema opravdanja, u naravi same Heideggerove filozofije i naravi samoga pjesništva, činjenica da se upravo ona odabrala kao pretežiti prostor tumačenja pjesništva i po njezinim tvrdnjama i po njoj prihvaćenoj kao metoda. Pjesništvo kroz filozofiju kao prostor tumačenja ostaje neprotumačeno, po višku koji ostaje osjećan. Pjesništvo kroz filozofiju dolazi do sebe tako da ne dopušta da ga filozofija do kraja protumači, omogućujući tako i filozofiji ono najviše što može. A to se pokazalo mogućim u okviru filozofije, Heideggerove filozofije, budući da se u njoj dotiču mišljenje i pjevanje i to tako da je njihovo dvojstvo u naponu prema sjedinjenosti.

U knjizi se smjenjuju filozofske dionice s dionicama pričuvanima za Ujevićeve stihove. No povezanost tih dviju dionica nije postavljena strogo. One se nužno ne uvjetuju. Knjiga bi se mogla u kontinuitetu čitati i preskačući Ujevićeve stihove, mogla bi se čitati kao mišljenje pjesništva kao pjesništva. Nije riječ o tome da je filozofija prvotno u službi razotkrivanja Ujevićeva pjesništva kao predmeta, nego su i filozofija i Ujevićevo pjesništvo postavljeni na istu razinu s koje se nastoji razotkriti bit pjesništva. Tako filozofija

pjesništva i pjesništvo samo dolaze do uzajamnoga potvrđivanja. Ipak, adekvacija postoji – ono kako se filozofski nastoji razotkriti bit pjesništva odgovara onomu kako se ista bit pjesništva razotkriva u Ujevićevu pjesništvu na način samoga pjesništva.

Ne možemo se, ipak, oteti dojmu ontološke izoliranosti i samosvrhovitosti. Cilj nije spoznaja, nego pjevanje. Pretvoriti povijest u pjevanje, nagovijestiti vječnost kao pjevanje, sjediniti razjedinjeno. No koje su konzekvence za *sada i ovdje*? Vrata za takvo pitanje kao da su čvrsto zavravljena.

Heidegger je kazao: ono što nam najviše daje misliti jest to što još uvijek ne mislimo. Kada je ujesen 1968. poljski filozof J. Tischner u Beču kupio Heideggerovu knjigu *Was heisst Denken?* – onda ga je upravo uznemirila ta rečenica. Čovjek još ne misli, znanost ne misli. Nigdje nema cjelovite brige za čovjeka. Ni u znanosti ni u politici. A kako je s pjesništvom? A kako je sa samom Heideggerovom filozofijom danas? Dopušta li nam ona da mislimo? Nije li Heideggerova filozofija, uzeta kao predstavnik za ono povijesnofilozofsko uopće, prometnuta u nešto što nam ne da da mislimo – i ne bismo li se upravo nad tim trebali zamisliti kao nad nečim što nam tek daje mišljenje u zadatak.

Spoj pjesništva i filozofije kao mišljenja podrazumijeva da pjesništvo treba misliti. Ako pjesništvo treba misliti, to znači da ni pjesništvo ne misli, nego da je samo mišljivo.

I zato pjesništvo koje potražuje vlastito mišljenje, filozofiju o sebi, po mjeri samoga sebe – ne može a da filozofiju ne liši njezine biti. A bit filozofije jest kroz objektivizaciju dospjeti do orijentacije – unutar čovjeka, unutar ljudske povijesti. Filozofija mora doticati savjest konkretnoga čovjeka u datom povijesnom trenutku. U filozofskoj knjizi o pjesništvu u kojoj se u ime onoga što pjesništvo jest ne bi dopustilo filozofiji da bude – filozofija bi bila izigrana, pa makar i u ime onoga većega koje se kroz pjesništvo sluti. Nameće se pitanje: može li pjesništvo, koje u ime sobom i kroz sebe razotkrivene veličine ne dopušta da se misli, biti još odgovorno?

Pjesništvo nije odjelotvorenje istine (u djelo postavljena istina), jer ono ne može po-

vijest preobraziti u pjevanje. Pjesništvo nisu vrata kroz koja bi čovjek, a kamo li ljudska povijest, mogao izaći u spasenje, nego je samo putokaz. Ono je u cijelosti u znakovima i kao takvo u službi spasenja čovjeka, uz jasno odricanje od pretenzije da bude nadomjestak, surrogat spasenja, iako nam može ponuditi njegov predokus.

Mišljenje (filozofija) koje bi se svelo na to da pjesništvo proglasi odjelotvorenjem istine bilo bi mrtvo, nemoguće, nepostojeće, nepotrebno. I zato mišljenje i pjevanje nikada ne mogu biti jedno. Odnos mišljenja i pjevanja može biti samo odnos uzajamnoga služenja, a ne odnos koji se dokida kroz stapanje u jedno.

Uvijek se trebamo pitati, dokle seže naša interpretacija i ne pristaje li na ostanak u granicama pjesnički datog – tako da kao mišljenje propušta sebe uspostaviti, jer nema hrabrosti izvesti pjesništvo iz njega samoga u određenost u čijoj su službi i pjesništvo i mišljenje. Je li dovoljno reći čovjek, moral, vječnost – da bismo bili pravedni prema pjesništvu i prema mišljenju – ili su to uopćenosti koje stoje u službi pomirenja oprečnih određenosti, vlastite nesvrstanosti ili zastiranja sobom onoga što bi trebalo otkrivati.

Pjesništvo kao umjetnost riječi po naravi je skloni čovjeka uvesti u doživljaj: *evo, to je sada ovdje*. To je poruka suprotna od one koju zatičemo na grobljima, koja kao da nam govore: *to nije ovdje*. Filozofija kao mišljenje bi trebala pomoći pjesništvu kao umjetnosti riječi da ne bude ugušeno samo sobom i da ne sudjeluje u gušenju, blokiranju čovjeka i njegove povijesti.

Drugi je problem, kako to da filozofija u konačnici ostaje u povijesno-društvenom smislu jalova? Da je prostor njezina života prostor jalovosti, ispadi iz koje su se pokazali ili kao tragični ili kao nepostojeći. Zamislimo se nad tim: toliki mnogi koji se po službenoj dužnosti bave istinom i uspijevaju posve mirno proživjeti dugovječan život bez da ih ikada to bavljenje istinom učini znakom protivnosti u ljudskoj povijesti. Jednomu takvom u devetome desetljeću njegova života omakne se ovakva rečenica: *Prednost starosti je u tome što*

čovjek napokon može govoriti i pisati ono što misli. Eto kako se cijeli život čovjek može misaono baviti istinom, ali tako da ju smišljeno zaobilazi. Rečenica je to koja odaje da toliki mnogi bavljenje istinom preobraćaju u zabavljanje koje je istoga reda kao i zabavljanje koje se događa na estradi. Jer vrijednost našega bavljenja ne dolazi od vrijednosti onoga čime se bavimo, nego od autentičnosti samoga našega bavljenja.

A zašto se tako rijetko pronalazi izlaz iz tih zamršenosti razlog je što ono vodi kroz konkretnu žrtvu. Jer zanimati se za istinu, vezati se uz istinu – isto je što i provocirati. Provocirati vlastitu žrtvu. Odsutnost provokativnosti znak je rastajanja od istine.

Franjevac Jeronim Vladić, sa svoga posjeta Firenci koncem 19. stoljeća, promotrivši i doživjevši sjaj kulture toga grada, donio nam je ovu rečenicu: „To je istina: svijet vara svojim sjajem i čarobnim svojim zamamama vuče nas za sobom i steže u svoje okove milione i milione duša što no su stvorene za nebo.” Svaki put kada se kultura pretvori u metodu, događa se pad u larpurlartizam. Kultura nameće sebe kao krajnji cilj, umjesto da tomu cilju sobom – kroz vlastitu autonomiju, dakako – služi.

I pjesništvo i filozofija su se tijekom povijesti, unatoč njihove kulturološke, uljudbene veličine, često pokazali kao prijevara. Pjesništvo je prijevara ako pomisli da je samo sobom dovršeno i da samo sebi dostaje. Filozofija je prijevara, ako pomisli da je njezin dokaz titula, akademski stupanj, a ne žrtva za istinu. Nije tako da apsolut dolazi k sebi kroz pjesništvo i mišljenje, nego je tako da kroz pjesništvo i mišljenje čovjek dolazi do apsoluta.

I pjesništvo i filozofija bi nam udruženim snagama trebali govoriti: to nije ovdje, ali to jest i mi bismo mogli biti.

Knjiga D. Vranjić-Golub je veoma inspirativna, iako obimom nevelika, zahtijeva sabranu i dugotrajnu recepciju. Auktorici na njoj iskreno čestitamo i zahvaljujemo.

Vlado VLADIĆ

Alarm za povratak eseja!

Boris Perić, *Ogledi o ekstazi*,
VBZ, Zagreb 2011.

U današnjem svijetu novinarstva prvo je pometen esej. On je dosadan, rastezljiv, suvišan, zauzima prostor nekom bujicom autorskih misli, nije aktualan, dakle staromodna je palačinka, zastario recept. Ako je i karikatura izgubila mjesto (zašto nasmijavati ljude kada se u taj kvadratić može ugarati isplativ oglaš?), kako bi se dao prostor nekom literarnom tekstu koji nema konkretnog povoda ni konkretne svrhe? Jedan Felixov bedak reče: „Demokracija je poštivanje volje većine koja se zabunila”.

Kao što je svojedobno na Mirogoju pod arkadama simbolično pokopan hrvatski humor (Felix i njegova klapa odali su posljednu počast smijehu, minutom šutnje ovjenčali uspomene na satirički list „Kerempuh” koji se pedeseti prodavao u oko dvjesto tisuća primjeraka da bi mu potom vlast dala šaku u vedro oko), tako bi valjalo upriličiti dostojan pogreb i novinskom eseju. Sjećamo se obreda posljednjeg ispraćaja humora (koji se, ruku na srce, danas i sveo na prigodničarske listove kao što su „Toplički tračelec”, „Zagorski potepuh”, „Sraka”), a nekada je cvjetao u „Kerempuhu”, „Berekinu” i drugim panoramama smijeha, u dnevnim novinama koje su se zbog Puntarića, Reisingera, Pahernika i drugih majstora smijeha čitale odozda, pa prema naprijed, od karikature tj. od fige, pa do politike tj. podignute ruke. Današnji korporacijski vlakovi krenuli su na potpuno pogrešan kolosijek! Onaj koji ne vodi ka filantropiji, nego ka mizantropiji. Nasilje, naslada raspalim brakovima, korupcija, tučnjave, gorki tračevi... veeelike fotke, a suhoparni tekstovi... odavna su ubijeni dostojanstvo i vedrina hrvatskoga dnevnog novinarstva. Amen!

Nestadoše tekstovi o autima kao „jurećim opancima”, o televizoru kao „jednooku Kiklopu”, o „podstanarstvu kao svjetonazoru” (da se pozovemo na Tenžeru), nestadoše i reportaže o zamamnosti mediteranske medvednice (da se prisjetimo velikog Pope, Momčila

Popadića), utihnuse tiha pera koja su oštro ubadala u životne fenomene, a život se u novinama svede na buku, goli pločnik i bilješke, na ludoriju bez smjernica i smisla. Globalno rečeno, dakako, čast iznimkama koji još uvijek prostiru i neke putove, a ne lutaju samo stranputicama bezglave svakodnevne zbilje.

Valjalo bi, dakle, eseju upriličiti pogreb – lijes, prepun antologijskih tekstova, nosili bi, recimo, Igor Mandić, Zdravko Zima, Boris Perić, zurili bi u pod s crnim kravatama, a u povorci bi tiho hodala tek nekolicina „zastostalih”, uglavnom penzioniranih ljubitelja autorskog novinarstva. Ne bi bilo ni zvona, ni narikače, ni posmrtna marša, ni prigodna govora... samo bi cvilila šutnja, puna rasutih, nezapisanih ideja. Bio bi to ispraćaj fenomenologije svijeta i života koja je izbačena iz novina i stjerana u knjige.

Boris Perić, književnik, prevoditelj i esejist velika opusa (spomenimo njegove uspješne knjige „Vampir”, „D’Annunzijevo kod”) jedan je od vrsnih esejista koji toj zaspaloj vrsti uporno daje umjetno disanje. Trgnuo se esej, zakašljao, prodisao, pridigao glavu, ali se ipak malo njih okupilo da ga postave na noge. Izvrsna knjiga „Ogledi o ekstazi” (koja okuplja novinsko-književne eseje) nije naišla na zasluženi medijski odjek. A nema čovjeka koji ne bi „s guštom” pročitao ove razigrane, sočne tekstove o vampirizmu i erotici, o povijesti trovanja i tajnovitim smrtima umjetnika, o muškoj ružnoći, o fenomenima NLO-a, o drogi i umjetnosti, odnosno „drogiranoj” umjetnosti, o pornografskim Pompejima... o koječemu. Podnaslov knjige mogao je biti: Razvedranje: ponovni obrisi eseja na horizontu!

U njegovoj knjizi esej je zaživio punim plućima, propjevao, zaplesao u elegantnoj rečenici koja je puna zanimljivih podataka i stilskih finesa. Ti fenomenološki tekstovi, koji svaki problem provlače kroz povijest, medicinu, umjetnost i medije, čitaju se i okom i uhom, i glavom i dušom. Osluškujemo svakakve zanimljive tajne (npr. iz čudnih života umjetnika), vidimo brojne slike (npr. letećih tanjura, pornografskih freski u Pom-

pejima), razmišljamo (npr. zašto više danas nema umjetnika-dendija, prkosnika aristokratske duše, ili umujemo nad medicinskim istraživanjima o razlikama između ženskog i muškog mozga), osjećamo (duhove vampira u umjetnosti, erose i thanatose današnjeg svijeta)... Ukratko, eseji nam obuzimaju sva čula, uvlače nas u labirint čudesnih informacija, analiza, otkrića, pa poželimo ostati u tom „podzemnom“ svijetu i ne izići više pod zaslijepljujuće reflektore banalne zbilje.

Ova knjiga gotovo da nas liječi od svakodnevnih apatije. Čitajući tekst „Futuristička kultura štednjaka i stola: Smrt paštašuti i mediokritetskoj svakodnevici!” kao da rukom uzimamo pladanj s poslasticama iz futurističke kuhinje. Pošto su kuharice u modi, evo isječak iz bizarna eseja za oblizati usta:

...Zang tumb tuum! Tjestenina je zla! Zdrava nacija prehranjuje se rižom, a želite li spasiti svoje sveto nepce, kušajte „Egzaltirano prase” ili „Pikantni aerodrom”! Za desert preporuča se Kandirani atmosferski elektricitet! I ne zaboravite: objeduje se u pidžani, posebice u restoranu! Ako mislite da ste upravo pročitali odabrane retke nekog novog nadrealističkog manifestata, sparenog s pokojim prikladnim citatom iz Mao Ce Tungove Crvene knjižice, prevarili ste se. Posrijedi su napuci za futurističku kulturu štednjaka i stola, što ju je poznati talijanski pjesnik i kasniji fašistički političar Filippo Tommaso Marinetti (1876.-1944.) svojedobno slavio kao „prvu ljudsku kuhinju” uopće. Futuristički manifest, što ga je Marinetti objavio 1909., tražio je novog čovjeka, predanog snazi, brzini, agresivnosti i ratu.

Tako je vrijeme futurizma, piše Perić, njegovalo „nepčane užitke”, kojima je Marinetti želio dati doprinos posvemašnjem ozdravljenju ‘talijanske rase’, zaglibile, po njegovu mišljenju, duboko u kaljuži dekadencije i malodušnosti, što je simboliziraju pašta i druge jestive manifestacije ‘mediokritetske svakodnevice’. No, krenimo redom. U Italiji toliko omiljena tjestenina prema Marinettiju, čiji je ‘Futuristički manifest’, uzgred, uz rat kao ‘istinsku higijenu čovječanstva’ i fascinaciju kojekakvim brzim i glasnim tehnikalijama propovijedao i ‘prijezir prema ženama’, izaziva ‘klonulost, pesimizam,

nostalgični nerad i neutralizam’, dok se patriotska rasa na obavljanje svojih ‘dinamičkih dužnosti’ može ponukati rižom. Masovnom zamjenom pašte za rižu Marinetti je, uzgred, želio i smanjiti ovisnost svoje zemlje o uvozu pšenice.

...Zahitjevujući da u kuhinji, kao i u svakom drugom poštenom laboratoriju, napokon zažive tehnologija i znanost, Marinetti je razvijao za njegovo vrijeme doslovce futurističke koncepcije aromatično-tehnoloških ‘ozonizatora’, koji bi krute i tekuće namirnice oplemenili mirisom ozona, ili pak ‘svjetiljki za ultraljubičasto zračenje’, koje bi namirnicama davalo nova, katkada i ljekovita svojstva. Najvažnija komponenta nove gastronomske filozofije bilo je, pak, opremanje kuhinje ‘električnim napravama, koje pripremaju sokove, ekstrakte itd., ne bi li tako iz poznatog proizvoda dobili nov sa sasvim novim svojstvima’.

...Povod zamjetnom medijskom zanimanju za tajne futurističkih kuhinjskih majstora svakako je bilo objavljivanje kulinarskog manifestata, no javnosti tog nemirnog doba nije promaklo ni da je usporedno s publiciranjem temeljnog dokumenta ‘prve ljudske kuhinje’ u Torinu otvoren i prvi futuristički restoran ‘La Taverna del Santopalato’ – Taverna k svetom nepcu. Otvorenje taverna, sve do zatvaranja jedinog ugostiteljskog objekta, čija se ponuda, zajedno s uzusima ponašanja za stolom, temeljila isključivo na postavkama futurizma, Marinetti je euforično usporedio s otkrićem Amerike ili padom Bastilje. Kako je u Torinu 1889. osnovana i tvornica Fiat, koja je zajedno sa svojim automobilima spadala među ikone futurističke fascinacije, ne čudi da se na jelovniku ‘Svetog nepca’ našao i svojevrsni hommage automobilskoj industriji – ‘Piletina Fiat’. Još bolju prođu imalo je, naravno, ‘Zračno jelo’, kojim su futuristi slavili pionire talijanskog zrakoplovstva Itala Balba i Francesca De Pineda, čiji su letovi preko Atlantika spadali među najveće tehničke podvige fašističke Italije.

Knjiga širi lepezu od hedonizma do depresije. Tko se guši u otrovnim plinovima svakodnevice, političke, usamljeničke, ekonomske... tko bulji u noćni grad kao sova i „zoblje” pustoš, može utonuti u esej „Smrt na kapaljku”.

Uzmite čašu vina, umiješajte prstohvat natrijeva antimontartrata i servirajte dobiveni koktel rodbini, prijateljima, kolegama ili pretpostavljenima. Rezultat vaše darežljivosti bit će brza smrt, nuspojave mučnina i grčevi, dok su rizici po vas navodno minimalni. Liječnici i mrtvozornici, tvrde znalci, konstatirat će polineuritis ili neki drugi „ozbiljan” razlog iz kojeg je dragi pokojnik tako nenadano otišao s ovog svijeta. Za trovača-početnika zvuči idealno. No, je li zaista tako?

...*Bitna znanja o miješanju otrova u Europu su stizala s Istoka. Najčešće se trovalo biljem i gljivama, no antika već poznaje mineralne tvari kao što su arsen, živa ili cinober, te otrove zmijski i žaba. Grčki filozof Aristotel i rimski učenjak Celsus spominju kukutu i buniku, no najpoznatiji su im spojevi arsena. Tako će Aristotel oko 340. prije Krista opisati djelovanje „sandarak”, narančastog arsenovog disulfida: „Sandarak ubija konje i svaku drugu vrstu vučne stoke. Stavlja se u vodu i procijedi.” Tek u 8. stoljeću, međutim, arapski alkemičar Džabir ibn Hajjan proizvest će u svom laboratoriju arsenik (arsen-trioksid, otrovno brašno), bijeli prah bez mirisa i okusa, i tako lansirati hit koji će tijekom nadolazećih stoljeća diljem svijeta opravdati svoju crnu reputaciju „otrova nad otrovima”.*

Njegovoj planetarnoj popularizaciji uvelike će doprinijeti i mit o talijanskoj renesansnoj lozi Borgia, čiji se izdanci, opisivani kao bešćutni i beskrupulozni, u svojoj pohlepi za bogatstvom i moći nisu libili ni eliminiranja nepoćudnih protivnika otrovom. Obitelj Borgia razvila je, tvrde znalci, čak i vlastiti recept za pripremu i čuvanja arsenika, skladišteći ga po nekoliko mjeseci u trbusima zaklanih svinja. Detalji tog ipak pomalo neobičnog postupka do danas nisu poznati.

...Prema rezultatima istraživanja što su ih diljem SAD-a proveli sociolog Paul B. Stretsky s Državnog sveučilišta u Coloradu i kriminalist Michael J. Lynch sa Sveučilišta Južne Floride, u regijama s posebno visokom koncentracijom olova u zraku događa se do četiri puta više ubojstava nego drugdje. S druge strane, sa smanjivanjem emisija olova, koje kao neurotoksično sredstvo potiče impulzivnost i agresivnost, stopa ubojstava smanjila sa, pri-

mjerice, u New Yorku od 1990. do 2004. s 31 na svega 7 ubojstava na 100.000 stanovnika.

A zapadne li tko u najgoru posttraumatsku, posterotsku i postpolitičku depresiju, pa počne čitati još dnevne tiskovine, neka zna da se možete ukokati i usred romantične šetnjice Lijepom našom koja je puna autohtonog otrovnog bilja. Esej „Salto mortale: Tko preživi, nek se kandidira” čitatelj može uzeti kao malu vještiju kuharicu:

...*Buniku (hyoscyamus niger) glatko bismo mogli nazvati kulturnom biljkom. U davno doba njome se trovalo i ubijalo, svećenici su je uzimali da padnu u trans, a antika je ju je poznavala i po ljekovitim svojstvima, jer je silnom opojnošću i njome izazvanim bunilom sasvim normalno ublaživala bol.*

...*Velebilje (atropa belladonna) poput bunike spada u porodicu pomoćnica, pa ne čudi da opaja i usmrćuje istim alkaloidima. Od pamtivijeka služi za trovanje, ali i kao sastojak ljubavnih napitaka, dok ime duguje činjenici da atropin proširuje zjenice, što je kod žena minulih stoljeća slovalo kao pouzdan znak ljepote. U medicinskim knjigama srednjeg vijeka nerijetko se može pročitati kako se ljudi od njenih bobica „ponašaju tako sumanuto i nesuvislo kao da ih je opsjeo vrag”. U klasične „vještije droge” spadaju još i biljke poput kužnjaka (datura) ili mandragore, što ih – potonju uvelike i zbog specifična „čovjekolika” korijena – također prate brojne tajnovite i mračne legende. Nepotrebno je spomenuti da sve one uspijevaju i u našim podnebljima, bunika i kužnjak zgodimice i u naseljima, dok velebilje pribjegava sjenovitim šumama, a mandragora toplini primorja.*

No, Boris Perić na svakoj stranici nudi obrise novog svijeta, mijenja teme i raspoloženja, što je osobita čar njegovih spisateljskih avantura. Esej „SF seks: Bliski susreti pete vrste”, na primjer, odličan je lijek za spavanje. Gotovo hipnotički uvodi u svjetove erotičnih izvazemaljki zamamnih tijela, koje na krilima leptira mogu svakoga prenijeti u zavodljivi svemirski svijet fantastičnih bića. Odozgo valja mahnuti autoru što nam je sjajnim esejem

raspalo duh i maštu u hladnom Zagrebu gradu i poveo nas na divno galaktičko putovanje.

Svestrano, maštovito, duhovito, vrckavo, informativno – sve su to odlike Perićevih eseja koji nemaju mjesta u dnevnim novinama pa su se „skrili” u knjizi. Neka! Još bolje! Esej se odvojio od tiskovina i sačuvao svoje dostojanstvo.

Lada ŽIGO

Regionalne kulturalne rasprave i studije

Andelko Mrkonjić, *Slika, riječ, kultura*, Sveučilište J. J. Strossmayer u Osijeku, Osijek, 2011.

Knjiga Andelka Mrkonjića *Slika, riječ, kultura* strukturirana je, kao što sam autor u uvodnom poglavlju veli, u tri poglavlja, čemu dakako valja dodati i završnu literaturu, kazalo imena, te uvodne napomene, koje imaju funkciju pojašnjenja predmeta tematizacije prikazivanja, te metodološkoga okvira. Uvodne napomene, mada su one najčešće povodno slovo, na taj način, tumačenjem iznutra, postaju svojevršno očitovanje koje unaprijed „sprječuju” moguće primjedbe, kako glede opsega predmeta analize, tako i glede analitičke izvedbe. Reklo bi se da pravdaju koncept knjige.

Dakle, riječ je o poglavljima „Slika” (str. 19–68.), „Riječ” (69–108.), te „Kultura” (109–168.). Knjiga je rezultat autorova sustavna praćenja književnosti i likovnosti, s jedne strane, te njegove nastavne aktivnosti, s druge strane, a sve pod „nadređenim” poljem kulturologije, koja je u zadnjem deceniju propulzivirala i u Hrvatskoj u okviru sveučilišnih programa kulturologije kao zaseban studij, prema kojemu, da naglasim, valja biti kritičan, i glede predmeta i glede metode.

Naime, nije stvar u tome da se „prelaze” i „pretapaju” područja znanstvenih disciplina, budući da je kulturologija, kao eminentno postmodernistički proizvod, *per definitio-*

nem znanstveno-disciplinarni „križanac”, iako neki radikalni kritičari zato govore, odbacujući i postmodernizam (E. Gellner, *Postmodernizam, razum i religija*), da je ona proučavanje „svega i svačega”, nego je pitanje u metodi. U tome je ona „dubinska” ili „bez-dubinska”, s onu stranu predmeta tematizacije. Ovdje metodu ne valja shvatiti u uskom metodološkom doktrinarnom smislu, nego prije kao koherentnu analitičku izvedbu, što je razvidno i u Mrkonjića. A kada je već riječ o metodi, tada bi kulturologiji, kao i postmoderni, bila najprimjerenija dekonstrukcijska „metoda”, na što se uostalom autor i pozivlje. Pripomenimo da *dekonstrukciju* ne valja shvaćati kao sinonim poststrukturalizma, budući da je ovaj „uvod” u dekonstrukciju, iako se to gotovo prešutno radi. Poststrukturalizam je, naime, za razliku od strukturalizma, posjedovao modificiranu koncepciju strukture, dok je za dekonstrukciju struktura, pa tako i značenje, gotovo „plivajuće” između nesimetričnih označitelja, u jeziku koji je poiman kao neka vrsta beskonačna kretanja, što proizvodi diseminacije (Derrida), to jest nikad do kraja utvrđena smisla konačna značenja.

Nego, da se vratimo našoj užoj temi, kao što je iz poglavlja knjige razvidno, ona je ustrojena na taj način da se u prvome – *Slika* – autor koncentrirana na prikaz slikarskih određenih autora „regionalna” podrijetla i značaja, čime se afirmira regionalno, Slavonija, kao takvo, i ističe slikarska vrijednost navedenih autora. A upravo do tog regionalnog je autoru i bilo stalo, pa držim da valja apostrofirati kako regionalno na taj način svjedoči ne samo u biti njega samoga kao jednakovaljane *tvorbene* česti u konstituiranju hrvatskoga kulturnog identiteta, nego jednako svjedoči i o *vrijednosti* umjetničkih praksi kao takvih, bez obzira što se one događaju u regionalnom, pa su one dakle i transregionalne. Uostalom, kako je znano, to je pokazalo i pjesništvo na dijalektima, dakle jezičnoj sferi, te regionalna književnost u tematskom sloju, dakle u predmetno-semantičkom sloju.

No, kako je radnja zamišljena i kao prilog intermedijalnoj analitici, što u ovom slučaju znači prožimanju i strukturnoj analogiji likovnosti i književnosti, Mrkonjić doličnu pozornost posvećuje upravo tom problem-

skom polju. Tako, primjerice, analizira ono što naziva „umjetničke sudbine”, komparirajući ne samo različite likovne umjetnike i njihove slične motive i teme, nego i čini komparativnu analizu njihovih likovnih djela, i, što je posebno važno naglasiti, književnih ostvaraja, nekih od motrenika (Ivan Mesner – primjerice) i njihovih likovnih realizacija, kao i usporedbu njihovih književnih likova i sličnih motiva drugih autora koji bi mogli, tim segmentima, korespondirati u sferi umjetničkih, točnije poetičkih „činjenica”.

A upravo držim glavnim argumentom, kad se raspravlja o intermedijalnosti, analogiju, pače i homologiju (Goldman), poetičkih činjenica. Tako se došlo do zaključka ne samo glede sličnosti motiva, generacijskoj pripadnosti i poetičkim i stilskim odrednicama, nego, na fundamentalnoj razini, i o sličnom strukturiranju književnih i slikarskih likova. Riječ je o onomu što bih imenovao *intermedijalnom protočnošću*. Intermedijalnost se, dakle, ne iscrpljuje samo u prisposobi motiva i tema, nego je njeno pravo predmetno područje struktura i njeno analogno strukturiranje.

U drugom poglavlju – *Riječ* – Mrkonjić na sličnom tragu motri kavane kao mjesta rađanja književne dinamike, odnosno kao mjesta kulturnih zbivanja i u određenom smislu kulturacije općenito, podastirući ljupke vinjete poznatih osječkih kavana. To bi se u stanovitom smislu moglo imenovati kao svojevrsna sociologija, ne toliko samoga umjetničkoga medija (književna teksta, slike), koliko sociologija konteksta (mjesta) nužna ili podobna za stvaranje određenih umjetničkih proizvoda. Ili drugačije rečeno, riječ je o kulturnim i kulturalnim činjenicama. Dakle, riječ je o miljeu, shvaćenom ne u usko-taineovskom smislu, mada djelomično i to, nego miljeu kao duhovnom pejzažu privezanim za određeni prostor i određenu dokolicu, u dobrom smislu riječi. Moglo bi se čak to, s mjerom opreza, bahtinovski nazvati kronotopom, koji je markiran ne samo kulturnim nego i društveno-političkim recen-tnim zbivanjima, onim zbivanjima, naime, koji su proizveli „novu hrvatsku povijest” i njoj odgovarajuću kulturu.

I u ovom dijelu knjige Mrkonjić, primjerice u jednoj studiji („Žena – Mesner/Kolombar, Kraljević, Kirchner”) radi još zanimljiviju intermedijalnu analizu Mesnera, Kolombara Kraljevića i Kirchnera, pokazujući da stanje konteksta određenog vremena zrači poetičkim sličnostima, i da ono intencijski napućuje strukturabilnost struktura upravo u tom, a ne nekom drugom smjeru, određenoj poetici naime, budući da „zrcali” sasvim određenu civilizacijsko-kulturnu matricu.

U trećem dijelu – „Kultura” – autor zapravo podastire kraće medaljone svoje likovne kritike rađene za novinske potrebe („Glas Slavonije”). I u tim kraćim esejima nudi bogata likovna zapažanja koristeći stručnu literaturu i markirajući glavne značajke motrena predmeta (izložbe). No ono što je posebno zanimljivo jest implicitni temelj tih analiza, odnosno kulturnih činjenica koje su predmet analiza, a to je mogućnost „komunikativne zajednice” (Habermas), misleći pritom na „metodu” (dijalog, horizont očekivanja), kao i na logos u Aristotelovu smislu – smislu naime riječi, iskaza, i njegova djelovanja. Na taj se način kultura-grad nadaje ne samo kao (inter) kulturna nego i intersubjektivna stvarnost, dakle u kulturnoj i društvenoj sferi. A time se nadaje i slijedeća značajka knjige: čitavom svojom knjigom Mrkonjić je poklonio doličnu pozornost kulturnom krajoliku Osijeka kao određenoj invarijanti hrvatske kulturne matrice, što je i bila njegova nakana, kako sam eksplicitno ističe u uvodnim napomenama. Ili drukčije rečeno, tretira prostor kao kulturnu antropologiju i proces kulturacije.

Zaključno, ono što metodološki resi ovu knjigu, i što posebno valja istaknuti, jest, prvo, uvažavanje pozitivistike, ili onog što bi ruski formalisti rekli činjenica kao temelja svakoga analitičkoga motrenja bilo kojega umjetničkoga djela. Drugo, poznavanje i upućenost u stručnu literaturu koja prati predmet odradbe kao i teorijska upućenost u probleme koje se analizom detektira. Treće, uplitanje autobiografskoga „ja” u dvostrukom smislu: jednom u smislu doživljajnosti nekoga umjetničkoga djela o kojemu raspravlja, i drugi put uplitanje vlastitog autorskog (umjetnikova) „ja” kao aktera i djelatnika

one umjetničke scene o kojoj „objektivno” raspravlja, pri čemu dakako stupanj „objektivnosti” ovisi o moći „iskakanja” iz subjektivnosti, doživljajne i participativne. Četvrto, po „naputku” postmoderne paradigme, pluralizam metodoloških orijentacija koje uvažavaju i intermedijalnost upravo kao njihovo bitno metodološko napućivanje.

Mrkonjić je, dakle, pokazao ovom knjigom kako je moguće preplitanje različitih umjetničkih medija, ali kako je jednako moguće i poželjno preplitanje različitih metodoloških orijentacija u analitici tih umjetničkih medija. A sve je to ilustrirao na umjetničkim praksama slavonskog areala, kronotopa, kao jednog od, prema meni, četiri makromodelska tipa (uz lički, dinaridski i mediteranski) hrvatskoga kulturnoga i društvenoga identiteta. Knjiga jamačno polučuje svoju nakanu „sveučilišnog udžbenika”, kakva je njena predikacija, jednako spektrom problema regionalnih umjetničkih praksi, koje vrijednošću i značajem transcendiraju regionalnost, tako i metodološkim „ogledom” koji interdisciplinarnošću nudi primjer mogućnosti obrade teme na metodološki nedoktrinarni način.

Cvjetko MILANJA

Preplet legende i kronike, smrt kao nada žrtve

Esad Jogić: *Fratar Anđel i druge priče*
Naklada Glas Koncila, Zagreb, 2011.

Pisac Esad Jogić (rođen u Prijedoru 1941. godine) živeći i radeći u Zagrebu objavio je desetak knjiga proze i pjesništva, a javljajući se i u književnim časopisima ili u književnim rubrikama dnevnika (*Republika, Večernji list, Hrvatsko slovo, Glas Koncila, Smib, Behar, Most-The Bridge*) prisutan je u neku ruku i u memoriji šireg čitateljstva. Stoga valja spomenuti kako je i knjiga *Fratar Anđel i druge priče* nastajala objavljivanja u novelama ili kronikama, povijesnim zapisima, slijedeći piščevu namjeru da se objedinjeno pojavi u knjizi koja bi dijelove povezala u svojevrsni roman o

sudbinama hrvatskog etničkog korpusa prije svega u Bosni ili njenom dijelu, Turskoj Hrvatskoj. Osam proznih dijelova (*Zvono, U Bosni, rane Isusove, Danak, Fratar Anđel, Posljednja molitva, Mirakul, Šapat sablje, Zarobljeni svatovi*) tvore svojevrsnu upečatljivu mozaičku sliku hrvatske povijesti, osmanskog osvajanja i etničkih promjena u Bosni, a sve kroz sudbine likova i zbivanja kojima pisac daje izuzetnu crtu osobnosti i prilagodbe i tako ih „prenosi” iz jednog vremenskog razdoblja u drugo, povezujući njihove tragične ljubavi i kobne uskrate kao temeljnicu opisanih sudbina. Stoga će i zvono iz istoimene novele koja zapravo obilježava i okuplja simbolična značenja i sudbine junaka (Krešimira i Fatme u noveli *Danak*), nastavljajući tragičnu sudbinu petnaestogodišnjeg Amara, sina Ali paše i mlađahne Kate, kćeri Kristijana, graditelja zvona u crkvi na stijeni (novela *Zvono*).

Esada Jogića ove mladalačke ljubavi i njihova čistoća i nevinost kao da upozoravaju na tragediju koju iznova obnavlja ne samo stroga društvena hijerarhija, nego i njezini vjerski izvori, ali upravo nevinošću i predanošću svojoj ljubavi oni su zapravo tragični, viši znak moralne pravde, koja neprestano upozorava i na kobne posljedice surove uskrate, tragičnu povezanost slobode koja ih vodi u smrt. Nastojeći okupiti sve silnice višestoljetno obilježenih sudbina, autor će posegnuti za dokumentacijom koju nudi kronika a posvjedočuje povijest, sve do najnovijih vremena (novela *U Bosni, rane Isusove*) a ona obnavljaju ne samo vjerske omraze, nego uz autorovu pomoć prepoznaje i model „uskraćene ljubavi” u djetinjstvu između mučenika, svećenika Tomislava i mobilizirane četnikinje, poručnice Mire. Esad Jogić kao pisac ne svjedoči samo o stoljetnim patnjama i osvetama, nego ih bilježi i u vlastitu vremenu, onome koje se nastavlja i u 21. stoljeće, što ga s pravom navodi na spoznaju da je vjernost snažna „kada dijeli Isusovu sudbinu”.

No, bljesci stvarnih i fikcijski okupljenih zbivanja koji obuhvaćaju daleku ali nezaboravljenu povijest, zabilježeni su u kronici *Danak*, koja na znalački način ocrtava ne samo sliku pokorene Bosne, nego i njezin stalni, obvezni „danak u krvi”, skupljanjem i odvo-

đenjem djece koja postaju vlasništvom sultana. *Danak* je istovremeno kroničarski precizan opis usmjeren na sudbinu majke (Marije) i sina (Krešimira), da bi se kronika „uselila” u legendu, a uz žrtvu ljubavi nastavila živjeti proslavljajući onaj život koji na kraju omogućava tek – smrt. Jogić ukazuje kako kronika i njezina vezanost uz legendu, kao i u početnoj noveli (*Zvono*) jedino smrću „osvaja” slobodu uskraćene ljubavi, a tako izborna smrt obilježava i prepoznaje vrijeme legendarnih i zbiljskih uskrata. Pisac je i naznačio kako se njegova poetika ravna prema surovoy stvarnosti i surovoy legendi. Dapače, slika crkve na klisuri koju na početku knjige izrađuje slikar, samo je uporište piscu i njegovom ulaženju u legendu. Stoga „legenda ulazi i u pisanje”, tako da se preporučuje „čitati sliku kao abecedu”!

Novela koja se složenom radnjom oslanja na posljednje dane bosanskog kralja Stjepana (*Fratar Anđel*), istovremeno je i stvarna i simbolična legenda o franjevačkoj hrabrosti da od sultana Mehmeda osvajača izbori osnovna prava na život i sigurnost, koja je neostvariva tamo gdje „vjerska netrpeljivost postaje vrlina”, ali se za to mora izboriti lukavstvom, znanjem i sposobnošću da pronikneš i tuđa lukavstva i okreneš ih u vlastitu korist! Pisac je jezično, pripovjedno i „običajno” suvereni znalac sudbine glavnih junaka, često dijeleći i sućut nad njihovim nevoljama, pa i u zbivanjima koja je sam zapisivao i koristio ih u svojoj „knjizi od vremena”. Stvarajući čitave pripovijetke-medaljone u kojima izrastaju likovi koji ne samo što označavaju osobine razdoblja i vremena, nego ga obnavljaju jezikom priče ali i znalačkim opisom likova i zbivanja, Esad Jogić postiže vrhunsko jedinstvo legende, zbilje i moderne prozne naracije, postižući

kod čitatelja ne samo prepoznavanje vremena nego i njegova središnja sudbinska značenja. U knjizi su ne samo dijelovi koje slobodno možemo uvrstiti u žanr „pjesme u prozi” (*Posljednja molitva, Mirakul*) posebno posljednja koja je svojevrsna poema rijeci Plivi koju pisac vrhunski ugrađuje kao središnju topografiju mitskog jedinstva prirode i čovjeka, nad kojim bdije poganski bog Mitra čija se obnoviteljska vjera ugradila u bogumilske stečke i arhajsku narav Bosne. Jogić spominje „vlastitu žrtvu” koju Pliva prinosi kako bi „sva njezina ljepota bila u njezinoj žrtvi”, tako da joj se ispunila želja da joj „brzaci, njene raspletene kose i dandanas svojom tvornom moći okreću vodenice koje šute i melju žito boga Mitre... Tako je Pliva svojom božanskom žrtvom postala vrijeme koje povezuje sve što se žrtvovalo bogu Mitri. Svega što je živjelo. Svega što je bilo, i što jeste i što će dok je svijeta u mirakulu biti...” U sudbini Bosne pisac neprestano osjeća i razotkriva i prastare, mitske temelje, zbilja, stvarnost priziva privid kako bi dostigli vlastitu istinu, a ona se raspoznaje kao dvojba mitske prirode i čovjeka: „Kojim tokom Bogu ususret?” Zelenilo i silna voda kao da neprestano ispiru mrak i daju tajne snage životu koji je neprestano ugrožen.

Upravo sukob svjetova i vjera, ali isto tako i ljudska želja za životom vrijednim pravde i dobrote, prepliću se u knjizi Esada Jogića sve do zadnjih kronika (*Šapat sablje, Zarobljeni svatovi*) s onom mjerom koju je autor znalački uložio u istinitost svoje poruke. Ona je dio nade kako se u životu ostvaruje pravda i za one najponiženije i najugroženije, jer uvijek postoji utješni zagrljaj smrti koji će tu nadu učiniti vječnom.

Branimir BOŠNJAK

DHK - Kronika

Studeneni 2011.

– 3. studenoga

Na Tribini DHK održan je razgovor o *SPECIFIČNOSTI SUVREMENE NJEMACKE KNJIŽEVNOSTI*. Govorili su akademik Ante Stamač, prof. dr. sc. Ivo Runtić i voditeljica Tribine DHK.

– 4. studenoga

Održana je 3. sjednica Upravnog odbora DHK. U članstvo DHK primljeni su: Vladimir Lončarević, Jelena Lužina i Ivica Matičević.

– 5. studenoga

U Rijeci je u 77. godini života preminuo prozni pisac, esejist, scenarist i novinar *BRANKO TURČIĆ*.

– 8. studenoga

Na Tribini DHK predstavljena je zbirka pjesama Jakše Fiamenga *TREĆE ZVONO* (Zagreb, Naklada Đuretić, 2011.). Uz autora, sudjelovali su akademik Tonko Maroević, Lidija Dujić, urednik Nikola Đuretić, dramski umjetnik Robert Kurbaša i voditeljica Tribine DHK.

– 9. studenoga

Na Tribini DHK predstavljena je zbirka pjesama Božice Jelušić *ARIELIRIKA* (Koprivnica, Baltazar, 2011.). Zbirka je opremljena umjetničkim fotografijama Andree Dugine. Uz autoricu, sudjelovale su kantautorica Lada Kos i voditeljica Tribine DHK.

– 10. studenoga

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga na čakavštini Tomislava Milohanića *DEŠTINI I ZNAMJENJA; Istarske priče i pjesme* (Kostrena, 2011.). Uz autora, sudjelovali su

akademik Josip Bratulić, urednik Valter Lisića, dramski umjetnik Joško Ševo i voditeljica Tribine DHK.

Održana je sjednica Povjerenstva za primanje i provjera članstva.

– 14. studenoga

U Molvama održan je prvi dio obilježavanja 80. obljetnice rođenja *DUBRAVKA IVANČANA*. Sudionike je u zgradi Općine dočekaao i primio načelnik Stjepan Fosić.

Na književno-znanstvenom kolokviju sudjelovali su: Božica Jelušić: *Dani s Dubravkom*, Molvanski panoptikum; Ivan Ivančam ml.: Iz Dubravkova *Dnevnika*, ulomci i komentari; Ivan Andrašić i recitatori OŠ Molve: Izbor haiku poezije; Davor Šalat: *Urbana poezija D. Ivančana u njegovoj zbirci „Slobodna noć“*; Božica Brkan: *Život na selu u stvarnosti i u poeziji*, paralele i razlike; Tomislav Marijan Bilosnić: *Haiku u Hrvatskoj*, najznačajnije pojave u tom krugu.

Voditeljica Kolokvija: Božica Jelušić.

Sudionici su posjetili župnu crkvu *Uznesenja Blažene Djevice Marije* i vlč. Tomislava Glavnika; rodnu kuću Ivančanovih uz razgledavanje biblioteke i razgovor s Marlenom Ivančan; OŠ Molve gdje im je ručak priredio ravnatelj Ivan Jaković, te obišli Gornju Šumu i Sekuline.

Predsjednik DHK mr. sc. Božidar Petrač sudjelovao je u Klanjcu na stručno-znanstvenom skupu u povodu 150. godišnjice smrti *Antuna Mihanovića*.

– 15. studenoga

U prostorijama DHK održan je drugi dio obilježavanja 80. obljetnice rođenja *DU-*

BRAVKA IVANČANA. Sudjelovali su: Božica Jelusić, Ivan Ivančan ml., Ivan Andrašić, Davor Šalat, Tomislav Marijan Bilosnić i Božica Brkan. U glazbenom dijelu članice (kvartet) *LADA* izvele su dvije skladbe po uglazbljenim stihovima D. Ivančana: *Pokraj vode Drave (Ravna Podravina)* i *Ideju težaki*.

– 16. studenoga

Održana je konstitutivna sjednica Povjerenstva za Klub. Za predsjednika Povjerenstva izabran je Pajo Kanižaj.

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga Tijane Vukić Stjelja *OBAVEZAN SMJER* (Zagreb, Mala knjižnica DHK, 2011.). Uz autoricu, sudjelovali su Boris Perić i dramski umjetnik Joško Ševo.

– 17. studenoga

U prostorijama DHK Hrvatska sveučilišna naklada predstavila je knjigu Deana Slavica *SVETA KNJIGA I DVA PJESNIKA*. Uz autora, knjigu su predstavili recenzent dr. sc. Tomislav Brlek i direktorica HSN-e Anita Šikić. Kratku dramsku izvedbu iz Eliotove *Puste zemlje* izveli su studenti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

– 20. studenoga

U Vukovaru se održao *VII. novinarsko-književni susret GRAD – TO STE VI* na kojem su sudjelovali: predsjednik DHK Božidar Petrač, Tomislava Domović, Marija Peakić Mikuljan, Goran Rem i Stjepan Svedrović. u ime Hrvatskog novinarskog društva govorili su Željko Ivanjek i Dragutin Lučić.

Susret se održava u okviru programa obilježavanja *Dana sjećanja na žrtvu Vukovara 1991.* kojim se na najprimjereniji način želi sačuvati uspomenu na novinara – ratnog izvjestitelja i književnika Sinišu Glavaševića i na sve žrtve u Domovinskom ratu, i sačuvati ih od zaborava, s plemenitim ciljem da se sličan zločin nikada i nigdje ne ponovi. Poseban naglasak u okviru ovoga programa daje se na dimenzije zločina koji se zbio na Ovčari 20. studenoga 1991. godine, gdje su žrtve bili ranjenici i civili vukovarske bolnice.

– 21. studenoga

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga pjesama Albina Horvatičeka *PAUČINA* (Zagreb, vlastita naklada, 2011.). Uz autora, sudjelovali su dr. sc. Branimir Bošnjak, dramski umjetnik Željko Žužić i voditeljica Tribine DHK.

– 22. studenoga

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga povjesničara dr. sc. Darka Dukovskog *POVIJEST PULE* (Pula, Istarski ogranak DHK, 2011.). Uz autora, prvu sustavnu povijest grada Pule na hrvatskom jeziku predstavili su akademik Josip Bratulić, dr. sc. Igor Duda, Milan Rakovac, urednik mr. sc. Boris Domađoj Biletić i voditeljica Tribine DHK.

– 23. studenoga

Na Tribini DHK predstavljene su knjige Esada Jogića *MRTVI VLAKE I FRATAR ANĐEL i druge priče* (Zagreb, Glas Koncila, 2011.). Uz autora, knjige su predstavili mr. sc. Božidar Petrač, dr. sc. Branimir Bošnjak, Đuro Vidmarović, Preč. Nedjeljko Pintarić, dramski umjetnik Goran Grgić i voditeljica Tribine DHK.

– 25. studenoga

U Zagrebu je u 86. godini života preminuo književni povjesnik i esejist *akademik MIROSLAV ŠICEL*.

Održana je konstitutivna sjednica Povjerenstva za Zagrebačke književne razgovore. Miro Gavran zamijenit će izabranu članicu Dianu Burazer. Za predsjednika Povjerenstva izabran je Zdravko Gavran. Dogovoreno je da tema 33. ZKR-2012. bude *Sudbina pisca u/na drugom jeziku*.

U Gradskoj knjižnici i čitaonici Đakovo, u organizaciji Ogranka DHK slavonsko-baranjsko-srijemskog i Đakovačkog kulturnog kruga, održan je okrugli stol u povodu 100. godišnjice smrti Janka Tombora na kojem su sudjelovali: dr. sc. Robert Hajszan (Pinkovo, Austrija), mr. sc. Luka Marijanović, Branko Ostajmer, Đuro Franković (Pečuh, Mađar-

ska), Mirko Ćurić i Zlatko Mesić. Predstavljen je *Panonski ljetopis* i projiciran film *Pjesnikov oproštaj – Janko Tombor (1825. – 1911.)*.

– 25. i 26. studenoga

U Vinkovcima je održan znanstveni skup kojim je obilježena 150. obljetnica uvođenja hrvatskoga jezika u službenu uporabu, na kojem su sudjelovali akademik Josip Bratulić i dr. sc. Katica Ćorkalo Jemrić. Otkrivena je u spomen-ploča banu Josipu Šokčeviću na zgradi Gimnazije Matije Antuna Relkovića. Skup je u ime predsjednika DHK pozdravio akademik Josip Bratulić.

– 29. studenoga

U prostorijama DHK održan je književno-znanstveni kolokvij u povodu 70. obljetnice rođenja i 20. godišnjice smrti *ŽELJKA SABOLA*. Govorili su: Arsen Dedić, Mladen Medar, Zdravko Seleš, Ante Stamać i Davor Šalat.

Izabrane stihove *Željka Sabola* kazivao je dramski umjetnik Darko Milas.

Voditelj Kolokvija: akademik Ante Stamać.

U Knjižnici i čitaonici Bogdana Ogrizovića otvorena je dokumentarna izložba Mladena Medara *Željko Sabol (Bjelovar, 28. stu-*

denoga 1941. – Zagreb, 5. rujna 1991.) u organizaciji Gradskog muzeja Bjelovar i DHK.

– 30. studenoga

Na Tribini DHK u suradnji s Hrvatskim šumarskim društvom predstavljena je antologija Ane Horvat *STABLOPIS – hrvatski pjesnici o stablu i šumi*, a u povodu obilježavanja 2011. godine kao Međunarodne godine šuma. Uz autoricu, sudjelovali su recenzenti Božica Jelušić i akademik Slavko Matić, urednik Damir Delač i voditeljica Tribine DHK. Pjesme je interpretirala dramska umjetnica Urša Raukar. Glazbeni ugođaj: Ivor Horvatić, student gitare zagrebačke Muzičke akademije.

Održana je sjednica Natječajnog povjerenstva za izbor glavnog urednika Male knjižnice DHK.

U Gradskoj knjižnici i čitaonici Vinkovci, u organizaciji Ogranka DHK slavonsko-baranjsko-srijemskog održan je program *KNJIŽEVNA RIJEČ slavonsko-baranjsko-srijemska 2011.* u povodu 30. obljetnice utemeljenja Ogranka (1981. – 2011.).

Anica VOJVODIĆ